T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDE 19. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNUN AYNASI: KADIN

YÜKSEK LİSANS

Ebru KUKU

HAZİRAN– 2022
GÜMÜŞHANE

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDE 19. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNUN AYNASI: KADIN

IN THE EYES OF EUROPEAN TRAVELERS IN THE 19TH CENTURY MIRROR OF OTTOMAN SOCIETY: WOMEN

YÜKSEK LİSANS

Ebru KUKU

HAZİRAN– 2022
GÜMÜŞHANE

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALININ

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDE 19. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNUN AYNASI: KADIN

IN THE EYES OF EUROPEAN TRAVELERS IN THE 19TH CENTURY MIRROR OF OTTOMAN SOCIETY: WOMEN

YÜKSEK LİSANS

Ebru KUKU

Danışman: Prof. Dr. Bayram NAZIR

HAZİRAN– 2022
GÜMÜŞHANE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum "**Avrupalı Seyyahların Gözünde 19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunun Aynası: Kadın**" isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirtiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

10/06/2022

…….

Ebru KUKU

TEŞEKKÜR

"Avrupalı Seyyahların Gözünde 19. yüzyılda Osmanlı Toplumunun Aynası: Kadın" adlı bu çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslİm kadınların fiziksel özelliklerine, kılık ve kıyafetine, takılarına, günlük hayatına ve aile hayatına ve hayatlarının dönüm noktaları (evlilik ve düğün adetleri- doğumla ilgili adetler- bayram adetleri-boşanma adetleri- din ve çeşitli inanışlar- ölümle ilgili adetler) ilişkin bilgilere Avrupalı seyyahların gözüyle ışık tutulmuştur. Bu tez çalışmasında 19. yüzyılda Avrupalı seyyahlarca yazılmış seyahatnameler incelenmiş ve bu eserler çerçevesinde değerlendirmeler ve genellemeler yapılmıştır.

Yüksek lisans tezimin her aşamasında bana yardımcı olan, çalışmamla ilgili karşılaştığım tüm sorunlarda büyük bir özveriyle bana yardımcı olan, bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Bayram NAZIR'a ve tez sürecinde rehberliğine ve samimiyetine her zaman ihtiyaç duyduğum değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Merve Karaçay TÜRKAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca çalışmam boyunca bana maddi ve manevi her konuda destek veren aileme teşekkürü bir görev bilirim. Özellikle eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, hayatımı renklendiren, her durumda anlayış gösteren değerli arkadaşım Derya OĞUR'a çok teşekkür ederim.

Ebru KUKU

GÜMÜŞHANE – 2022

ÖZET

Kadın kelimesi, dişi birey ifadesiyle örtüştürülmesine rağmen tüm toplumlar tarafından farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde kadının rolü ve anlamı sürekli değişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli sebeplerle ziyaret eden seyyahlar, toplumda saklı kalması gerektiğine inanılan kadının dünyasını merak etmiştir. Bu çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı kadınının hayatına ilişkin kaynakların ve kayıtların yetersiz olması nedeniyle Avrupalı seyyahların gözüyle kadının dünyası ele alınarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede hem Müslüman hem de gayrimüslim kadının fiziksel özellikleri, kılık ve kıyafeti, takıları, günlük hayatı ve aile hayatı ana başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Tez çalışması için literatür taraması yapılarak 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlar belirlenmiştir. Bazı seyyahların kitapları "kadın" kavramını içermediği için değerlendirme dışı tutulmuştur. İncelemeler neticesinde "Osmanlı'da kadın" temasını barındıran 74 seyyaha ulaşılmıştır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler belirlenen başlıklar altında değerlendirilmiştir. Özellikle kadın seyyahların notları kadınlarla bire bir görüşme imkanı buldukları için güvenilir bulunmuştur.

Son bölümde, seyyahların belirlenen konulardaki gözlemlerinden genel yargılara ulaşılmıştır. Bu çalışmayla Avrupalı seyyahların gözüyle 19. yüzyıldaki Osmanlı kadınlarının hayatına ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupalı seyyahlar, Hayatın dönüm noktaları, Kadın, 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti.

SUMMARY

Although the word woman overlaps with the expression of a female individual, it has been used in different meanings by all societies. In the historical process, the role and meaning of women have changed constantly.

Travelers who visited the Ottoman Empire for various reasons wondered about the world of women, who were believed to be hidden in society. This study has been prepared by considering the world of women from the eyes of European travelers due to the insufficient resources and records on the life of 19th century Ottoman women. In this context, the physical characteristics of both Muslim and non-Muslim women, their costumes, jewelry, daily life and family life were evaluated under the main headings.

For the thesis study, the European travelers who came to the Ottoman lands in the 19th century were determined by scanning the literature. Some travellers' books were excluded because they did not include the concept of "women". As a result of the investigations, 74 travelers with the theme of "Women in the Ottoman Empire" were reached. The information obtained from the sources was evaluated under the determined headings. In particular, the notes of female travelers were found to be reliable as they had the opportunity to meet with women one-on-one.

In the last section, general judgments were reached from the observations of the travelers on the determined subjects. This study sheds light on the life of Ottoman women in the 19th century through the eyes of European travelers.

Keywords: European travelers, Milestones of life, Woman, 19th century, Ottoman State.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI IV
TEŞEKKÜR V
ÖZET VI
SUMMARY VII
İÇİNDEKİLER VIII
TABLOLAR DİZİNİ X
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ XI
1. GİRİŞ 1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı 3
1.2. Tezin Sınırları 3
1.3. Araştırmanın Yöntemi 4
1.4. 19. Yüzyılda Avrupalı Seyyahlarla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar 5
1.5. Seyyah ve Seyahatnameler Hakkında 7
1.6. Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kadın Hakkında 9
1.7. Seyahatnamelerinden Yararlanılan Seyyahların Biyografileri 17
2. AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE XIX. YÜZYILDA MÜSLÜMAN KADIN 38
2.1. Osmanlı' da Müslüman Kadın 38
2.2. Müslüman Kadınların Fiziksel Özellikleri 43
2.3. Müslüman Kadınların Kıyafetleri ve Takıları 48
2.4. Müslüman Kadınların Günlük Hayatı 56
2.5. Müslüman Aile Hayatında Kadın 68
2.6. Müslüma Kadınların Hayatlarının Dönüm Noktaları 78
2.6.1. Evlilik ve Düğün Adetleri 78
2.6.2. Doğumla İlgili Adetler 90
2.6.3. Bayram Adetleri 95
2.6.4. Boşanma Adetleri 98
2.6.5. Din ve Çeşitli İnanışlar 101
2.6.6. Ölümlerle İlgili Adetler 103
3. AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE XIX. YÜZYILDA GAYRİMÜSLİM KADIN 105

3.1. Osmanlı'da Gayrimüslim Kadın 105
3.2. Gayrimüslim Kadınların Fiziki Özellikleri ve Karakterleri 106
3.3. Gayrimüslim Kadınların Kıyafetleri ve Takıları 109
3.4. Gayrimüslim Kadınların Günlük Hayatı 113
3.5. Aile Hayatında Gayrimüslim Kadın 116
3.6. Gayrimüslim Kadınların Hayatlarının Dönüm Noktaları 119
3.6.1. Evlilik ve Düğün Adetleri 119
3.6.2. Doğum İlgili Adetler 122
3.6.3. Şenlikler ve Kutlama Adetleri 124
3.6.4. Boşanma Adetleri 125
3.6.5. Dini İnançlar 127
3.6.6. Ölüm Adetleri 128
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 130
KAYNAKÇA 134
ÖZGEÇMİŞ 144

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Seyyah ve Güzergah Bilgileri 33

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bk. / bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Drl. / drl.	: Derleyen
Ed. / ed.	: Editor
Erişim	: Erişim Tarihi
Haz. / haz.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
ör.	: Örnek
Sad. / sad.	: Sadeleştiren
S	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri, ve devamı
yy	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile ilgili çalışmalarda genel olarak arşiv kaynaklarına bakılmaktadır. Bu kaynaklar devletin siyasî, ekonomik ve idarî durumu ile ilgili bilgiler vermektedir. Ancak bu kaynaklarda toplumun iç yüzünü yansıtan, bireylerin gündelik hayatına, fiziki görünüşlerine, dini inançlarına, kılık-kıyafetlerine, aile hayatlarına, geleneklerine ve adetlerine, yeme alışkanlıklarına vb. kısacası insanın yaşantısına dair bilgilerde yetersizlikler görülmektedir. İşte bu bilgilere ulaşmak için seyahatnamelerden faydalanılmaktadır. Bu bilgilerin doğruluğu sorgulanmaya açık olsa da gördüklerini, duyduklarını anlatmaları açısından seyahatnameler önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın odağında seyahatnameler bulunmaktadır. Ayrıca seyyahlar Osmanlı topraklarında farklı vilayetleri gezmiş ve oradaki yaşantıları da dile getirmiştir. Böylece merkezden uzak yaşayan insanların hayatına dair bilgileri de paylaşmışlardır. Bu bilgiler tarihi süreç içerisinde ihmal edilen ve merkezde yer almayan insan gruplarının neler düşündüklerinin ve yaptıklarının anlaşılması açısından son derece önemlidir. Çalışmada verilen bilgiler ışığında birçok seyyahın görüşünden faydalanılmış ve ortak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Çalışmada hem 19. yüzyıl hem de Avrupalı seyyahların seçilmesi, Osmanlı yönetimindeki yenileşme hareketlerinin Türk ve gayrimüslim kadınlardaki etkilerinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Müslüman ve gayrimüslim kadının fiziksel özellikleri, kılık ve kıyafeti, takıları, günlük hayatı ve aile hayatı ana başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca hayatın dönüm noktaları (evlilik ve düğün adetleri-doğumla ilgili adetler- bayram adetleri-boşanma adetleri- din ve çeşitli inanışlar- ölümle ilgili adetler) alt başlığı oluşturularak veriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Seyyahların görüşleriyle Osmanlı topraklarında yaşayan Türk ve gayrimüslim kadınların yaşam biçimleri, dış görünüşleri, inançları, gelenek ve adetleri kıyaslanmıştır.

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlar, literatür taraması sonucunda tespit edilmiş ve seyyahların eserleri taranarak "kadın" ile ilgili bölümler işaretlenmiştir. Kadın konusunu ele alan Avrupalı 74 seyyaha ulaşılmıştır. Bu seyyahlardan 35'i İngiliz, 9'u Fransız, 6'sı İrlandalı, 4'ü Amerikan, 4'ü Avusturyalı, 5'i Alman, 4'ü İskoç, 3'ü İtalyan, 1'i Kanadalı, l'i Polonyalı ve 1'i de Danimarkalıdır. Seyyahların 6'sı kadın, 68'i erkektir.

Araştırmada "Osmanlı'da Kadın" temasıyla ilgili detaylı bilgilere kadın seyyahların notlarından ulaşılmıştır. Dönemin koşulları erkek seyyahların kadınları

görmesine izin vermemiştir. Bu sebeple araştırmada erkek seyyahların ortak görüşlerini içeren bilgilere yer verilmiştir. Elde edilen bilgiler doğtultusunda başlıklar belirlenmiş ve alt başlıklara bölünerek değerlendirilmiş ve sonuçlandırılmıştır. Tezin kısıtlı noktaları 19. yüzyıldaki Avrupalı seyyahların kadını sadece dışarıda ve tamamen kapalı görmeleri nedeniyle hayal dünyalarını ya da duyduklarını anlatmalarıdır. Özellikle kadın konusunda seyahatnameler yetersiz kalmıştır. Kadınların hayatına ilişkin detaylı bilgiye ancak 19. yüzyıl kadın seyyahlarından ulaşılmaktadır. Kadın seyyahlar farklı milletlerin en çok yaşadığı şehir olan İstanbul'u tercih etmiş ve Anadolu'nun diğer bölgelerine neredeyse hiç uğramamıştır. Dönemin ulaşım koşulları, yolların durumu, halkın düşünce tarzı düşünüldüğünde kadın seyyahların zor koşulları kaldıramayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim kadın seyyahlardan alınan bilgilerin çoğu da İstanbul'daki kadınların yaşamlarına ilişkin olmaktadır. Aynı durum erkek seyyahlar için de geçerlidir. Farklı nedenlerle Osmanlı topraklarına gelen erkek seyyahlar öncelikle İstanbul'a gelmiş, sonrasında ulaşım durumu, maddi imkanlar, izinler, tercüman durumu, hava durumuna göre güzargahları ölçüsünde diğer şehirleri gözlemlemişlerdir. Şartların ağır olması nedeniyle çoğu seyyah İstanbul dışındaki yerleri ziyaret edememiştir. Ancak görev nedeniyle farklı vilayetlere gelen seyyahlar detaylı inceleme yapabilmiştir. Onların gözlemlerinde de "kadın" konusu detaylı olarak ele alınmamıştır. Seyyahların geliş amaçlarının farklılık taşıması, kadınların örtünmesi ve erkeklerin kadınlara bakmalarının yasak olması nedeniyle erkek seyyahların kadınlarla ilgili izlenimleri sadece duyumlar, hayaller, ön bilgiler ve diğer seyyahların değerlendirmeleri doğrultusunda yapılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; tezin konusuna, amacına, sınırlarına, yöntemine, tezle ilgili literatür taramasına, seyyah ve seyahatnamelerin bilgisine ve tezde yararlanılan seyyahların biyografilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde Anadolu'da yaşayan kadınların geçmişten 19. yüzyıla kadar olan tarihsel sürecine değinilmiştir. Kadının Anadolu topraklarında yaşayış biçimini, haklarını öğrenmek amacıyla eski Türk kadını ile başlangıç yapılarak zamanla oluşan kültürel etkileşimlerin kadın üzerine yansımaları oluşan durum "Osmanlı kadını" başlığı ile ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim kadınların yaşayışına ilişkin bilgilerle kadın teması detaylı olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında 19. yüzyılda "Osmanlı kadını" konusu ana ve alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Müslüman ve gayrimüslim kadının fiziksel özellikleri, kılık ve kıyafeti, takıları, günlük hayatı ve aile hayatı ana başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca hayatın dönüm noktaları (evlilik ve düğün adetleri-doğumla ilgili adetler- bayram adetleri-boşanma adetleri- din ve çeşitli inanışlar- ölümle ilgili

adetler) alt başlığı oluşturulmuş ve bu başlık altında Müslüman ve gayrimüslim kadın ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahların verdiği bilgiler değerlendirilmiş ve genellemeler neticesinde sonuçlar çıkarılmıştır.

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Osmanlı toprakları, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan stratejik konumu nedeniyle politik öneme sahiptir. Batı dünyası için Anadolu merak edilen ve keşfedilmesi gereken yer olarak görülmektedir. Batı ile Doğu'nun ticaretinde ve savaşlarında ise Anadolu stratejik bölge olmuştur. Osmanlı Devletinin zamanla güçlenerek imparatorluk haline dönüşmesi, güç unsuru olması özellikle Müslümanlığın geniş coğrafyalara yayılması Batı'yı rahatsız etmiştir. Bu nedenle birçok seyyah Osmanlı topraklarını farklı amaçlarla ziyaret etmiştir. Bu çalışmanın temeli, farklı meslek gruplarından oluşan Avrupalı seyyahların Osmanlı kadınını ele aldığı seyahatnameler üzerine oturtulmuştur. Seyyahlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu kimi zaman doğrudan ziyaret etmiş kimi zaman da geçit yolu olarak kullanmışlardır. Gezileri esnasında Osmanlı'da gördüklerini, tanık olduklarını, yönetim anlayışını, sosyal ve mali durumu, gelenek ve görenekleri, toplumsal yapıyı, kadın ve erkeklerin dış görünüşlerini ve karakterlerini eserlerinde anlatmıştır. Ayrıca kadın seyyahların Osmanlı topraklarına yaptığı geziler bu çalışmada ayrı bir öneme sahiptir. Dönemin şartlarına göre erkek seyyahların aile içlerine, harem hayatına girmesine izin verilmezken kadın seyyahlar, kadını her yönüyle farklı ortamlarda tanıma imkanı bulmuştur. Tezin amacında, Avrupalı seyyahların sadece Müslüman kadınları değil; gayrimüslim kadınları da benzer ve farklı yönleriyle incelemek yer almaktadır. Farklı şehirlere yolu düşen birçok seyyahın kadın kavramıyla ilgili seyahatnamelerinde ele aldığı her not, sonuç kısmının oluşmasına katkı sunmaktadır. Tezin özgün olmasını, 19. yüzyıldaki kadını her yönüyle incelemesi, Müslüman ve gayrimüslim kadın başlıklarıyla benzerlik ile farklılıkları ele alması ve sadece Avrupalı seyyahların gözlemlerini içermesi sağlamaktadır. Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında benzer anahtar kelimelerine uygun hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.2. Tezin Sınırları

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş döneminden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar seyyahların araştırmaya değer gördüğü yerdir. Özellikle tarihi İpek ve Hac Yolu'nun Osmanlı topraklarındaki varlığı, Osmanlı'nın bir geçit bölgesi olmasına neden olmuştur.

Ayrıca birçok devlet de keşif amacıyla seyyah görevlendirmiştir. Tezin konusu 19. yüzyıl olarak sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle toplumsal yaşantının kadın etiketi altındaki değişimleri seyyahların gözünden sergilemek istenmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı için değişimlerin ve düzenlemelerin doruk noktasına ulaştığı süreci içerdiği için daha çok seyyah Osmanlı topraklarını ziyaret etmiştir. Tezin bölümlerinde seyyahların meslek ve millet bilgisi yer almıştır. Çünkü seyyahın ziyaret sebebi, fikirlerini yönlendirebilmekte hatta algısını değiştirebilmektedir. Bu nedenle çok sayıda seyyahın görüşlerinin ortak noktaları tezin sonuç bölümünde ele alınmıştır. Seyyahlar 19. yüzyılda Osmanlı yönetiminin merkezi olan İstanbul'a sıklıkla uğramış ve İstanbul'daki kadınların sosyal yaşantısını kaleme almıştır. Özellikle kadın seyyahlar Anadolu'nun diğer bölgelerine neredeyse hiç uğramamıştır. Dönemin ulaşım koşulları, yolların durumu, halkın düşünce tarzı düşünüldüğünde kadın seyyahların zor koşulları kaldıramayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim kadın seyyahlardan alınan bilgilerin çoğu da İstanbul'daki kadınların yaşamlarına ilişkin olmaktadır. Bu nedenle tezde saray kadınlarına ve İstanbul'daki kadınlara daha çok yer verilmiştir.

Osmanlı topraklarındaki farklı şehirlerdeki kadınların izlenimlerine erkek seyyahlar yoluyla ulaşılmıştır. Ancak erkek seyyahların, Anadalu'daki kadınları her yönüyle ele alması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Anadolu'daki kadınlara ilişkin detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Bu çalışmada zaman sınırlamasıyla beraber seyyahların Avrupalı olması ve "kadın" temasını işlemesi kriteri de yer almaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyıl öncesinde ve sonrasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahların izlenimleri, Avrupalı olmayan seyyahların gözlemleri ve Avrupalı olup da "kadın" konusunu işlemeyen seyyahların eserleri çalışmada yer almamıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada sosyal bilimlerin birçok alanında kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Bu yöntemle araştırma konusu "19. yüzyılda Avrupalı seyyahların gözünde kadın" hakkında doküman analizi yapılarak araştırma problemi gerçekçi ve genelleyici bir şekilde ele alınmış ve yorumlanmıştır. Araştırmada öncelikle birincil tarihi dokümanlara ulaşmak hedeflenmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahların eserlerinin Türkçe tercümelerine kütüphaneler ya da kitabevleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Türkçe tercümesi olmayan seyyahların orijinal eserleri "google books" ve "archive.org" adlı erişim sitelerinde bulunmuştur. Taranarak erişime açılan bu

kaynaklar https://translate.google.com adresinden Türkçeye çevrilerek kadınla ilgili bölümleri not edilmiştir. Ayrıca Avrupalı seyyahlarla ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar rehberliğinde elde edilen veriler doğrultusunda kadın genel başlığı alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde birçok seyyahın görüşbirliği yaptığı konular ele alınmış ve genellemeler yapılmıştır.

1.4. 19. Yüzyılda Avrupalı Seyyahlarla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Avrupalı seyyahların gözüyle Osmanlı'da kadın konusuna dair literatür değerlendirmesi için öncelikle https://tez.yok.gov.tr/ UlusalTezMerkezi/ adlı adresten detaylı arama kısmında bulunan konu ve özet bölümüne seyyah, gezgin, Avrupalı seyyahlar, 19. yüzyıl, Osmanlı'da kadın, kadın, harem, gayrimüslim, azınlık, anahtar kelimeleri ayrı ayrı yazılarak sorgulanmış ve detaylı arama yapılmıştır. Arama sonuçlarına göre tezlerin isim değerlendirmesi yapılmış ve incelenecek tezler belirlenmiştir. Literatürde, seyyahların 19 yüzyılda kadın konusunu ele aldığı, Nimet Şahin (2007)'in "Batı Seyahatnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile" çalışması ve Elif Doğan (2019)'ın "İngilizce Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Türkistan'da Kadın" adlı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.

Batılı seyyahların 19. yüzyılda Osmanlı toplumunu incelediği Burak Ahmet Saka (2017)'nın "İngiliz Seyyahlarına Göre II. Mahmud Döneminde Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadî Durumu" adlı yüksek lisans tezi, Sibel Uzun (2016)'un "Batılı Seyyahlara Göre II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde İstanbul'da Gayrimüslimler" adlı yüksek lisans tezi, Didem Çakmak (2015)'ın "İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'e Göre Osmanlı'da Gündelik Hayat" adlı yüsek lisans çalışması, Gökhan GÖK (2018) tarafından hazırlanan "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İngiliz ve Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu" adlı yüksek lisans çalışması, Erhan Kurt (2014)'un hazırladığı "İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi" adlı yüksek lisans çalışması, Cengiz Ergün (2018)'ün "19. Yüzyıl Seyyahlarının Gözünden Batı Anadolu'da Ermeniler" adlı yüksek lisans tezi, Koray Demiray (2019)'ın "Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat (1808-1918)" adlı yüksek lisans tezi, Selçuk Düğer'in "Kadın Seyyahlar imgeleminde Osmanlı ve Batı Dünyası" adlı yüksek lisans çalışması, Zeynep Çetin (2013) tarafından hazırlanan "Avrupalı Gezginler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu" adlı yüksek lisans çalışması, Deniz Maden (2010)'in "Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı Haremi" adlı yüksek lisans çalışması, Özgür Yılmaz (2006)'ın "Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)" adlı yüksek lisans çalışması, Sibel Ercüment'in "19. Yüzyılda

Batılı Seyyahlara Göre Doğu ve Orta Karadeniz" adlı yüksek lisans çalışması, Yunus Özger (2007)'in "XIX. Yüzyılda Bayburt" adlı doktora tezi, Pelin Sandıkçı (2017) tarafından hazırlanan "18. ve 19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarına Göre Osmanlı Kenti (Bursa, Konya, Trabzon)" adlı doktora tezi, Buğra İnal (2018)'ın hazırladığı "19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat" adlı doktora çalışması, Gürsoy Şahin'in "19. Yüzyılda İngiliz Seyahatnamelerine Göre Türkiye ve Türkler (W.Wittman-1803, R.R.Madden- 1829, C. Fellows-1852, E. J. Davis- 1879, W.J.J. Spry-1895)" adlı doktora tezi, Seda Ağırbaş (2019)'ın "İngiliz Gezgin Mary Adelaıde Walker'ın Eserlerinde Osmanlı Dünyası" adlı doktora çalışması, Ayşegül Kuş (2015)'un "Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi" adlı doktora tezi, Fatma Uygur (2015) tarafından hazırlanan "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoıne Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti" adlı doktora çalışması, Aysel Kaya (2020)'nın "Almanca Seyahatnameler (1850-1912) Temelinde Türkiye'ye Dair Bir Kültür Rotası Önerisi" adlı doktora çalışması bulunmaktadır.

Ayrıca seyyahlarının gözlemlerini şehir bazında inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. İlhan Pınar (1994)'ın "Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl", Kemal Saylan (2016)'ın "Seyyahların Gözüyle Gümüşhane", Hanifi Hancı (2009)'nın "Seyyahların Gözüyle Erzurum (1254-1937)", M. Şefik Korkusuz (2003)'un "Seyahatnamelerde Diyarbakır", Adnan Mahiroğlulları (2001)'nın "Seyyahların Gözüyle Sivas" adlı eserleri bu alanda yapılan önemli çalışmalardır.

Aynı şekilde Gürsoy Şahin (2007)'in XIX. yüzyıldaki İngiliz seyyahlarına göre, Osmanlı toplumunu incelediği "İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı" ve Filiz Barın Akman (2011)'ın" Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını" adlı çalışmaları bu araştırmaya da kaynak olan eserlerdir.

Bu alanda yazılmış makaleler de bulunmaktadır. Özgür Yılmaz (2014)'ın "19. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Bayburt İzlenimleri", M. Alaaddin Yalçınkaya'nın "Batılı Seyyahların Gözüyle Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul", "II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Çankırı (1808-1861)", "Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin ve Çevresinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800–1850)", "Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850) eserleri, Gürsoy Şahin (2016)'in "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", İlhan Pınar (1997)'ın "Alman Gezgini Fallmerayer"in Gözüyle 19. Yüzyılda Trabzon", Emre Madran (1981)'ın "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti",

Necmettin Alkan'ın (2010) "Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi"adlı çalışmaları örnek olarak gösterilebilmektedir.

Aşağıda seyyah ve seyahatnamaler kavramları üzerine değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca seyahatnamelerin kaynak olarak kullanılmasında farklı görüşlerin olmasına dikkat çekilmiştir.

1.5. Seyyah ve Seyahatnameler Hakkında

Çeşitli nedenlerle gezdiklerini, gördüklerini hatta duyduklarını anlatan ve yazan kişiye seyyah denir. Seyyahlar genel itibariyle merak, askerlik, diplomasi ve ticaret gibi nedenlerle yola çıkmaktadır (Akkanat, 2009: 14; Pınar, 2013: 119). Seyyahlık, özellikle matbaanın icadıyla bir meslek haline gelen ve itibarı artan bir uğraş olmuştur. Seyyahlar sayesinde insanlar hiç gezmedikleri ama merak ettikleri yerler hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Aynı ilgiyle seyyah sayıları artmaya başlamış ve devletler resmi görevli olarak çeşitli ülkelere seyyah göndermeye başlamıştır (Sağlam, 2013: 26). Seyyahları diğer insanlardan ayıran en önemli özellik, seyyahların müthiş bir gözlem yeteneğine sahip olmaları ve merak duygularıdır. Seyyahlar, ayrıntılı araştırma yapmakta, başka insanların fark edemediklerine dikkat çekmektedir. Bu sayede önemli bilgileri tarihe mal edip bir nevi tarihe tanıklık etmektedir. Seyyahların, seyahat nedenleri ne kadar farklı olursa olsun, ortak bir duyguda ve yetenekte birleşirler: seyahat tutkusu ve gözlem becerisi. Seyyah'ı seyyah yapan tutku, bilinmeyene duyulan açlık ve meraktır. Seyyahlar, seyahat tutkusu ve meraktan kaynaklanan olağanüstü gözlem yetenekleriyle tarihe sayısız seyahatnameler bırakmışlardır (Löschburg, 1998: 8).

Seyahatname, bir kişinin gördüğü yerlerin kendi dimağında bıraktığı izleri anlattığı yazılardır. Arapça ve Farsça kelimelerin yan yana gelmesinden oluşan birleşik bir isimdir (Türk Dil Kurumu, 1988: 1291). Arapça "gezmek, gezi" anlamına gelen seyahat ile Farsça "mektup" kelimesine denk gelen "name" sözcüğüyle kurulan seyahatname "gezi mektubu" söz grubunun karşılığıdır (Ortaylı, 1987: 115).

Seyyah ve seyahat kavramlarının ortaya çıkışı Haçlı Seferleri'ne kadar dayandırılmaktadır. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar zamana bağlı olarak bu kavramların anlamları değişmelere uğramış ve Osmanlı'nın batıda ilerlemesine bağlı olarak seyahat yapan kişiler haber getirme başka bir deyişle casusluk işini yürütmüşlerdir. Bu bilgileri bir araya getirdikleri yazılar da seyahatname diye adlandırılmıştır (Pınar, 2013: 120). Ayrıca savaşlar sırasında esir düşen yabancılar da ülkelerine gittiklerinde tecrübelerini, izlenimlerini, görüşlerini kaleme alarak anı niteliğinde yazılarıyla seyahatnamelere katkıda bulunmuşlardır (Şahin, 2007: 24).

Avrupa'dan Doğu'ya yapılan seyahatler, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra maksadını değiştirmiştir. Türkleri tanımak, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve iktisadi yönlerini ortaya koymak, Osmanlı coğrafyası hakkında merak gidermek ve mahremiyetini koruyan aile ve kadın konusunu ele almak öncül amaçlar haline gelmiştir. Avrupalı seyyahlar, yazılarında öznel ve nesnel yargılar kullanmıştır. Bu yazılarda seyyahın iç dünyası, duyuşları, sezişleri ve tecrübeleri de etkili olmuştur (Üçel-Aybet, 2003: 16).

Anadolu'ya yönelik seyahatler incelendiğinde; 1453 öncesindeki yazıların, ticaret amaçlı gelen ya da Haçlı Seferleri'ne tanıklık eden kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'un alınmasıyla Osmanlı Devleti güç olarak algılanmış ve merak edilir hale gelmiştir. Bu dönemde Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaşması ve doğu ticaret yolunun Osmanlı'nın elinde olması sebebiyle seyahatname sayısı ciddi oranda artmıştır. Dolayısıyla döneme damga vuran seyyahlar büyükelçiler ve hacılar olmuştur. Özellikle Venedik, Osmanlı Devleti ile erken siyasi ilişkiler kurduğundan ve Osmanlı topraklarında özgürce seyahat etme imtiyazına sahip olduğundan seyyah sayısının en fazla olduğu millettir. Avrupa'da yaşanan "Aydınlanma Çağı"yla birlikte Batı'da bilim, güzel sanatlar ve insan doğası alanında gelişmeler yaşanmıştır. Aklın rehber edinilmesiyle 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ni tanıma kültürü oluşmaya başlamıştır. Bu döneme de Avrupalı seyyahlar damgasını vurmuştur (Ortaylı, 1985: 116- 117).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan yenilikler için uzman çağırması, incelemelerde bulunmasını istemesi seyahatname türünün gelişmesini sağlamıştır. Gelen seyyahlar bazen çizim bazen de yazı kullanarak izlenimlerini aktarmışlardır. Seyyahlar, Osmanlı Devleti'nin her unsurunu ele almıştır. Bazen karış karış ölçüp çizimlerle görselleştirmiş bazen de at sırtında çamurlara bata çıka hem Türklerin hem de gayrimüslim halkın yaşadıkları ortamları incelemişlerdir. Özellikle diplomatik ilişkilerle saray hayatına, hareme kadar girebilen seyyahlar kadın kavramını efsanevi bir biçimde ele almışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra seyahatnamelerde fotoğraf unsuru kullanılmış ve nesnellik arttırılmıştır (Madran, 1981: 1305- 1311).

Seyahatnameler genel anlamda; hac yolculukları esnasında yazılanlar, savaşlarda esir düşenlerin memleketlerine döndüklerinde yazdığı anılar, macera peşinde koşan seyyah yazıları, Osmanlı Devleti'ni tanıma amaçlı donanımlı kişilerin amaçlı yaptığı geziler sonucu izlenimlerini anlattığı yazılar ve görevleri nedeniyle Osmanlı topraklarına gelen elçilerin ve görevlilerin yazıları olarak ele alınmaktadır (Önen, 1969:5).

Seyahatnameleri tarih biliminde kullanırken dikkatli davranmak gerekmektedir. Seyyahın kişilik özellikleri ve geçmişi, seyahat amacı, dönemin akımları anlatılanları etkilemektedir. Dolayısıyla belli bir zaman dilimini ve aynı bölgeyi ele alan seyahatnamelerin birlikte değerlendirilmesi bilginin güvenilirliğini arttırmaktadır. Belli bir amacı olmayan sadece gördüklerini anlatan seyahatnameler, tarih bilimini desteklemekte ve tamamlamaktadır. Özellikle arşiv belgelerinin ve birincil kaynakların yetersiz kaldığı mevzularda seyahatnameler, tarihe tanıklık etmektedir (Yılmaz, 2013: 126).

Osmanlı toplumunu oluşturan insanların yaşayış biçimleri, dinin insan inancına etkileri ve bu etkilerin sosyal, siyası ve iktisadi hayata dokunuşu, toplumdaki farklı kesimlerin inançları ve gündelik hayatları, dönemin siyasi kimliğinin özellikleri, insanın iç dünyasının dışa yansıması, insanların alışkanlıkları, düğünler, ölüm merasimleri, gezintiler, kişisel temizlikler, yolculuk araçları, hastalıklar, kadın ve erkek yaşayışı, yemek kültürü seyahatnamelerde anlatılmaktadır. Ayrıca seyyahlar, geçtikleri yerlerdeki doğal unsurları, şehirlerin görülmeye değer yerlerini ve farklı kesimden insanları resimlemiş ve seyahatnamelerine eklemiştir (Üçel-Aybet, 2003: 15).

Diğer kaynaklarda din konusunda farklı milletlerin yaşayış biçiminin detaylı açıklaması yapılmazken seyahatnamelerde yapılan betimlemeler okuyucunun algısını netleşmektedir. Örneğin; La Motraye (2007: 74), Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırkların dünyanın hiçbir yerinde ibadetlerini bu ülkedeki kadar özgürce yaşayamayacaklarını, herkesin mensup olduğu dinin gereğini rahatça yapabildiğini ve kendilerine ait ibadethaneleri kullanarak istedikleri gibi giyinebildiklerini söylemektedir.

Seyahatnameler özellikle Batı'da yerleşmiş Türk imajının oluşmasına katkı sağlamıştır. Seyyahlar sayesinde "Doğu" merak unsuru haline gelerek birçok bilginin günümüze aktarılması sağlanmıştır (Maden, 2010: 6). Böylece kültürel etkileşimin yolu açılmıştır. Ancak bu etkileşimi çoğu zaman seyyahların çocukluktan beri dinlediği Türklerle ilgili görüşler, hikâyeler şekillendirmiştir (Kabbani, 1986: 10). Bu fikirlerin gelişmesinde diğer seyyahların anlattıklarının da etkili olduğu düşünülürse seyyahın olaylara objektif bakabilmesi şüpheli görünmektedir (Sancar, 2008: 13).

1.6. Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kadın Hakkında

Toplumların gelişiminin belirlenmesinde kadının konumu önemli bir yer tutar. Kadın, geleceğin şekillenmesinde ve ailenin oluşumunda büyük söz sahibidir. "Eski Türk toplumu" ifadesi tarihsel süreç içerisinde genellikle Müslüman olmamış Türkler

için kullanılmaktadır. Bu dönem M.Ö. 300'lerde Hunlardan başlayarak yaklaşık M. S. 10. yüzyıla kadar uzanan on üç asırlık bir dönemi kapsamaktadır. Türklerin İslam öncesi inançlarının en eski izlerinde bile dişi unsurların büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. En ünlü ve güçlü şamanların kadın olduğu belirlenmiştir. Ak Ana, Yayuçı, Umay büyük dişi Tanrılar, Aysıt yaratıcı ve koruyucu dişi ruhlar zümresi, yardımcı dişi ruhlar, Güneş, Zühre yıldızı, yer, orman, su, ateş, ışık gibi unsurlar; üremeyi sağlayan dişi kutsallıklardır. Dolayısıyla kadının kutsal bir varlık olduğu kabul edilmiştir (Kavuncu, 1999: 144- 146).

Eski Türklerde kadınlar için farklı adlandırmalar yapılmıştır. Mesela Kaşgarlı Mahmud, kadın için "avrat" ve "uragut" sözcüklerinin kullanıldığını ifade etmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 138). Ayrıca evin işlerinden ve yönetiminden sorumlu olması nedeniyle ev sahibi anlamına gelen "evci" kavramı da kullanılmıştır (Ögel 1979: 172; Caferoğlu 1968: 68). Göktürkler'de kadın "eş" diye adlandırılmıştır. Uygurlar'da ise kağan savaşta olduğu zaman hüküm verme yetkisi eşine geçmiş ve kendisine adaleti sağladığı için "Ulu Hatun" denmiştir (Turan 1969: 126).

Eski Türkler, kadına ve aileye önem vermişlerdir. Aileyi toplumun temeli görmüşlerdir. Kadını da bu temelin en önemli parçası olarak tanımlamışlardır. Baba, devleti temsil ederken anne; vatanı, çocuklar ise milleti temsil etmektedir. Burada en kutsal olan kurum vatan yani anne olmaktadır. Kadının Türk toplumundaki değeri de bu özelliğinden gelmektedir (Aksoy, 2017: 9-12). Kadın aile içinde en etkin kişidir. Çocukların bakımından, yetiştirilmesinden sorumlu olduğu için geleceğe yön veren kişidir. Bu nedenle kadının eski Türklerde saygınlığı bulunmaktadır (Kafesoğlu 1993: 217).

Kadının toplumsal hayatta da birçok rolü bulunmaktadır. Hem evin idaresini yürütmekte hem de evin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Avcılık ve çiftçilik yapmıştır. Bunun yanında şölenlere ve kurultaylara katılmıştır. Aile dışında da erkeğe yardımcı olmuştur (Akyılmaz, 2000: 11). Türk kadınının erkeklerle beraber top oynadığı, güreş, avcılık ve kayak sporu yaptığı, ata binip ok attığı çeşitli kaynaklarda tekrarlanmaktadır. Pek çok kabilede kadınlar, erkeklerle birlikte savaşın bir parçası olmuştur. Kadınlar ava katılmış ve savaşın içinde bulunmuştur. Hatta savaşlarda erkeklerle aynı kıyafetleri giymiştir (Onay, 2012: 351). Savaş zamanında güçlü durmuş, erkeğinin elbiselerini, silahını hazırlayarak harbe göndermiş, ailesine sahip çıkıp ailesinin geçimini sağlamıştır. Eski Türklerde kadından çok şey beklendiği için kadının güzel olması kadar güçlü ve zeki olması da tercih edilmiştir (Tezcan, 2000: 25).

Kadının toplum içindeki yerini anlamanın en somut göstergesinin tarih sürecindeki rolünü fark etmeye bağlı olduğunu söyleyen Aksoy, İslam'ın kabulünden önce Türk tarihinde kadının sürekli erkeğin yanında olduğundan da bahsetmektedir. Eski Türklerde kadın, devlet ve millet hayatında değerli görülmüştür. Bazı durumlarda bu değer erkeğin önüne geçmiş ve Altay Destanları'nda olduğu gibi erkeğin akıl aldığı kişi haline gelmiştir (Aksoy, 2017: 10). Dede Korkut Hikâyeleri'nden Deli Dumrul hikâyesinde; eşin, anne-babadan daha yakın olduğu vurgulanmış ve erkeği için canını vermeye hazır olan kadının fedakarlığı sembolleştirilmiştir (Ergin, 1988: 126). Destanlardaki kahramalar, olağanüstü güçleri olan ve güzelliklerinin abartıldığı kadınlarla evlenmişlerdir. Yani kadının iyi at binmesi, kılıç kullanabilmesi ve iyi savaşması diğer kadınlara göre ayırt edici yönü olarak görülmüştür. Kadınların sosyal hayat içinde yönlendirici gücü olduğundan bahseden Aksoy; kadının ziyafetlerde, yabancı heyetlerin kabulünde ve görüşmelerinde bulunduğunu da anlatmaktadır. Mesela, Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete Han'ın hanımı imzalamıştır. Türk toplumunda evin olduğu gibi devletin temeli olarak da görülen kadın, Türk destanlarında ailenin dengesini sağlayan, saygı, sevgi ve sadakati temsil eden sembol olarak ele alınmaktadır. İslâm Öncesi Arap toplumunda ise kadınların özgürlükleri ve hakları ellerinden alınmış adeta kadınlar köle muamelesi görmüşlerdir. Erkeğin sürekli aşağıladığı kadın cinsiyeti, Çin toplumunda da erkeğin otoritesi altında sığıntı gibi yaşamak durumunda kalmıştır. İran toplumunda kadın, evinde tutsak hale getirilmiş evden çıkması kesinlikle yasaklanmıştır (Aksoy, 2017: 10).

Kadın, eski Türklerde devlet yönetiminde söz sahibidir. Türk devletlerinde kağandan sonra ikinci sırayı almış ve kadına katun ismi verilmiştir (Donuk 1988: 30). Türkdoğan, kadınların kağandan sonra gelmelerine rağmen yönetimde kocalarıyla eşit haklara sahip olduğundan bahsetmiştir (Türkdoğan 1992: 6). Çin kaynaklarında, Hunlardan bahsedilirken hatunun da kağan kadar kutsal olduğu ve devlet yönetimden sorumlu tutulduğu ifadesi yer almaktadır. Yazılı duyurularda "Hakan ile Hatun buyuruyor ki…" ifadesi kadının da sorumluluk aldığını ve güç unsuru olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aynı bilgiye Göktürklerde de rastlanılmaktadır. Orhun Kitabeleleri'nde kağanın tahta eşiyle çıktığından söz edilmiştir. Ayrıca kadının mutlak otoritesinden, kağan ölünce çocuklarının sahibi ve koruyucusu olduğundan söz edilmiştir (Yakut, 2002: 409-416).

Hatunların toplum içerisindeki yerini gösteren örneklerden biri de onlara ait şehirlerdir. Hatun şehirleri ismiyle bilinen bu şehirlerin ortaya çıkış nedeni olarak; Türk Beylerinin sefere giderken kadınların ve çocukların korunmasının gerekliliği

gösterilmektedir. "Kuy" olarak adlandırılan bu yerler, hükümdarın kadınlarına ait karargâhıdır. Zamanla bu yerlerdeki insan sayısının artması ve halkın iş alanlarını bu yerlere kurmasıyla hatun şehirleri oluşmuştur. Hunlar zamanından beri hükümdar otağı ile hatun şehirlerinin var olduğu bilinmektedir (Baykara, 2001: 53-62).

Eski Türklerde aile düzeninin sağlanması ve ailenin korunmasını için evlilik şart kılınmıştır. Beraberinde tek eşlilik esası oluşturulmuştur (Rasonyi 1971: 57). Bu esasın seçilmesinde atadan deden kalan malların bir diğer kuşağa geçmesinin gerekliliği bulunmaktadır. Yani ataerkil bir toplum düzeni söz konusudur. Kadınlar ev içinde tek eş ve güç unsuru olmaları nedeniyle yazılı ve sözlü kaynaklarda hukuki olarak varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Erkeğin başka bir kadınla evlenmesi mümkün olmadığından erkek, ailesine ve eşine bağlı kalmak zorunda bırakılmıştır (Aksoy, 2017: 7-10).

İslamiyet'ten önce Türklerde ailenin oluşmasını sağlayan evlilik kurumunun kutsallığından bahseden Erkul, evliliğin bir görev olarak düşünüldüğünü ve bekarlığın eski Türklerde ayıp sayıldığını sözlerine eklemektedir (Erkul 2002: 63). Evlilik süreci için önce söz kesilmiş ardından düğünle kadının ve erkeğin birlikteliği başlamıştır.

Eski Türklerde öncelikle ailenin oluşması için söz kesme adeti yerine getirilmektedir. Türkler, hem kızın hem erkeğin hem de ailelerin antlaşması için bu sözleşmeye çok değer vermiştir. Söz kesmeyle evlilik hayatına ilk adım atılmıştır. Bazı Türk boylarında söz kesme kızın ve erkeğin ata bindirilmesi ve karşı karşıya getirilmesiyle yapılmıştır. Bu adetin gerçekleşmesiyle artık nişanlılık sürecinin başladığı kabul edilmektedir (Ögel 1979: 183).

Eski Türklerin geleneklerinde düğünler, nikahın hemen sonrasında yapılmaktadır. Türklerde evlenme sırasında düğün yapmak zorunlu olduğu gibi itibar meselesi olarak da görülmektedir (Köymen 1973: 21). Türklerde düğün yeni bir aile, yeni bir hane ve neslin devamı demektir (Berber 2009: 3). Göktürklerde düğün, ailenin varlık derecesine göre şekil değiştirmektedir. Mesela Bilge Kağan'ın Orhun Abideleri'nde "…kızımı fevkalede büyük düğünle evlendirdim…" ifadesi farklı düğünlerin yapılabildiğini göstermektedir (Yakut 2002: 417).

Düğünler, toplum içinde bazı adetlerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu adetlerden olmazsa olmaz olan "küden" yani düğün yemeğinin eşe, akrabaya ve halka dağıltılmasıdır (Köymen 1973: 21). Halkın düğünde ve yemekte bulunması hem insanların kaynaşmasını hem de düğün sahiplerinin saygınlığının göstergesidir (Berber 2009: 4). Düğün yemeğinden sonra herkes dağılmaktadır. Artık kız ve erkek için evlilik hayatı başlamıştır. Eski Türklerde evlenmek kolay değildir. Göktürk Yazıtları'nda kız

kelimesinin karşılığı olan "pahalı" kelimesi evliliğin zorluğunu anlatmaktadır (Ögel 1979: 180).

Kız kelimesinin "pahalı" anlamına denk gelme nedeni, kızın erkeğe varması için ödenen belli bir miktar paranın olmasıdır. İşte, kız ailesine verilen bu bedele "kalın" denmektedir (Donuk 1980:165). Kalın, erkek ailesinden kızın ailesine verilen bir aile malıdır (Ögel 2001: 263).

Aile hukukunun oluşmasında kalın ve çeyiz adeti önem taşımaktadır. Kalın başlık parası olarak değerlendirilse de aslında kızını evliliğe hazırlayan babanın emeğine karşılık ödenen bir bedeldir. Kalın adeti evliliklerin uzun ömürlü olmasını sağlmıştır. Kız için belli bir bedel ödeyen erkek, karısına daha çok bağlanmakta ve değer vermektedir (Mandaloğlu, 133; Ögel 1979: 178). Kalın adetini yerine getirme, erkek babasının görevi olarak görülmektedir. Baba sorumluluğunu yerine getiremezse oğul zorla babadan "kalın" hakkını alabilmektedir. Bu durum toplum tarafından hor görülmemekte, suç teşkil etmemektedir (Ögel 1979: 178-180; Gökalp 1976: 285). Babanın maddi durumu kalını karşılamaya uygun değilse baba-oğul birlikte çalışarak parayı toplamaktadır. Kalın adeti evlenmeyi zorlaştırmış gibi görünse de yapılan fedakarlıkların ve emeğin karşılığı olduğu için kadın ve evlilik değerli görülmüştür (Ögel, 1979: 178-180).

"Kalın" adetiyle ilgili M. Akif Aydın; kalın parasının nezaket kapsamında kız babasına verildiğini, amacın kız tarafının düğün için yaptığı masrafları karşılamak olduğunu söylemektedir. "Kalın"ı ödenen kızın üzerinde artık babasının hakkı bulunmamaktadır. Kızın evden çıkıp erkeğin evine gitmesine izin verilmektedir. Eğer nikah bozulursa ve bozulmasından erkek sorumluysa kalın kız tarafında kalmaktadır ancak kızdan kaynaklanan sorun varsa kız için ödenen kalın, erkek tarafına iade edilmektedir. Çiftlerin nikahı kıyılıp düğün töreni gerçekleşmeden önce kızın ölmesi durumunda kız kardeşi yerine geçebilmekte, erkek ölürse erkek kardeşi yerine geçerek evlilik gerçekleşebilmektedir. Her iki aile bu durumu kabul etmezse kalın ait olduğu tarafa verilmektedir (Aydın, 1995: 37).

Evliliklerde yaş şartına bakılmadığı için bazı iyi anlaşan aileler çocuklarını beşikten birbirlerine nişanlamaktadır. Bu durum İslamiyettten önce "beşik kertmesi" uygulamasının olduğunu göstermektedir. Törende dua ve tanıklar önünde anlaşma yapılmaktadır. Çocuklar büyüdüklerinde yani ergenlik çağına ulaştıklarında niyetler hala kız ve erkeğin evlenmesi şeklindeyse "küçük düğün " diye adlandırılan ikinci nişan töreni yapılmaktadır. Törende erkeğin kıza "yüzük takma" adeti bulunmaktadır. Yüzüğün kutlu olduğu, kız ve erkeği birbirine bağladığı düşünülmektedir. Dede Korkut

Destanları'nda Banu Çiçek ile beşik kertmesi olan Bey Beyrek'in ergenlik çağına gelmeleriyle ikinci nikahta kıza yüzük takması söz konusudur. İkinci nikahta da kalın anlaşması yeniden gündeme getirilerek onaylanmaktadır. Eğer kız ve erkek için beşikte yapılan nişanlılıktan vazgeçilirse kız tarafının kalını geri verme mecburiyeti bulunmaktadır (Arsal, 2002: 90; Donuk, 1980: 165; Ögel, 1979: 184).

Eski Türklerde çeyiz, kalın kadar önemlidir. Çeyiz, kızın baba evinden getirdiği varlığıdır. Aslında kız çeyizini alarak baba evindeki hissesini de bir nevi almış olmaktadır. Türk ailesinde evlenen kadının getirdiği çeyiz üzerinde kocasının hakkının olmaması kadınların mal sahibi olabileceğinin göstergesidir (Donuk, 1980: 165). Kalına karşılık olarak kız tarafı çeyiz yapmak zorundadır (Ögel, 2001: 263). Bu çeyiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan, kızın yeni evinde kullanacağı malzemelerden oluşmaktadır (Gökalp, 1976: 296). Çeyizin miktarı en az kalının yarısına denk gelmektedir. Kız, çeyizini alıp koca evine gitmekte ve ailesiyle artık ilişiğini kesmektedir (Ögel, 1979: 178). Kız babasından hakkını çeyiz adı altında, erkek de ailesinden hakkını kalın adıyla almaktadır. Böylece yeni aile bu iki adetin birleşmesiyle kurulmuş olmaktadır (Gökalp, 1976: 296). Ayrıca evlilikte kızın, kendi hayat arkadaşını seçmekte özgür olması, aile içerisinde hem kadının seçim özgürlüğünün olduğunu hem de kadının sözüne ve düşüncesine değer verildiğini göstermektedir (Donuk, 1980: 165-166). Evliliklerde dikkat edilen bir diğer nokta, eşler arasındaki yaş farkının fazla olmasına izin verilmemesidir. Yaşlı bir erkek, genç bir kızla evlenememektedir (Kafesoğlu, 1993: 229). Kız seçimini yaparken mendil sembolünü kullanarak niyetini belli etmektedir. Yani razılık gösterdiğini mendil ile onaylamaktadır (Ögel 1979: 183).

Gökalp eski Türklerde, görülen bu adetlerin gereksiz olmadığından bahsetmektedir. Her adetin içeriğinde inanılan bir değer ve geleceğe dua aktarılmaktadır. Evliklerin endogomik (akraba içi) türden olduğunu, akraba içi evliliklerin kadının önemini arttırdığını vurgulamaktadır. Eski Türklerde her topluluk kendisinin daha üstün olduğunu benimsediği için akraba evliliği yolu seçilmiştir (Gökalp, 1976: 311).

Evliliğin gerçekleşmesiyle aile hayatı başlamış olmaktadır. Kadının konumu kocanın olmadığı yerde onu temsil etmek olduğu için aile içinde kadın, erkeğin akrabalarından daha üstün görülmektedir. Dolayısıyla baba ölürse birinci mirasçı anne olmaktadır. Çocuklarının tüm hakları da annenin üstündedir (Ögel, 1979: 169). Gökalp (1990: 159- 160), evin karı ve kocanın ikisine birden ait olduğunu ifade ederek mal sahibi de olabildiklerini söylemektedir. Önemli bir husus da kadının boşanma hakkına

sahip olmasıdır. Kadının bu konuda özgürlüğü bulunmaktadır. Türklerde böyle durumlarda ayıplanmadan hakkını vererek boşanmalar yaşanmıştır (Donuk, 1980: 167). Bu örneklerden anlaşıldığı üzere kadınlar günlük yaşantıda hak sahibidir. Kadın hakları dinî ve toplumsal değerlerle korunan bir konumda bulunmaktadır. Türklerde kadınların siyasi gücü de bulunmaktadır. Donuk, "Hatun" isminin il defa Göktürkler zamanında Bumin Kağan'ın hanımı için kullanılarak kayıtlara geçtiğini ve devlet yönetiminde bu adla söz hakkının bulunduğunu ifade etmştir. Ayrıca "Hatun" unvanının törenle verildiğini, saraydaki en üstün kadın anlamına geldiğini ve veliahtların bu unvanı alan kadınların oğullarından seçildiğini belirtmektedir (Donuk, 1980: 30- 31).

Eski Türklerde kadın hayatın her anında olduğu için kadının korunmasına özen gösterilmiştir. Kadına yönelik işlenen tüm suçlar cezalandırılmıştır. Bu cezalar caydırıcılığı çok yüksek, acımasız ve katı bir şekilde uygulanmaktadır. Özellikle zina cezasının karşılığı idamdır. Bu cezanın caydırıcılığıyla kadının korunması istenmiştir (Güler, 1992: 49).

İslamiyet'ten önce Türklerde ailenin kurulmasını sağlayan bir diğer evlilik türü olarak egzogami biçimi benimsenmiştir (Donuk, 1988: 8). İnan, Türklerde dıştan evliliğin ancak iki boyun kensini eşit görmesiyle gerçekleştiğini, boylar arası ilişkilerin ve gücün artması için karşılıklı kız değişimlerinin yapıldığını açıklamıştır. Ayrıca akraba ile evliklerin kız kaçırma şeklinde yapıldığını sözlerine eklemektedir. Altay Türklerinde bugün bile iki tarafın ailelerinin karşılıklı anlaşmasına rağmen erkeğin arkadaşlarıyla birlikte kızı kaçırdığı bilinmektedir (İnan, 1987 :341).

Boy içi evlenmenin yasak olduğu topluluklarda kız kaçırma adetinin yaygınlaştığını belirten Kavuncu, bazen boylar arasında kız değiş tokuşu yapıldığını bazen de kızın diğer boya satıldığını söylemektedir (Kavuncu, 1999: 147). Kızların satılması durumunda "Başlık" devreye girmektedir. "Kalın" adlandırması ise daha farklı bir durum için kullanılmaktadır. "Kalın" abanın sağ iken oğullarına evlenebilmeleri için verdiği paydır. Hâlbuki başlık; evlenme sırasında kız ailesine verilen bir bedeldir. "Kalın" âdeti sosyal bir olgudur. Baba malından kızlara da bir pay düşer ve buna kızın çeyizi denmektedir.

Türkdoğan, Türklerin aracılar yoluyla evlendiğini, kadınların aile içi yönetimden sorumlu olduğunu, evlenen kızların ve kız çocuklarının artık aile içinden sayılmadığını, aile içinin ana, baba, oğul ve torunlardan oluştuğunu vurgulamaktadır. Eski Türklerde babadan sonra mirasın anneye geçtiğini dolayısıyla evin idaresinde mutlak otoritenin anne olduğunu sözlerine eklemektedir (Türkdoğan, 1992: 35).

Eski Türklerde çok eşliliğin olduğuyla ilgili bilgi bulunmaktadır. Gökalp, hakanların varlıklı olduklarında güzel eşler edinmeye başladıklarını, diğer eşlerini il dışından seçerek onlara ”hatun” yerine “kuma” ifadesini kullandıklarını nakletmektedir. Töre kabul etmediği için kuma gelen kadınlar, ilk eşe yardımcı gibi aileye girebilmektedir. Evin çocukları kumayı teyze olarak bilmektedir. Kuma çocukları da aile içinde yaşamakta ama baba mirasından hak alamamaktadır. Kuma çocuklarına geçimlerini sağlayabilmeleri için servet verilmektedir. Miras, hatun çocuklarına düşmektedir. Hakan olma yetkisi de hatunun erkek çocuklarına verilmektedir. Çin prensesleriyle de evlilik yapılmakta ancak kadınların üstünlük sıralamasının başında daima hatun bulunmaktadır. Aynı kuma çocukları gibi prenses çocukları da hakan olamamaktadır (Gökalp, 1976: 311).

Başka bir evlilik türü olarak ‘levirat’tan söz edilmektedir. Levirat, aile içindeki ölen erkeğin eşinin yine aile içinde kalması için aile içinden küçük erkek kardeşle evlendirilmesidir. Bu sayede parayla alınan kadın ailede kalmakta çocukların da güvenliği sağlanmış olmaktadır (Ögel, 1979: 164; Türköne, 1995:183). Sevinç de eski Türklerde bu geleneğin olduğunu doğrulamaktadır. Hatta ölen erkeğin, dul kalan eşinin aile içinden tekrar evlendirilmesi geleneğinin günümüzde hala devam ettiğini söylemektedir (Sevinç, 1987: 75).

Türklerde bir erkek karısını boşayabilmekte veya evden kovabilmektedir. Boşanmak kadının da hakkı olarak görülmektedir. Ancak kadından kaynaklanan nedenlerden boşanmada erkeğin kalını, erkekten kaynaklanan durumdan boşanmada ise kızın çeyizi ya da çeyiz bedeli iade edilmektedir. Erkeğin karısına kötü davranması, karısını dövmesi, başka kadınlarla ilşkisinin olması ya da cinsel anlamda yeterli olmaması durumunda kadının boşanma hakkı bulunmaktadır (Aydın, 1995: 38; Ögel, 1979: 179; Uydu, 1995: 173). Böyle bir durumda kadın, kalını iade etmemektedir. Boşanmada hiçbir tarafın kusuru yoksa kadın kalını, erkek de çeyizi iade etmektedir (Aydın, 1995: 38). Kalın ve çeyiz adetlerinin özünde evlilik kurumunun yani ailenin korunması bulunmaktadır. Ailenin sigortası için bu adetler bedel olarak görülmektedir. Kalın, kızın depozitosu olarak belirlenmiştir. Kalın miktarının çok olması kızın değerinin artmasını sağlamıştır (Ögel, 1979: 179).

Yukarıda anlatılanlar gösteriyor ki kadın, Türk ailesinde daima değerli görülmüş ve çeşitli adetlerle korunmuştur. Hiçbir şekilde eve kapatılmamış ailesinin geçimini sağlamak için erkekle birlikte çalışma hayatına ortak olmuştur. İstediği erkekle evlenebildiği için kendisine eş seçme hakkı tanınmıştır. Ayrıca kocası ölünce mirasta öncelikli yetkili kılınmış ve çocuklarının bakımından sorumlu olmuştur. Kalın adetiyle

değerli olduğu görülmüş ve erkeğin kendisine kötü muamele etmesine engel olunmuştur. Çeyiz adetiyle kendi ailesinden hakkını alabilmiştir. Beşik kertmesi adetinde, ergenlik çağına girdiğinde evlenmekten vazgeçme hakkının olması özgür olduğunun göstergesidir. Evlilikte kız ve erkeğin evlilik yaşının belli olmamasına rağmen her iki ailenin de ergenliği beklemesi, ergenlikten önce evliliğin gerçekleşmediğini göstermektedir. Evlilikte erkek ile kızın arasında yaş farkının fazla olmaması da kadının korunması açısından önemlidir. Kadının, kocasından kötü muamele görmesi ya da evlilikte zor durumda kalması durumunda yine hakkı gözetilmiş ve boşanmasına izin verilmiştir. Haklı olduğu boşanmalarda kalını geriye vermeyerek bir nevi erkeği cezalandırma yetkisi de kendisine verilmiş ve hakkını korumuştur.

Aşağıda Avrupalı seyyahların, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin değişik vilayetlerine -özellikle İstanbul- gelerek gezdiği yerlerdeki kadınların hem dini hem sosyal yaşayış tarzları, tutumları, düşünceleri, eğlenme şekilleri, kılık-kıyafetleri, fiziki görünüşleri ve hayatlarının dönüm noktalarının adetlerine ilişkin bilgileri ve gözlemleri yer almaktadır. Ayrıca seyyahlar görüşlerini ve gözlemlerini aktarırken kendi ülkerindeki kadınların uygulamaları ile Osmanlı topraklarında yaşayan Türk ve gayrimüslim kadınların benzerliklerini ve farklılıklarını da ele almıştır. Bazı seyyahlar gözlemlerini çizimlerle resmederek somut hale getirmiştir.

1.7. Seyahatnamelerinden Yararlanılan Seyyahların Biyografileri

Bu bölümde, seyyahları ve seyyahların dünyasını çok boyutlu olarak görebilmek için araştırmada kullanılan seyyahların biyografileri kısaca değerlendirilmiştir. Bu seyyahların Osmanlı İmparatorluğu'na geliş tarihleri, nedenleri, hangi milletten oldukları ve meslekleri üzerinde durularak seyyahların Osmanlı kadınına bakış açılarının altında yatan sebepler ortaya konulmak istenmiştir. Seyyahların biyografilerinde yer alan bilgiler; bazı eserlerin giriş kısmından elde edilen verilerin derlenmesi ve çevrimiçi araştırmalardan edinilen özetlerden oluşmaktadır. Aşağıda seyyahların biyografileri alfabetik sıraya göre düzenlenerek anlatılmıştır.

1. Adolphus Slade (1804-1877): Osmanlı donanmasında Amiral olan İngiliz bir seyyahtır. Ömrünün büyük bir bölümünü Akdeniz'de geçiren Slade, 1829-1830 yıllarında Anaolu'nun bir kısmını gezme fırsatını yakalamış ve 1832'de "Records of Travels in Turkey, Greece, etc. and A Cruise in the Black Sea (Türkiye, Yunanistan vb. Seyahat Kayıtları ve Karadeniz'de Bir Yolculuk)" isimli bir kitap yayımlamıştır. Slade, 1840 yılında Müşavir Paşa ismiyle Osmanlı donanmasının yönetim kadrosuna girmiş ve

17 yıl hizmette bulunarak Amirallik rütbesiyle donanmadan ayrılmıştır. Slade, "Türkiye ve Kırım Savaşı" isimli bir kitap daha kaleme almıştır (Badem, 2011:116- 120).

2. Alberth Richard Smith (1816-1860): 1816 yılında Londra'da doğdu. Yazarlık kimliğinin yanı sıra şovmenlik tarafı da bulunmaktadır. Bir sırt çantasıyla 1849 yılında İstanbul'a gelen Smith, İstanbul ile ilgili gözlemlerini ve anılarını "A Month at Constantinople (İstanbu'da Bir Ay)" adlı eserde toplamıştır. Eserinde İstanbul'a geliş nedeninin, Doğu medeniyetlerini gözlemlemek ve hoş vakit geçirmek olduğunu belirtmektedir. Eser, Mehmet Şerif Erkek tarafından "İstanbul'da Bir Ay" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Smith, kitabında Doğu- Batı karşılaştırmasına yer vererek İstanbul'un doğal güzelliklerinden ve Doğu insanının gündelik hayatından bahsetmiştir (Smith, 2015: 13- 14).

3. Alfred Colbeck (1858-1933): Colbeck, yazdığı notların da Doğu'yu anlatmıştır. Osmanlı insanının karakter ve politikalarını anlayabilmek için İstanbul'da geçirdiği sürede İslam dininin yükselişini ve yayılışını anlamaya çalıştığını dile getirmiştir. Tespitlerini, "A Summer's Cruise in The Waters of Greece, Turkey and Russia (Yunanistan, Türkiye ve Rusya Sularında Bir Yaz Yolculuğu)" isimli kitapta toplamıştır (İnal, 2018: 24).

4. Amand Von Schweiger-Lerchenfeld (1846-1910) Viyana doğumlu asker, gazeteci ve seyyah, araştırma yapmak için Osmanlı topraklarına gelmiştir. Gözlemlerinde geçmiş yaşantılarının etkisiyle Türklerle ilgili olumsuz ifadeler kullanmıştır. 1882 yılında basılan ''Der Orient'' ile 1904 yılında basılan ''Die Frauen des Orients in der Geschichte, in der Dichtung und im Leben'' isimli eserleri bulunmaktadır. Eserlerinde Doğu ülkelerindeki kadınları eleştirel bir gözlemle ele almıştır (Demiray, 2019: 6).

5. Anna Grosser Rilke (1853-1938) : İngiliz olan seyyah, Prag kuzeyindeki Melnik kasabasında doğmuştur. Bir süre piyano dersleri vererek geçimini sağlamaya çalışmıştır. Kısa sürede piyano çalmasıyla ünlenen Rilke, eşinin 1887 yılında İstanbul'dan iş teklifi almasıyla otuz yıl sürecek olan İstanbul yolculuğuna çıkmıştır. 2. Abdülhamit'in sarayında konser vermiştir (Aracı, 2020: 64- 65).

6. Annie Jane Tennant Harvey (1825 – 1898): Kadın seyyah olan Harvey, 1871 yılında "Turkish Harems and Circassian Homes (Türk Haremleri ve Çerkez Evleri)" isimli kitabını "Andree Hope" takma ismini kullanarak yayımlamıştır. Eserinde İstanbul'daki harem hayatına ve Türk kadınına ilişkin bilgiler vermiştir. Ayrıca seyyah İngiliz elçiliğinden elde ettiği bilgileri de notlarına eklemiştir (Genç, 2010: 13).

7. Aubrey Thomas De Vere (1814-1902) 1814 yılında İrlanda'da doğan şair ve yazar olarak bilinen De Vere, ülkesindeki kıtlık yüzünden fakirlere yardım etmek için hizmetler vermiş, sonrasında Londra'ya giderek Katolik Kilisesi'ne katılmıştır. Ardından kilise tarafından Katolik Üniversitesine profesör olarak görevlendirilmiştir. Yazarın, şiirleri ve gezi yazıları bulunmaktadır (İnal, 2018: 25).

8. Bernhard Stern (1867-1924) Kültür tarihçisi, gazeteci ve şair olan Stern, 1894-1899 yılları arasında beş yıl İstanbul'da yaşamıştır. Araştırmacı seyyah, bu süre zarfında Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi, Hristiyanve Müslümanların yaşayış biçimleri ve kültürleri üzerine bilgi toplamıştır. Elde ettiği bilgileri 1903 yılında Berlin'de "Müslüman Komşu Ülkeler ve Eski Beylikleri Dikkate Alarak Türkiye'de Tıp, Batıl İnanç ve Cinsel Yaşam" adlı kitabıyla yayımlamıştır (Namal, 2018: 33).

9. Carl Von Scherzer (1821 – 1903): Viyana doğumlu olan Avusturyalı seyyah Scherzer, 1872–1896 yılları arasında İzmir'de başkonsolosluk görevinde bulunmuştur. "İzmir 1873" isimli eseri İstanbul Sefareti tarafından bölgedeki tüm konsolosluklardan istendiği için Scherzer tarafından hazırlanmıştır (Scherzer, 2001: 4-5)

10. Charles Boileau Elliot (1803-1875): İngiliz gezi yazarı olan Elliot, 1833-1837 yılları arasında papaz yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1832 yılında "Avrupa'nın Kuzeyinden Mektuplar", 1838 yılında "Avusturya, Rusya ve Türkiye'nin Üç Büyük İmparatorluğunda Geziler" isimli kitapları kaleme almıştır. Doğu gezisinde Balkan rotasını takip etmiş ve gemi ile önce Viyana'dan Budapeşte'ye sonrasında İstanbul'a ulaşmıştır. Anadolu'da Rum tekneleri ile Ege sahillerini dolaşmış ve İzmir'i de gezme fırsatı bulmuştur. Seyyah, boğazındaki hastalığa çare bulabilmek için seyahat etmiştir (Saka, 2017: 6).

11. Charles Colville Frankland (1792-1876): Bir papazın oğlu olan Frankland; 1841 yılında Yüzbaşı unvanını almıştır. 1875 yılında ise Amiral rütbesiyle emekli olmuştur. 1829 yılında "İstanbul'a ve İstanbul'dan Seyahatler" isimli bir eser yayımlamıştır. Doğu gezisinde, İstanbul'un tarihî anıtlarının görülmeye değer olduğunu ifade etmektedir. Dönüş yolculuğunda Çanakkale Boğazı'nı ve İzmir'i de ziyaret etmiştir. Duyduğu hayranlık nedeniyle Osmanlı topraklarına gelmiş ve at üstünde seyahat etmeyi tercih etmiştir (İnal, 2018: 26).

12. Charles Fellows (1799-1860): Bir bankerin oğlu olarak dünyaya gelen İngiliz arkeolog Fellows, 1838 yılında ilk defa Osmanlı topraklarına gelmiştir. Bir yıla yakın Osmanlı Devleti'nde kalan seyyah, 1839 yılında "A Journal Written During an Excursion in Asia Minor (Küçük Asya Gezisi Günlüğü)" adlı eserini yayımladı. 1840 yılında Anadolu'yu çok beğendiği ve detaylı olarak inceleyemediği için bu topraklara

tekrar gelmiş ve İzmir'den seyahatine başlamıştır. Sir Charles Fellows, Likya'da ve Batı Anadolu'da birçok arkeolojik ve mimari eser bulmuştur. Türklere karşı aşırı sevgi ve hayranlık duyguları içinde İzmir'de seyahatini bitirerek ülkesine dönmüştür. 1860 yılında göğüs zarı iltihabından hayatını kaybetmiştir (Kırca, 2010: 6-7).

13. Charles Mac Farlane (1799-1858) İngiliz seyyah olan Mac Farlane, 1827 yılında Yunan adaları güzergahından gemi ile İzmir'e gelmiştir. İzmir'den sonra sırasıyla Çeşme, Menemen, Bergama, Soma, Kırkağaç, Manisa, Turgutlu, Gelibolu ve İstanbul'u ziyaret eden seyyah 1828 yılında İngiltere'ye dönmüştür. Ziyaretinde antik yerleri kullanmış ve Rumların Anadolu'daki yaşamları hakkında bilgiler not etmiştir. Seyyah, 1847 yılında tekrar Osmanlı topraklarına gelmiş ve 1848 yılına kadar burada kalmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında reaya ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri gözlemlemleyerek azınlıkların durumu hakkında bilgi toplamıştır. Mac Farlane, "Kısmet or Doom of the Turkey" ve "Turkey and Its Destiny" adlı kitap yayımlamıştır. Eserlerinde ziyaret ettiği yerlerle ilgili gözlemlerini anlatmıştır (İnal, 2018: 26).

14. Charles Pertusier (1779-1836) Karayolu ile İstanbul'a gelen Pertusier, antika üzerine eğitim almış, elçilik vazifesiyle atanmış bir subaydır. İstanbul'da geçirdiği süre boyunca şehrin semtlerini gezerek notlar almıştır. Hristiyanların yaşamlarını, Türklerle karşılaştırmış ve resimler çizmiştir. Seyahatnamesi İstanbul'da gerçekleştirdiği yirmi üç geziden derlediği notlardan oluşmaktadır. Bu eser, 1820 yılında Londra'da basılmıştır. İstanbul kentinin 19. yüzyıl başındaki durumu hakkında yazılmış olan bu eserde, Osmanlı başkentinin hem anıtları hem de burada yaşayan çeşitli etnik ve farklı dinlere mensup cemaatler hakkında bilgiler yer almaktadır (İnal, 2018: 29).

15. Charles Stuart (1720-1788): İtalya'nın Roma kentinde doğan Stuart, Kraliyet donanmasında Yarbay olarak görev yapmıştır. Mesleği gereği gezdiği Osmanlı Devleti ile İran hakkındaki notlarını kitap olarak yayımlamıştır. Atina üzerinden gemiyle yolculuk eden Stuart, Çanakkale ve İstanbul güzergâhını takip ederek Osmanlı topraklarına ulaşmış; sonrasında Sinop, Bayburt, Trabzon, Erzurum üzerinden İran'a geçmiştir (İnal, 2018: 30).

16. Charles Swan : 1824 yılında İngiltere'den hareket eden papaz ve seyyah olan Swan, kaptanlığını Hamilton'un yaptığı "HMS Cambrian" isimli gemiye görevlendirilmiştir. 1825 yılında ziyaret ettiği İzmir ile ilgili izlenimlerini not almıştır (İnal, 2018-31).

17. Charles Vane Londonderry (1778 – 1854): İngiliz- İrlandalı asilzade, asker ve diplomat olarak bilinen seyyah Charles Vane Londonderry, süvari komutanlığından

sonra 1814 yılında Avusturya büyükelçisi olarak da görev yapmıştır. Sonrasında Rusya'ya görevlendirilmiş ve Avrupa'nın çeşitli yerlerini de ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Charles Vane Londonderry, "A Steam Voyage to Constantinople by the Rhine and Danube in 1840-41" isimli eserinde Türkiye hakkında bilgiler paylaşmaktadır (İnal, 2018: 31).

18. Charles White (1793-1861): 1793 yılında İngiltere'nin Sohropshire bölgesinde doğmuştur. Esas mesleği askerlik olan ve üç yılını İstanbul'da geçiren White, "Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844 (Kostantinapolis'te Üç Yıl ya da 1844 yılında Türklerin Aile Gelenekleri)" adlı 3 ciltlik eserini kaleme almıştır. Bu eserde, Türklerle ilgili Batılıların önyargılarına eleştirel bir bakış yer almaktadır. Türklere karşı suçlamaların asılsız olduğuna dikkat çekmek isteyen White, Batı'yı uygarlığın merkezi olarak nitelendirerek Doğu'nun geri kaldığını ifade etmekten de geri durmamış ve objektif tutumunu koruyamamıştır. Eserin içeriğinde 19. yüzyılda İstanbul'da gayrimüslimlerin yaşayışına ilişkin bilgiler yer almaktadır (Uzun, 2016: 17).

19. Clara Erskine Clement (1834 – 1916): Amerikalı bir sanat tarihçisi, yazar ve seyyahtır. 1868 yılında Filistin'i ve Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir. İstanbul'da yaşayan insanları ve İstanbul'un tarihi ve doğal unsurlarını "İstanbul" adındaki kitabında anlatmıştır. Ayrıca kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1894 yılına kadar olan süreçle ilgili bilgi vermiş ve gözlemlerini yansıtmıştır. Sanat tarihiyle ilgili birçok eseri bulunmaktadır (İnal, 2018: 32).

20. David Porter (1780- 1831): Amerikalı bir deniz subayı ve seyyahtır. Amerika'nın Boston kentinde doğmuş ve 1843 yılında İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde ölmüştür. Gemi ticaretiyle ilgilenmiştir. 1798'de Amerikan donanmasına katılmıştır. 1831'de İstanbul'a diplomatik ilişkileri düzenlemek amacıyla atanmıştır. Porter; bir mektup dizisinde "Kostantinopolis ve çevresindeki Türklerin, Ermenilerin, Yahudilerin ve Rumların Adet, Gelenek ve Alışkanlıklarının Sultan Mahmud'un politikasıyla Değiştirilmiş Hali" adlı iki ciltlik eseri kaleme almıştır. Bu eserde, II. Mahmud döneminde İstanbul'da bulunan Türklerin, Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin nüfus bilgileri, yaşadıkları yerler, geçim kaynakları, giyim tarzları vb. daha birçok konuda ayrıntılı bilgilere yer vermiştir (Porter, 1835: 1-35).

21. Dorina L. Neave (1881-1955): İngiliz yazar olan Lady Neave, babasının işi nedeniyle çocukluk döneminde Anadolu topraklarına gelmiştir. İstanbul'da 26 yıl yaşamıştır. İlk kitabı olan "Boğaziçinde 26 Yıl" adlı eserinde İstanbul hayatını anlatmıştır. 1930'da yazılan bu kitap, 1978 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Aynı kitap

2008'de "Batılıların Gözünden Türkler" ve "Eski İstanbul'da Hayat" adıyla Türklerin örf ve adetlerini, yaşam tarzlarını, dinî bayramlarını, törenlerini hatta kadın olduğu için harem hayatını da anlatmıştır. Yazar, 1937'de yayımladığı "Kut'u Hatırlamak" adlı kitabında Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk cephesindeki yıkıcı etkiyi anlatmıştır. Ayrıca yazarın 1949 yılında yayımladığı "Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim" adlı eseri de bulunmaktadır (Neave, 1978: 7-9).

22. Edmondo Amicis (1846- 1908): İtalyan roman- öykü yazarı ve şair olan Amicis, seyahatnameleri ve okul hayatını konu edinen eserleri ile tanınmaktadır. 1870'lerin sonunda Messina Boğazı'ndan başladığı seyahatini; Mora, Atina, Selanik Körfezi, Çanakkale Boğazı ve ardından İstanbul'da sonlandırmıştır. 1874 yılında ziyaret ettiği İstanbul'u anlatan "Constantinopoli", İstanbul üzerine yazılmış seyahatnameler arasında önemli bir yere sahiptir (İnal, 2018: 33).

23. Edmund Spencer: İngiliz seyyah Spencer, 1830 ile 1850 yılları arasında Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Asya'yı dolaşmıştır. İlk seyahatnamesinde Almanya'da yaşayan bir İngiliz olarak ülkeyi anlatmıştır. İkinci gezisinde, Viyana üzerinden İstanbul ve Karadeniz'i de içine alan uzun bir yolculuk yapmıtır. 1836 yılında gerçekleştirdiği bu seyahati, iki yıl sonra 1838'de Londra'da kitap olarak yayımlanmıştır. 1850 yılında Balkanlar'a giderek Türkiye'nin Balkanlar'a yakın şehirlerini gezdiği "Turkey, Russia and Black Sea and Circassia (Türkiye, Rusya ve Karadeniz ve Çerkesya)" adlı çalışmasını 1855 yılında yayımlamıştır (Kuş, 2019: 418).

24. Edward Napier (1808-1870) İngiliz deniz subayı ve tarihçisidir. İngiliz donanmasında yarbaylığa kadar yükselmiştir. 1839 yılında Malta üzerinden Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz donanması kuvvetlerine katılmıştır. Daha sonra gemiden ayrılarak Truva, İstanbul ve İzmir'i gezmiştir. Buradaki gözlemlerini 1842 yılında yayımladığı "Excursions Along the Shores of the Mediterranean (Akdeniz Kıyılarında Geziler)" adlı eserinde anlatmıştır (https://en.wikipedia.org /wiki/Henry_Edward_Napier, 2022).

25. Edward Raczynski (1786-1845): Raczynski, sülalesi Büyük Polonya Vilayeti ve Poznan şehrinin güçlü ve önemli aristokrat ailelerinden biridir. Kendisi muhafazakâr bir politikacı ve sanat koruyucusudur. Edward Raczynski, 1813'te İsveç'e, daha sonra Yunanistan ve Türkiye'ye seyahatler yapmıştır. Türkiye'ye antik eserleri aramak ve tanımak gayesiyle gelmiştir. Kont, Türkiye'ye yaptığı seyahatin hatıralarını 1821'de "Türkiye'ye yapılmış seyahatin günlüğü" başlığı ile 90 gravürle birlikte yayımlamıştır. 1980 yılında aynı eser Almanca çevirisinden dilimize "1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat" başlığıyla Kemal Turan tarafından tercüme edilerek Tercüman Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Eser, II. Mahmud döneminde İstanbul'da yaşayan

gayrimüslimlerin yaşamlarına ve esir pazarlarına ilişkin bilgiler barındırmaktadır (Raczynski, 1980: 7).

26. Edwin John Davis (1826-1901): İngiliz din adamı ve seyyah olan Davis, 1861'de İskenderiye Konsolosluk Papazı olarak görevlendirilmiştir. 1872 yılında, hayalini gerçekleştirmek için merak ettiği Anadolu topraklarını ziyaret etmiştir. 1875 yılında İskenderun üzerinden Mersin, Tarsus, Adana, Osmaniye ve Maraş'a gitmiştir. Oradan Kozan ve Adana üzerinden Ereğli'ye ve Karaman'a ulaşmıştır. Bu seyahatini 1879 yılında "Life in Asiatic Turkey (Türkiye Anadolu'sunda Yaşam)" adıyla Londra'da yayımladı. Seyahatnamesinde Anadolu'nun güneyi ile ilgili bilgiler, tasvirler ve resimler bulunmaktadır (İnal, 2018: 35)).

27. Edwin Pears (1835-1919): İngiliz avukat, yazar ve tarihçi olan Pears, Londra'da eğitim görmüştür. 1873 yılında İstanbul'a yerleşen seyyah, konsolosluk davalarına bakmıştır. Osmanlı tarihini hem yabancıların hem de Türklerin kaynaklarından incelemiştir. 1911 yılında Pears, "Türkiye ve Halkı" kitabını yazarak Türkleri, Batılılara tanıtmıştır. 1916 yılında ise Pears , "Konstantinopolis'te Kırk Yıl" adlı eserini yayımlamıştır. Kitap, Osmanlı devlet yönetimindeki anayasal düzenlemeleri ve değişimleri içermektedir (İnal, 2018: 93).).

28. Eliza Cheney Abbot Schneider: 19. yüzyılda Türkiye sınırları içinde yaşayan Alman asıllı bir Amerikan misyoneri olan Benjamin Schneider'in eşidir. Bursa'da kaldığı süre boyunca Türk, Yahudi, Ermeni milletlerinin gelenek, görenek ve adetlerini yirmi sekiz mektupta Alman Protestan Kilisesine anlatmıştır. Bu mektuplarda devrin Osmanlı toplumu ile Amerikalıları kıyaslamıştır. "Bursa Mektupları" adındaki eserini 1846 yılında yayımlamıştır (İnal, 2018: 36).

29. Emelia Bthyna Hornby (1826-1866): İngiliz bayan seyyah olan Hornby, 1855 yılında Britanya hükümetinin Osmanlı hükümetine verdiği borcun takibi göreviyle gelen Sir Edmund Hornby ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Annesine yazdığı İstanbul izlenimleri, Müslüman kadınlar, İstanbul Ermenileri, İstanbul Yahudileri, Paskalya şenlikleri, adalar ve Ramazan eğlenceleri içerikli mektupları bulunmaktadır. Mektuplarıyla 19. yüzyıl İstanbul gündelik yaşantısına ışık tutmuştur. Hornby, bu mektupları "Constantinople during the Crimean War (Kırım Savaşı sırasında Konstantinopolis)" adlı kitabında toplamıştır. Ayrıca bu eser Kerem Işık tarafından "Kırım Savaşı Sırasında İstanbul" adıyla Türkçeye çevrilerek 2007'de yayımlanmıştır (Hornby, 2007: 8-10).

30. Francis Vyvyan Jago Arundell (1780- 1846): İngiliz asıllı antikacı ve seyyah olan Arundell, İngiltere'de doğmuştur. 1816'da İzmir'deki bir İngiliz imalathanesine

din görevlisi olarak atanmış ve İzmir'de on dört sene kalmıştır. 1846 yılında ölen Arundell'in iki önemli eseri bulunmaktadır: "A Visit to the Seven Churches of Asia (Asya'nın Yedi Kilisesi'ne Ziyaret- 1828)", "Discoveries in Asia Minor: Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia (Küçük Asya'da Keşifler: Yedi Antik Kentin ve Özellikle Pisidia Antakya'sı Kalıntılarının Tanıtımı- 1834)" (İnal, 2018: 38).

31. Franz Von Werner (1836-1881): Viyana'da dünyaya gelen ve eğitimci olan Werner, Kırım Savaşı'nda görev almak için orduya yazılmışken birliğinden kaçarak Osmanlı ordusuna sığınmıştır. Osmanlı ordusuna teğmen rütbesiyle katılan Werner, sonradan Murad Efendi adını almıştır. 1858 yılında ordudan ayrılarak Osmanlı hariciyesi bünyesinde çalışmaya devam etmiştir. 1878 yılında ''Türkiye Manzaraları'' isimli Türkçe çevirisi olan eser yayımlamıştır.

32. Frederick Burnaby (1842-1885): Seyyah, İngiltere ve Almanya'da eğitim aldıktan sonra İngiliz Kraliyet süvari birliğine dâhil olmuştur. 1876 yılında Anadolu coğrafyasını dolaşmıştır. En önemli eseri "At Sırtında Anadolu" dur. Burnaby, 1876 yılının sonlarında Anadolu'da beş ay süren bir gezi yapmıştır. Burnaby'in bu yolculuğu Londra'dan başlayıp önce Marsilya'ya, oradan buharlı bir gemi ile İzmir yolu üzerinden İstanbul'a ulaşmıştır (Burnaby, 2005: 2).

33. George Thomas Keppel (1799-1891): İngiltere'de dünyaya gelen Keppel, soylu bir aileye mensuptur. 1829 yılında Osmanlı- Rus Savaşı'nı yerinde görmek amacıyla bir İngiliz filosuyla Türk sularına inerek İstanbul ve Edirne'yi ziyaret etmiştir. 1830 yılında "Narrative of a Journey across the Balkans and a Visit to Newly Discovered Ruins in Asia Minor (Balkanlara Yolculuk ve Küçük Asya Harabelerine Ziyaret Üzerine) adlı eserini yayımladı (http://www.historyhome.co.uk, 2022).

34. George William Frederick Howard (1802-1864): İngiliz devlet adamı ve seyyahtır. 1853 yılında Doğu'ya seyahati sırasında Osmanlı topraklarına gelmiştir. Bu seyahati on iki ay sürmüştür. Doğu'da gördüklerini, Türklerle ilgili düşüncelerini ve İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin yaşantılarını "Diary in Greek and Turkish Waters (Yunan ve Türk Sularında Günlük)" adlı kitabında anlatmıştır. Bu eser, Şevket Serdar Türet tarafından "Türk Sularında Seyahat" adıyla 1978 yılında Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Howard, 1978: 8).

35. Gerard De Nerval (1805-1855): Romantizmin en güçlü temsilcisi olan Fransız şair, yazar ve gezgindir. Annesi, Nerval iki yaşındayken vefat etmiştir. Babası askeri doktor olduğu için oğlunu altı yaşına kadar amcasının yanına bırakmıştır. Nerval, daha sonra Paris'e gidip babası ile yaşamıştır. 18 Temmuz 1843 tarihinde İstanbul'da

bulunmuştur. Nerval seyahatlerine ilişkin gözlem ve saptamalarını "Voyage en Orient " adlı eserinde anlatmıştır. Bu eser Muharrem Taşçıoğlu tarafından Türkçeye çevrilerek "Doğu'ya Seyahat" adıyla 2002'de yayımlanmıştır. İstanbul'un özellikle mezarlarını beğendiğini bu kitabında dile getirmiştir. Ayrıca Abdülmecid döneminde İstanbul'da gayrimüslimlerin adetleri, bayramları, şenlikleri, cenaze törenleri, mezarlıkları, köle pazarları vb. daha birçok konu eserde ele alınmıştır (Gürer, 2010: 59).

36. Guillaume Martin (Tarihsiz) Profersördür. Aynı zamanda papazdır. Osmanlı topraklarında üç ayını geçirmiştir. 1821 yılında Paris'te basılan "Voyage a Constantinople (Konstantinopolis'e Yolculuk) adlı eserinde üç ay kaldığı İstanbul ile ilgili gözlemlere yer vermiştir (Martin, 2007: 8).

37. Georgina Adelaine Muller (Tarihsiz) : Alman asıllı oryantalist, filolog olan Mrs. Müller, Oxford Üniversitesi hocalarındandır. II. Abdülhamit devrinde, İngiliz Konsolosluğunda çalışan oğlunu ziyaret etmek için Osmanlı topraklarına gelmiştir. Bu sırada İstanbul gezisinde bulunmuştur. II. Abdülhamit'in davetiyle Yıldız Sarayı'nda bulunarak Sultan ile birlikte akşam yemeğine katılmıştır. Eserinde saraya dair izlenimler ve Türk hanımlarını ziyareti ve onlar hakkındaki görüşleri yer almaktadır (Müller, 1978: 7).

38. Helmut Von Moltke (1800-1891): Prusya ve Almanya genelkurmay başkanı olan Helmut Von Moltke, 1835 yılının sonlarında II. Mahmud tarafından ordunun modernleştirilmesi için görevlendirilmiştir. Moltke, II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, askerî, siyasî durumu ve Müslüman-gayrimüslim topluluklarının kılık kıyafetlerini, yaşayış biçimlerini, kölelere nasıl davranıldığını "Türkiye Mektupları" adlı eserinde anlatmıştır (Moltke, 1999: 10).

39. Henry Christmast (1811-1868): İngiliz asıllı rahip, yazar, editör ve para bilimcisi olan Christmast, şifa bulmak için daha sıcak ve ılıman yerlere gitmiş ve bu seyahatlerindeki gözlemlerini aktarmıştır. Seyahati sırasında İstanbul ve İzmir'i görme fırsatı yakalayan seyyah, 1850-1851 yılları arasında yaptığı seyahatlerdeki anılarını "İstanbul ve Ege Yollarında 1851" adlı üç ciltlik seyahatnamesinde anlatmıştır (Christmast, 2012: 7).

40. Henry Charles Barkley (1837-1903) İngiliz asıllı mühendis olan ve 1878 yılında kardeşinin işi nedeniyle merak ettiği Anadolu topraklarına gelen seyyah, Romanya üzerinden karayolu ile İstanbul'a ulaşarak buradaki gözlemlerini anlattığı "A Ride Through Asia Minor and Armenia" isimli kitabı 1891'de Londra'da basılmıştır (Saylan, 2015: 31).

41. Henry J. Van Lennep (1815-1889): İzmir'de doğan Lennep; misyoner, yazar ve eğitimcidir. 1830 yılında eğitim için ailesi tarafından Amerika'ya gönderilmiş ve 1840 yılında misyonerlik faaliyetlerini yürütmek amacıyla İzmir'e gelmiştir. 1864 yılına kadar İstanbul ve Tokat gibi yerlerde de çalışmıştır. 1869 yılında gözündeki bir rahatsızlık sebebiyle Amerika'ya dönmüş ve Ingham Üniversitesinde profesör olarak görev yapmıştır. Bu çalışmalar nedeniyle İstanbul, Tokat, Mısır ve Doğu'da oldukça kapsamlı seyahatler yapmıştır. Lennep seyahatlerindeki izlenimlerini 1870 yılında "Travels in LittleKnown Parts of the Asia Minor" adlı kitapta yayımlanmıştır (Lennep, 1870: 95).

42. Ida Pfeiffer (1797-1858) Viyana'da doğan Avusturyalı seyyah 1842 yılından sonra kendi imkanlarıyka seyahat etmiştir. Seyyah, uzun süre İstanbul'da kalmış ve İstanbul izlenimlerini ''Reise in das Heilige Land: Konstantinopel, Palästina, Ägypten im Jahre 1842'' isimli seyahatnamesinde yayımlamıştır (Pınar, 2001: 374).

43. James Bailie Fraser (1783-1856) İskoçya doğumlu seyyah ve roman yazarıdır. 1833-1834 yılında diplomatik bir görev için İstanbul'a gelen Fraser, ardından Tahran'a gitmiştir. 1836 yılında seyahat izlenimlerini anlattığı "İstanbul'dan Tahran'a Bir Kış Gezisi" isimli kitabını yayımlamıştır. James Fraser, İstanbul güzergahını takip ederek karayoluyla Bolu, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Koyulhisar, Aşkale, Erzurum, Ağrı, Diyadin ve Beyazıt'a uğramıştır (İnal, 2018: 43).

44. James Ellswort De Kay (1792-1851): Amerikalı zoolog ve seyyah olan De Kay, Lizbon'da doğmuştur. Kolera araştırması için İstanbul'a gelen seyyah, buradaki izlenimlerini "Sketches of Turkey in 1831 and 1832" adlı eserinde anlatmıştır. Bu eser daha sonra Serpil Atamaz Hazar tarafından "1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler" adıyla Türkçeye çevrilerek 2009'da yayımlanmıştır. Kitabın içeriğinde Anadolu'daki coğrafya, iklim, bitki örtüsü ve canlı türleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilere de yer verilmektedir (Uzun, 2016: 13).

45. James Emerson (1804-1869): Emerson, farklı yönleriyle tanınmış, seyyah, politikacı ve şarap üreticisi olarak adlandırılmıştır. Seyyah, 1824 yılında Yunanistan'ı ziyaret etmiş ve 1825 yılında "Yunanistan'ın Bir Resmi" isimli eserini yayımlamıştır. Daha sonra Anadolu topraklarından İzmir, Efes, Pamukkale, Turgutlu, Sart ve Manisa gibi arkeolojik özellikleri ön plana çıkan yerleri ziyaret etmiştir. Bu gözlemlerini de "Ege'den Mektuplar ve Levant'tan Mektuplar" isimli çalışmalarında toplamıştır (İnal, 2018: 44).

46. James Silk Buchingham (1786-1855): İngiltere'de dünyaya gelen Buckingham; yazar, edebiyatçı ve oryantalisttir. Doğu bölgelerini anlattığı "Travels in Mesopotamia (1827)" adlı seyahatnamede Osmanlı toplumu gözlemlerine de yer vermiştir. Seyyah, gittiği bölgelerin yer şekilleri, sosyal yapıları, ekonomileri, yönetim biçimleri, nüfus sayıları, gayrimüslim ahalisi ve toplumun giyim kuşamı ile ilgili bilgiler vermiştir (Tekin, 2020: 118).

47. Jean Henri Abdolonyme Ubicini (1818-1847): Osmanlı dönemini anlatan kitaplarıyla tanınan gezgin 1818 yılında Fransa'da doğmuştur. 1846'da seyahate çıkarak İtalya, Yunanistan üzerinden İstanbul'a seyahat etmiştir. İstanbul'da ilk kalışı üç yılı bulmuştur. 1855'te bir defa daha İstanbul'a gelmiş ve Mustafa Reşid, Fuad, Âlî ve Ahmed Vefik Paşalar gibi dönemin önde gelen devlet adamlarıyla iletişim kurmuştur. Osmanlı'daki gelişmeleri özellikle Tanzimat'la birlikte hızlanan yenilik hareketlerini takip etmiş ve II. Mahmud'un reformlarını doğru bulmuştur. Ubicini 19. yüzyılda Türkler'e karşı tarafsız bir tutum içinde bulunmuştur (https://islamansiklopedisi. org.tr/ubicini-jean-henri-abdolonyme). Ubicini'nin Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini ve Doğu sorununu konu alan birçok kitabı bulunmaktadır. "Lettres Sur La Turquie (Türkiye Hakkında Mektuplar)" adlı 2 ciltlik eseri Cemal Karaağaçlı tarafından "Türkiye 1850" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Avrupa'da merak uyandıran bu eserinde, Ubicini gayrimüslimlerle ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir (Ubicini, 1977: 7- 8).

48. John Audljo (1805-1886) Kanadalı olan İngiliz seyyah Audjlo, Cambridge'te bir kolejde eğitim almıştır. 1833 yılında Doğu seyahatine çıkmış ve İstanbul ve Yunan adalarını gezmiştir. Bu seyahatin amacı, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan olayları anlamak, İstanbul'daki Rus ordusunun varlık nedenini araştırmak ve Osmanlı kadınını yakından tanımaktır. 1835'te "Journal of a Visit to Constantinople and Some of Greek Islands in the Spring and Summer of 1834" adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserde İstanbul'da gayrimüslimlerin ve Türklerin sosyal yaşamlarına, yaşayış ve giyim tarzlarına ait bilgiler bulunmaktadır (Uzun, 2016: 14).

49. John Carne (1789-1844): Dini eğitim alarak kutsal görev yolculuğuna koyulan seyyahlardan biridir. 1821 yılında İncil'de belirtilen yerleri görmek için İstanbul, Levant, Yunanistan, Mısır ve Filistin'e giden Carne, burada Bedeviler tarafından tutsak edilmiştir. Carne, eserinde Türkler ile Rumların birbirlerine karşı uyguladığı şiddetten bahsetmiştir (Saka, 2017: 5).

50. John Galt (1779-1839): Bir kaptanın oğlu olarak dünyaya gelen İskoç, yazar, seyyah ve girişimcidir. 1812 yılında yaptığı geziler arasında İstanbul'a gelen Galt,

burada bir süre kalarak İzmit ve Kerpe'yi gezmiştir. 1809-1811 yılları arasında İngiliz mallarıyla ihracat ve kaçakçılık amacıyla Akdeniz'e inen John Galt, 1812 yılında İstanbul'a ve Anadolu'ya geçmiş, ziyaretleri hakkında seyahatnameler kaleme almıştır (Ulugün, 2008: 112).

51. John Macdonald Kinneir (1782-1830): Yaşamının büyük bölümünü askeri ve diplomatik hizmetler için Doğu Hindistan'da geçiren Kinneir, 1810 yılında Bağdat'tan hareket ederek Musul üzerinden İstanbul'a seyahat etmiştir. 1813-1814 yıllarında İstanbul, Bağdat ve Bombay güzergahını takip ederek Asya'nın büyük bölümünü gezmiştir. Kinneir, 1818 yılında Anadolu üzerinden "Kürdistan ve Ermenistan" isimli eserini yayımlamıştır. Seyyah, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Eskişehir üzerinden Ankara'ya, daha sonra Yozgat, Kayseri, Niğde ve sonrasında Lazkiye'ye ulaşmıştır. Buradan, Samsun'a giden Kinneir, Trabzon üzerinden Erzurum'a geçerek Bitlis ve Mardin'i de görmüştür (İnal, 2018: 48).

52. John Reid (1808-1838): Aslen İskoç olan İngiliz yayımcı John Reid, seyahat düşkünü biridir. 1838 yılında iki yıllığına Türkiye'ye gelmiştir. Reid, Türkiye'deki izlenimlerini "Türkiye ve Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu" adlı çalışmasında kaydetmiştir. Bu eser 1840 yılında Londra'da yayımlamıştır. Bu çalışma Osmanlı Türkiyesini, Türk Tarihini, Türkiye'deki reformları, İstanbul tarihini, Türklerin, Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin ve Frenklerin betimlemerini, gelenekleri ve göreneklerini ele almaktadır. Reid; mezarlıkları, hamamları, camileri, pazarları ve eski yapıtları da eserinde anlatmaktadır. Ayrıca eğitim, sanat, bilim ve İstanbul Boğazı hakkında bilgi vermektedir (Uzun, 2016: 16).

53. John Ross Browne (1821-1875): İrlanda doğumlu olan Amerikalı bir seyyahtır. 1853 yılında "The Journey of the Frangi a Crusade in the East (Bir Frangi'nin Doğu'da Haçlı Seferi Yolculuğu)" adlı kitabını yayımlamıştır. Eserinde İzmir, Suriye, Yunan adaları ve İstanbul'daki yaptığı gezilerin notları bulunmaktadır (Uzun, 2016: 20).

54. Josiah Brewer (1796-1872): Amerikalı bakan ve yazar olan Josiah Brewer, misyoner olarak Yahudilerin durumunu görmek maksadıyla Yahudi nüfusunun yoğun olduğu yer olan İstanbul'u ziyaret etmiştir. Brewer, 1826 yılında Boston'dan yola çıkarak Malta ve İzmir'e, ardından İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul ve İzmir'de iki yıl kadar çalıştıktan sonra ABD'ye geri dönmüştür. Anadolu'da geçirdiği günleri anlattığı "1827 Yılında Konstantinopolis'te Bir Rezidans" adlı eserini 1830 yılında yayımlamıştır (İnal, 2018: 49).

55. Julia Pardoe (1806-1862): 1835 yılında babasının işi nedeniyle İstanbul'a gelen Pardoe, İngiltere'nin Beverley kasabasında doğmuştur. 1835'te Akdeniz gemisi ile İstanbul'a gelmiştir. 1837 yılında yayımladığı "Sultan'ın Şehri" isimli kitabı oldukça başarılı bir çalışma olarak görülmüştür. Avrupa'da oryantalizm akımının başladığı sırada eser büyük merak uyandırmış ve üç cilt olarak, 1838, 1845, 1854 yıllarında yeniden basılmıştır. Ayrıca Banu Büyükkal tarafından 1854 yılı baskısı Türkçeye çevrilerek "Şehirlerin Ecesi İstanbul" adıyla bir kitapta toplanıp yayımlanmıştır. Eserde; II. Mahmud döneminde İstanbul ve Bursa şehri, sokakları, semtleri ve günlük yaşama dair adetler, eğlenceler ve dini törenler; Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler üzerinden detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Pardoe'nin ikinci eseri ise "Boğazın Güzellikleri" adlı çalışmadır. Bu eseri Bedriye Şanda Türkçeye çevirerek "18. Yüzyılda İstanbul (19. Yüzyıl)" adıyla 1997'de yayımlamıştır. Pardoe, eserlerinde İstanbul'un görünümünü, eşsiz güzelliklerini, Boğaziçi'ni, halk eğlence yerlerini, anıtlarını, çarşılarını, bayramları ve düğün alaylarını gözlemlemiş; çeşitli sosyal düzeydeki kişilerin konaklarında misafir olmuştur (Yenen, 1994*:* 221- 222).

56. Knut Hamsun (1805- 1875): Danimarka'da doğan seyyah, yoksulluk içinde bir çocukluk geçirmiştir. Başlıca eserleri: Bir Şairin Çarşısı, İki Baronez, İsveç Resimleri, İspanya' da, Yalnızca Bir Çalgıcı (Hamsun ve Andersen, 1993: 2).

57. La Baronne Durand De Fontmagne (1856-1858): İyi eğitim görmüş olan Fransız bayan seyyahtır. 1856-1858 yıllarında amcasının yanında İstanbul'da yaşamış olan De Fontmagne, "Un Séjour L'Ambassade de France a Constantinople (Konstantinopolis'teki Fransız Büyükelçiliği)" adlı kitabında Kırım Savaşı sırasında İstanbul'daki olayları ve toplumun yaşam tarzını anlatmıştır. Eser, Gülçiçek Soytürk tarafından "Kırım Harbi Sonrasında İstanbul" adıyla Türkçeye çevrilerek 1977'de yayımlanmıştır (De Fontmagne, 1977:7-8).

58. Lucy Mary Jane Garnett (1849- 1934): İngiltere'nin Sheffield şehrinde doğan Garnett, İngiliz konsoloslarından Blunt ailesinin yanında öğretmen olarak görev yapmış ve edindiği bilgiler sayesinde Osmanlı halk bilimi ve toplumsal yaşamı üzerine birkaç kitap yazmıştır. Kendisi halk bilimci olduğu için insanlara yaklaşımı bilimsel niteliktedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: "Home Life in Turkey (Türkiye'de Ev Hayatı)", "Turkey of the Ottomans (Osmanlı Türkiyesi)", 1915 yılında yayımladığı "Ottoman Wonder Tales (Osmanlı Peri Masalları)", "Mysticism and Magic in Turkey (Türkiye'de Tasavvuf ve Sihir)", 1890 yılında yayımladığı "The Women of Turkey and Their Folk-Lore (Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri)". (Kara, 2016: 145).

59. Ludwig Ross (1806-1859): Alman arkeoloğu olan gezgin ve araştırmacı Ludwig Ross 1845 senesinde Batı Anadolu"ya gelmiştir. Likya ve Konya'da yaptığı arkeolojik kazılarda bulduğu birçok antik eseri kendi ülkesine götürmüştür. Gözlemlerinden Türklere karşı önyargılı olduğu anlaşılmaktadır. 1845 yılındaki seyahat anılarını 1850 yılında yayımlamıştır. Anılarında İzmir'e ayak bastığı günle ilgili limanda yaklaşık iki saat kadar karantinada kaldığını, gümrük memuruna rüşvet vererek buradan ayrılabildiğini ve Anadolu topraklarında parayla her işin kolayca halledilebildiğini aktarmaktadır (Pınar, 2001: 83).

60. Maxime Du Camp (1822-1894): Paris'te doğan Fransız yazar ve fotoğrafçı Du Camp, üniversiteyi bitirdikten sonra, babasının varlığı sayesinde 1849 ile 1851 yılları arasında Gustave Flaubert ile birlikte Avrupa ve Doğu'ya seyahat etmiştir. Seyahat izlenimlerini 1848'de yayımladığı "Souvenirs et Paysages d"Orient(Hatıra Eşyası)" adlı kitabında anlatmıştır (İnal, 2018: 16).

61. Moritz Busch (1821-1899): 1859 senesinde Anadolu'ya gelen Alman seyyah, "Die Türkei" (Türkiye) ismini verdiği seyahatnamesinde İzmir ile ilgili bilgi vermiştir. İzmir'in Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari faaliyetleri için önemli olduğunu, önceden İzmir'in "Anadolu'nun Kraliçesi Smyrna" adıyla anıldığını söylemektedir (Ergün, 2018: 82).

62. Reinhold Schiffer: Seyyahların kısa özgeçmişiyle ve yazdıkları seyahatnamelerin isimleriyle ilgili araştırma yapmıştır. 19. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerine ve Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz seyyahlara ulaşmayı kolaylaştıran, kaynak kitap olan "Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey" isimli eseri bulunmaktadır. Eserinde 77 İngiliz seyyah ve araştırmacının kısa biyografileri yer almaktadır (Schiffer, 1999: 12).

63. Richard Burgess (1796-1881): İngiliz din adamı ve seyyah olan Burgess, Cambridge'de Aziz John Kolejinde eğitim gördükten sonra kutsal görevler üstlenmiştir. 1850 yılında Aziz John Katedraline kayıtlı bir papaz olarak resmen çalışmaya başlamıştır. Richard Burgess, öğrencileri ile birlikte 1834 yılında Yunanistan'a, 1835 yılında da Levant bölgesine ziyaretlerde bulunmuştur. Burgess, Türkiye'ye geldiğinde İzmir ve İstanbul'a uğramış ve deneyimlerini kaleme alarak "Greece and the Levant or Diary of A Summer's Excursion in 1834 (Yunanistan ve Levant veya 1834 Yılında Bir Yaz Gezisinin Günlüğü)" seyahatnamesini 2 cilt halinde yayımlamıştır (Saka, 2017: 9).

64. Richard Robert Madden (1798-1827): İrlandalı bir yazar, ipek üreticisi ve aynı zamanda bir seyyahtır. "1824, 1825, 1826 ve 1827'de Türkiye, Mısır, Nubia ve Filistin'de Seyahatler" adlı yakınlarına yazdığı mektuplardan oluşan iki ciltlik eser

kaleme almıştır. İlk cildinde İstanbul'a yapmış olduğu seyahati sırasında İstanbul'un nüfusu, burada yaşayan gayrimüslimler, kölelik ticareti ve harem hakkında bilgiler vermektedir. İkinci ciltte ise daha çok Mısır, Nubia ve Filistin'de yapmış olduğu geziler sırasındaki edindiği izlenimleri not etmektedir. Kitabının giriş kısmında hayatını anlatmıştır. Babasının iki kez mutlu evlilikler yaptığını, kendisinin bu evliliklerden olan yirmi bir çocuktan en sonuncusu olduğunu söylemektedir. Babasının yoksul kişilerin koruyuculuğunu üstlenen iyi bir kalbi olduğunu, annesinin dini hoşgörüye sahip olduğunu anlatmaktadır. Kölelik karşıtı bir kişidir. Tıp eğitimi almıştır. Ölünün defnedilmesi üzerine kitapları bulunmaktadır (Madden, 1980: 1-15)

65. Theophile Deyrolle (1844-1923): Fransız doğa bilimci, ressam ve seramikçi olan Deyrolle, Türkiye'nin doğu vilayetlerinde araştırma yapmak için Fransa tarafından görevlendirilmiştir. 1869'da Trabzon'dan gözlemler yapmış ve seyahat notlarına kendi çizimlerini de ekleyerek 1875 senesinde "Le Tour du Monde" adındaki eserini yayımlamıştır. Daha sonra bu çalışma Reşad Ekrem Koçu tarafından Türkçeye tercüme edilerek "1869'da Trabzon'dan Erzurum'a" adıyla İstanbul'da basılmıştır (Saylan, 2015: 39).

66. Thomas Aubrey de Vere (1814-1902): İrlandalı şair ve yazar olarak bilinen De Vere; Yunan adalarını, orada yaşayan Hristiyanlarla ilgili bilgileri, İstanbul'daki camileri, hamamları vb. mimari yapıları ve İstanbul'daki Türkleri, Ermenileri, Rumları, Yahudileri anlattığı kitabını 1850 yılında "Picturesque Sketches of Greese and Turkey (Yunanistan ve Türki'nin Pitoresk Eskizleri)" adıyla yayımlamıştır. Ayrıca eserinde Boğaziçi'ndeki gayrimüslim ve Türk mezarlıklarından bahsetmiştir. Yazarın, şiir ve gezi notlarından oluşan yaklaşık 50'ye yakın kitabı bulunmaktadır (Uzun, 2016: 19).

67. Thomas Robert Jolliffe (1780-1872): İngiliz seyyah olan Jolliffe, 1827 yılında Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden İzmir'e ulaşmıştır. Bu yolculuğunu ve izlenimlerini "Narrative of An Excursion from Corfu to Smyrna: Comprising A Progress Through Albania and the North of Greece (Korfu'dan Smyrna'ya Bir Gezinin Öyküsü: Arnavutluk ve Yunanistan'ın Kuzeyi Üzerinden Bir Gezi Programı)" adlı eserinde anlatmıştır (Saka, 2017: 23).

68. Thomas Thornton: 1793 yılında Levant Şirketinde görevli bir tüccar olan Thornton, Osmanlı tarihini incelediği için diğer seyyahlara göre daha önyargısız görüşlerde bulunmuştur. "Türkiye'nin Mevcut Durumu" isimli eserini on beş yıllık bir sürenin sonunda kaleme almıştır. Bu süre içerisinde Thornton, Osmanlı'yı çok yakından tanımıştır. Avrupalı diplomatlar ve Osmanlı tüccarlar ile yakın ilişki kurmuştur.

Osmanlı için övgü dolu ifadeler kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun haklarını koruma yoluna gitmiştir (Üstündağ, 2019: 246).

69. Wilkinson Warington Smyth (1817-1890): Napoli'de doğan Smyth, mineralojik ve jeolojik incelemeler konusunda İngiltere'de otorite olarak kabul edilmektedir. Londra'da bir Maden Okulunda profesör olarak görev yapan seyyah, 1854 yılında "Doğu Ziyaretleri: Türklerle Bir Yıl" isimli kitabını yayımlamıştır. 1890 tarihinde Londra'da kalp yetmezliği nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Tekinsoy, 2020: 1521).

70. William John Hamilton (1805-1867): İngiliz asıllı jeoloji uzmanı olan Hamilton, 1831 yılında İngiliz Jeoloji Derneğinin üyesi olmuştur. 1816'dan 1837 yılına kadar süren Türkiye gezisine çıkmıştır. 1842 yılında "Researches In Asia Minor, Pontus and Armenia (Anadolu'da Araştırmalar)" isimli iki ciltlik kitabını yayımlamıştır. Eserinde Hamilton'un ilk uğradığı yerin İstanbul olduğu, sonrasında İzmir'e geçtiği ve daha sonrasında Trabzon'dan Kars'a uzanan bir güzergâhı takip ettiği anlaşılmaktadır (Kuş, 2014: 2).

71. William Knight: İngiliz gezgin olan Knight, zeki bir denizci olarak da kayıtlara geçmiştir. Kraliyet Yat Kulübü Komutanı olarak 1839 yılında "Oriental Outlines or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece & Tuscany (Türkiye, Yunanistan ve Toskana'ya Yolculuğa Dair Oryantal Notlar veya bir Gezginin Anıları)" isimli kitabını yayımlamıştır. Knight, eserinde rotalara, ücretlere ve hotellere ilişkin bilgilere yer vermiştir (Çetin, 2014: 49).

72. William Mitchell Ramsay (1851-1939): İngiliz arkeolog olan Ramsay, 1880 yılında misyonerlik faaliyetleri için görevlendirilmiştir. İzmir'in İngiltere konsolosu Charles Wilson'un desteği ile Küçük Asya'yı kapsamlı bir şekilde gezmiştir. 1890 yılında yayımlanan "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" ve 1897 yılında "Türkiye Hakkındaki İzlenimler" isimli 1897 tarihli kitabı, Anadolu toprakları hakkında önemli bilgiler içermektedir (İnal, 2018: 56).

73. Woldemar Urban (Tarihsiz) Seyyah ve gazetecidir. 1892 yılıda İstanbul ve İzmir'i de içine alan Doğu gezisine çıkmış ve ''Im Zickzack durch den Orient'' adlı seyahatnameyi aynı yıl yayımlamıştır. Seyahatnamede Türklerle ilgili önyargılar bulunmaktadır (Urban, 1892: 10)

74. William Wittman (Tarihsiz) İngiliz cerrah olan Wittman, 1798 yılının sonlarından 1802'ye kadar Osmanlı topraklarında kalmıştır. Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine ortaya çıkan Osmanlı-İngiliz-Rus yakınlaşmasınıda İngiltere'nin Osmanlı'ya yardım için gönderdiği askeri birliğin doktorluğunu yapmıştır. Kış mevsimini

İstanbul'da geçiren Wittman; Beyoğlu, pazarlar ve Rumların çeşitli kutlamalarıyla ilgili notlar almıştır. İstanbul dışında Truva'yı da ziyaret etmiştir. Dr. William Wittman'ın seyahatnamesi, İngiltere'den başlayıp Akdeniz ve Ege üzerinden İstanbul'a, ardından Fransız işgalindeki Mısır'ın kurtarılmasından sonra Avrupa'yı boydan boya karadan geçerek İngiltere'de biten üç yıllık bir yolculuğun öyküsüdür.

Aşağıda seyyahların Osmanlı Devleti'ni ziyaret ettiği tarihlerin, mensup olduğu devletin, mesleğinin ve ziyaret ettiği şehirlerin bilgisi seyyah isimlerinin alfabetik sıralamasına göre Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Seyyah ve güzergah bilgileri

Adı Soyadı	**Milleti/ Mesleği**	**Ziyaret Yılı**	**Güzergah**
Adolphus Slade	İngiliz/ Asker	Aralık 1829	Edirne, Lüleburgaz, Çorlu, Silivri, İstanbu
Albert Richard Smith	İngiliz/ Doktor	1849	İzmir, İstanbul
Alfred Colbeck	İngiliz/Din Görevlisi	-	İstanbul
AmandVon SchweigerLerchenfeld	Avusturya/ Asker	1873	İstanbul
Anna Grosser Rilke	İngiliz/ Piyano Öğretmeni	1887	İstanbul
Annie Tennant Harvey	İngiliz/ Yazar	-	İstanbul, Sinop,
Aubrey T. De Vere	İrlanda/ Şair-	-	İstanbul
Bernhard Stern	Almanya/ Gazeteci	1894-1899	İstanbul
Charles Von Scherzer	Avusturya/	1872-1896	İzmir
Charles Boileau Elliot	İngiliz/ Din Görevlisi	1837	İstanbul, İzmit, Bursa, Silivri, Gelibolu, Lapseki, İzmir, Turgutlu, Sart, Salihli, Bergama,
C. ColvilleFrankland	İngiliz/ Asker	1827-1828	İstanbul, İzmir
Charles Fellows	İngiliz/ Arkeolog	1838	İzmir, Soma, Çanakkale, İstanbul, İzmit, Kütahya
Charles Mac Farlane	İngiliz/ Seyyah	1847	Çeşme, Menemen, İstanbul, Bergama,
Charles Pertusier	Fransa/ Asker	1812	İstanbul
Charles Stuard	Fransa/Asker	1835,	Çanakkale, İstanbul, Sinop
Charles Swan	Fransa/ Din Görevlisi	1825	İzmir
Charles White	İngiltere/ Asker	1844	İstanbul

Tablo 1. (Devamı)

Adı Soyadı	Milleti/ Mesleği	Ziyaret Yılı	Güzergah
Charles Vane Londonderry	İtalya/Asker	1840-1841	İstanbu
Clara Erskin Clement	Amerika/ Tarihçi	1894	İstanbul
David Porter	Amerika/ Asker	1832	İstanbul
DorinaL. Neave	İngiltere/ Yazar	1881-1908	İstanbul
Edmondo De Amicis	İtalya/Yazar	1878	İstanbul
Edmund Spencer	İngiltere/ Seyyah	1836	İstanbul, Trabzon, Bursa
Edward Napier	İngiltere/ Subay	1814	İstanbul, Çanakkale
Edward Raczynski	Polonya/ Politikacı	1814	İstanbul, Çanakkale
Edwin John Davis	İngiltere/ Din Görevlisi	1872	Mersin, Adana, Maraş, Bodrum, Karaman, Ereğli
Edwin Pears	İngiltere/ Yazar	1873	İstanbul
Eliza Abbott Schneider	Amerika/ Misyoner	1833-1834	Bursa
Emelia Bthyna Hornby	İngiltere/ Seyyah	1855	İstanbul
Francis Vvyan Arundell	İngiltere/ Din Görevlisi	1826	Isparta, Burdur, Kütahya, Uşak, Manisa, İzmir
Franz Von Werner	Avusturya/ Eğitimci	1858	İstanbul
Frederick Burnaby	İngiltere/ Asker	1876	Sakarya,Ankara,Yozgat, Tokat, Sivas
George Keppel	İngiltere/ Asker	1826-1830	İstanbul, Edirne
George William Frederick Howard	İngiltere/ Devlet adamı	1853	İstanbul
Gerard De Nerval	Fransa/ Gezgin	1843	İstanbul
Guillume Martin	Fransa/ Profesör	1821	İstanbul
Georgina Adelaine Muller	Almanya/ Seyyah	1890	İstanbul
Helmut Von Moltke	Almanya/ Asker	1935	İstanbul
Henry Christmas	İngiltere/ Yazar	1850	İstanbul, İzmir
Henry Charles Barkley	İngiltere/ Mühendis	1878	İstanbul
Henry J. Van Lennep	Amerika/ Misyoner	1864	İzmir, Samsun, Amasya, Tokat
Ida Preffer	Avusturya/ Seyyah	1842	İstanbul
James Bailie Fraser	İskoçya/ Seyyah	1833-1836	İstanbu, Bolu, Merzifon, Amasya, Tokat, Erzurum

Tablo 1. (Devamı)

Adı Soyadı	Milleti/ Mesleği	Ziyaret Yılı	Güzergah
James Ellsword De Kay	Amerikalı/ Zoolog	1831-1832	İstanbul
James Emerson	İngiltere/ Politikacı	1826	İzmir, Efes, Pamukkale, Manisa
James Silk Buchingham	İngiltere/ Edebiyatçı	1827	İzmir, Manisa, Turgutlu
Jean H. Abdolonyme Ubicini	Fransa/ Gezgin	1846-1855	İstanbul
John Audljo	Kanada/ Seyyah	1833	İstanbul
John Carne	İngiltere/ Seyyah	-	İstanbul, İzmir
John Galt	İskoçya/ Yazar	1809-1811	Edirne, İstanbul, İzmit, İzmir
John Macdonald Kinneir	İskoçya/ Asker Diplomat	1813-1814	İstanbul, Eskişehir, Ankara,Yozgat,Kayseri, Niğde, Samsun, Trabzon, Erzurum
John Reid	İskoçya/ Yayımcı	1838	İstanbul
John Ross Browne	İrlanda/Seyyah	1851	İzmir, İstanbul
Josiah Brewer	İrlanda/ Seyyah	1853	İstanbul, İzmir
Julia Pardoe	İngiltere/Şair	1836	İstanbul
Knut Hamsun	Danimarka/ Gezgin	-	İstanbul
La Baronne Durand De Fontmagne	Fransa/ Seyyah	1856-1858	İstanbul
Lucy Mary Jane Garnett	İngiltere/ Halkbilimci	1890	İstanbul
Ludwig Ross	Almanya/ Arkeolog	1845	Konya
Maxime Du Camp	Fransa/ Yazar	1849-1851	İstanbul
Moritz Busch	Almanya/ Seyyah	1859	İzmir
Reinhold Schiffer	İngiltere/ Araştırmacı		İstanbul
Richard Burgess	İngiltere/ Din Görevlisi	1834	İzmir, İstanbul
Richard R. Madden	İrlanda/ Doktor	1824-1827	İstanbul, Çanakkale, İzmir
Theophile Deyrolle	Fransa/Doğa Bilimci	1869	Trabzon, Erzurum
Thomas Aubrey De Vere	İrlanda/ Şair-Yazar	1850	İstanbul
Thomas Robert Jolliffe	İngiltere/ Yazar	1826	İzmir

Tablo 1. (Devamı)

Adı Soyadı	**Milleti/ Mesleği**	**Ziyaret Yılı**	**Güzergah**
Wilkinson W. Smyth	İtalya/Yer bilimci	1853	Diyarbakır, Sivas, Tokat, Sinop
William John Hamilton	İngiltere/Yer bilimci	1816-1837	İstanbul, İzmir, Trabzon, Kars
William Knight	İngiltere/ Denizci	1838	İzmir
William Mitchell Ramsay	İngiltere/ Seyyah	1880	İzmir,Manisa,Kütahya, Afyonkarahisar
Woldemar Urban	İngiltere/ Gazeteci	1892	İstanbul, İzmir
William Wittman	İngiltere/ Doktor	1802	İstanbul

2. AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE XIX. YÜZYILDA MÜSLÜMAN KADIN

2.1. Osmanlı' da Müslüman Kadın

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde eski Türk gelenekleri varlıklarını sürdürse de zamanla yerini Arap- İran kültürüne bırakma sürecine girmiştir. Osmanlı toplum yapısında kadının şekillenmesi erkeğin yönlendirmesiyle mümkün kılınmıştır. Bu durum temelini erkek egemenliğini pekiştiren ve Arap- İran kültürünün etkisinde kalan İslamiyet oluşturmaktadır (Yılmaz, 2010: 193). Göçebe yaşamanın gereği olan kadının erkekle eşit tutulduğu Türklerin eski inançlarından kaynaklanan anlayış, yerini kadını erkek karşısında ikincilleştiren ve bu anlayışının kaynağını yaratıcıya bağlayan bir inanç yerleşmiştir (Altındal, 1977: 103). Halbuki İslâm dini kız çocuklarının doğumunu utanç meselesi haline getiren ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömen bir zihniyeti yok etmiştir. İslâmiyet ile kadına bakış değişmiştir. İslâm dini, doğduğu Hicaz bölgesinde, iki üç asır içinde yayıldığı bütün Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde karşılaşmış olduğu çeşitli inanç, bilgi ve gelenekleri olumlu yönde değiştirmeyi başarmıştır. İslam dini ile kadın öz varlığını göstermiştir. İslam dini, kadının herkesten kaçmasını değil haramdan uzak durmasını emretmektedir. İslam'dan önce değersiz olan kimlik sahibi olmayan kadın, İslâm ile kısa zamanda şahsiyet kazanmıştır. Hz. Ayşe, Hz. Fatma gibi topluma öncülük eden kadınların varlığı, kadına konuşma hakkı vermiş ve geleceği şekillendirecek kadınların yetişmesi için zemin hazırlamıştır (Aksoy, 2017: 15).

Osmanlı Devleti'nde İslamiyetin etkisiyle eskiden gelen evlenme adetlerinde değişiklik olmuştur. Mesela; "Kalın" âdeti, İslam'daki "mehr" kavramının etkisiyle erkekten alınan paranın kızın kendisi için kullanmasına dönüşmüştür. Eski Türklerde önemli bir maddi değeri olan "kalın" adetinin İslam ile etkisini kaybetmesi erkeğin lehine olmuştur. Çünkü erkekten alınan mehr kadının sorumluluğundadır. Bu durum, erkeğin kızın ailesine "kalın"ı vermediği için boşanmaların önünü açmıştır. Ancak öncesinde kadına tanınan boşanma hakkı İslamiyet'te de bulunmaktadır. İslam'dan sonra kadınların sakatlık, iktidarsızlık veya başka nedenlerle boşanma talebinde bulundukları görülmektedir (Kavuncu, 1999: 147).

İslamiyet'in kadının ticaret yapmasına izin vermesi ve yöneticilerin, kadını iş hayatına atılması hususunda desteklemesi nedeniyle kadınlar kendi işlerini kurabilmişlerdir. İş kurabilmelerinin şartı olarak, kadınların giyinmesine dikkat etmeleri

ve mahremiyetlerini korumaları istenmiştir. Bu durum özellikle İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde kendini göstermiştir. Batıcı aydınların desteğiyle kadınlar iş hayatında aktif olarak bulunmuşlardır (Kurnaz, 1996: 133).

İslâm'dan sonraki Türk kadını, Cahiliye Dönemi'ne göre çok iyi konumdadır. Hatta diğer semavi dinlerin (Yahudi veya Hristiyan) geleneklerinde bile kadın için kısıtlamalar bulunurken İslam dini, kadından mahremiyetine dikkat edip namusunu korumasını beklemiştir. İslâmiyet'in kabul edildiği coğrafyalarda şahsiyet kazanan kadınlar, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devirlerinde toplumsal hayatta yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde kadın sorunu ise Tanzimat Dönemi ile beraber toplumsal hayata taşınmış ve ve tartışılmaya başlamıştır (Aksoy, 2017: 7).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde, kadın hakları hususunda gerileme yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde kadınlar evlenme, boşanma, eğitim ve miras gibi pek çok haklarını kaybetmiştir. Kentlerde yaşayan kadınlar belirli yaşam alanlarında evlerin belli bölümlerinde haremlik-selamlık uygulamasıyla yaşamaya mecbur kalmışlardır. Kırsal alanda yaşayan kadınlar ise eşleriyle birlikte çalışmaya devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda, erkek cephede savaşırken Türk kadını tarlada çalışıp ailenin geçimini sağlayarak çocuğunu tek başına yetiştirmiştir. Türk kadını sadece aile geçimini sağlamakla yetinmemiş cepheye silah da taşımış hatta cephede erkeklerle birlikte düşmana karşı savaşarak erkeğe destek olmuştur. Netice olarak Türk kadını kahramanlıkları ile de Türk toplumundaki önemini bir kez daha ispatlamıştır (Balcıoğlu, 2011: 40).

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında kadınlar; ev işlerinin yanında dokumacılık gibi bazı el sanatlarıyla meşgul olmuş, çiftçilik işlerinde kocalarına yardım edip pazarlarda alışveriş yapabilmiştir. Bu durum, kadının o zamanlar evin içine kapatılmadığını, çalışma hayatında etkin rol aldığını göstermektedir. Yıldırım Beyazıt'tan sonra kadına bakış değişmeye başlamıştır. Uygur- Karahanlı- Selçuklu kültürlerinin yansıması ve İran etkileri kadını suç unsuru olarak kabul ettirmiştir. Dolayısıyla kadının dizginlenmesi ve kapatılması düşüncesi doğmuştur. Bu düşünce ve tutum öncelikle kendini Osmanlı sarayında ve şehir merkezlerinde göstermiştir. Sonuç olarak Osmanlı klasik döneminde harem kültürü ortaya çıkmış ve başta İstanbul olmak üzere büyük şehir merkezlerinde, konak tipi evlerde haremlik uygulaması görülmeye başlamıştır. Kaynaklar Osmanlı sarayında ilk haremin 15. yüzyıldan sonra görülmeye başladığını doğrulamaktadır. Önce sarayda, daha sonra üst görevlilerin konaklarında uygulamaya geçilmiştir. Anadolu evlerinde de haremlik ve selamlık bölümleri vardır. Ancak bunlarla saray ve konakların harem uygulaması arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Anadolu'daki haremi sadece ailenin kadınları kullanmaktadır ancak saray hareminde cariyeler, odalıklar, harem ağaları, sultanlar, valide sultanlar, gözdeler, çalgıcı ve dansçılar yer almıştır. Saray hareminin nüfusu 15. ve 16. yüzyılda çok azdır. 17. yüzyılda bu durum değişmiş ve haremdaki kişi sayısı artmıştır. Saray hareminin Batı'daki algısı zevk, sefa ve alem içermektedir. Halbuki saray haremi daha çok; padişah, şehzade, yöneticilerin eşlerinin yetiştirildiği bir yerdir. Harem kadınlarına dini konularda ve genel kültür alanında sıkı bir eğitim verilmektedir (Kavuncu, 1999: 144-167).

Harem hayatı İstanbul ve büyük şehirlerde görülmektedir. Osmanlı kırsal kesiminde hiçbir zaman harem hayatı görülmemiş ve tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi içinde yer alan kadın, tıpkı eski Türklerdeki gibi geleneksel, eşitlikçi konumuyla erkekle birlikte çalışmaya devam etmiştir. Tanzimat'a kadar Osmanlı yönetiminde, kadınların mahremiyeti ele alınmıştır. İstanbul'da kadınların kılık kıyafetleri ve sokağa çıkma günleri fermanla ilan edilmiştir. Bu fermanlarda kadınların kapanmaları istenmiş ve kıyafetlerine ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Hatta kullanacakları peçe ve feracenin kalınlığı ve rengi de fermanlarda belirtilmiştir. Aslında bu kuralların esasında 16. yüzyılda özellikle İstanbul'a gelen ithal malların etkisi bulunmaktadır. Bu dönemde Batı'dan pahalı kumaşlar, Doğu'dan hint kumaşları gelmiştir. Kuralların yıl içerinde sürekli tekrarlanması ve kapsamlarının genişletilmesi kadınların yapacağı israfı önlemek amacıyladır. Zira 1717-1718 yıllarında İstanbul kadınları için Lady Montegu mektuplarında; İstanbul kadınlarının sıklıkla hamama gittiklerinden, bol para harcadıklarından ve lüks yaşamayı sevdiklerinden bahsetmiştir. Bu durum varlıklı erkeklerin kadınlarının çokça para harcadığını ve süslenerek sosyal hayata katıldıklarını göstermektedir. Köy hayatındaki kadınlar ise bu lüks düşkünlüğünden bihaber ailesini geçindirme derdiyle kocasına yardımcı olmaya devam etmiştir (Çaha, 1996: 80).

Osmanlı Devleti'nde kadının eğitimi aile içerisinde verilmektedir. Bu eğitimlerin içeriği, kadının sadece iyi bir eş olması ve dini kuralları bilmesi amacı taşımaktadır. Saray ve varlıklı ailelerin kadınları arasında edebiyat, musiki ve resim dersi alan kadınlar bulunmaktadır. Kadınların bu eğitimleri alması iş koluna mensup olmasıyla ilgili değil sadece kişisel zevk ve boş zamanı değerlendirmek maksadıyla yaptıkları uğraşlardır (Aksoy, 2017: 17).

Kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'ndeki en önemli teşkilatlarından biri Bacıyan-ı Rum teşkilatıdır. Bacıyan-ı Rum teşkilatı içerisinde bulunan kadınlara nasıl ki Ahilikte erkeklere "eline-beline-diline sahip ol" öğüdü verilmişse, Bâcıyân-ı Rûm teşkilâtı içindeki kadınlara da "aşına-eşine-işine sahip ol" öğüdü verilmiştir. Böylece

Anadolu coğrafyasında Türk ailesi temel alınarak sağlam bir cemiyet hayatı oluşturulmuştur. Cemiyette kadınların yaptığı el sanatlarından olan çadırcılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, dokuma ve örgücülük, nakışçılık kullanılmıştır. Kadınlar bu cemiyet sayesinde hem üretim yapmış hem de yetim kızları korumuş korumuştur. Ayrıca kimsesiz ihtiyar kadınların bakımını da cemiyet üstlenmiştir. Kadın, bu dönemde cemiyetle birlikte sosyal hayatta etkin rol almaktadır (Gündüz, 2012: 144-145).

Tanzimat döneminde Anadolu'daki kadınların büyük bir bölümü tarımda çalışmakta, büyük kentlerde çok az sayıda bir kadın grubu öğrenim olanaklarından yararlanabilmekteydi. İşçi kadınlar fabrikalarda çok düşük ücret karşılığında çalışmaktaydı. Bu kadınlar eşit hak talebinde bulunmuş ve haklarını yöneticilerden beklemiştir. Türk kadınlarının bu hak ve yetkilerine kavuşmalarının ilk adımı Tanzimat döneminde atılmıştır. Batılı düşüncelerin ülkeye girmesi kadın konusunun tekrar ele alınmasını gerekli kılmış ve kadına verilen haklar batılılaşmanın ölçütü kabul edilmiştir. Özellikle 18. yüzyılın mahkeme kayıtlarında kadınların evlenme, boşanma, velayet ve miras konularında başvuruda bulundukları tespit edilmiştir. Bu davalarda davalılar, genellikle kadının akrabaları ve resmi görevlilerdir (Gürhan, 2017: 1651). Sonuç olarak kadının varlığını kabul ettirme çabaları netice vermeye başlamıştır.

Tanzimat ile ele alınan kadın hakları konusu bazen amacına ulaşmış bazen de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1856 yılında kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması yasaklanmasına rağmen 1900'lü yıllara kadar kadın satışının yapılması, kadına hak ettiği değerin hala verilmediğinin açık göstergesidir (Aksoy, 2017: 17-18).

Batı literatüründe Osmanlı'daki kadın algısının harem, cariyelik ve çok eşlilik çağrıştırmasına rağmen bu durumun toplumun geneline yayıldığının düşünülmesi tamamen yanlıştır. Hatta halk arasında Ahilik, Bacıyan-ı Rum gibi kuruluşlar kadınların haklarının ve varlığının ispatıdır. Ayrıca Anadolu'da kadın hiçbir zaman Ortaçağ Avrupa'sının diri diri yakılan cadıları, cinselliğin günahının sembolü olmamıştır (Kavuncu, 1999: 144).

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte daha geniş özgürlükler sunulduğu için önceki dönemlerde insanların zihninin bir köşesini kurcalayan saklı duygu ve düşünceler yazıya dökülmüştür. Bu dönemde birçok dergi ve gazete kadın sorununa odaklanmıştır. Ayrıca kadın aydın ve yazar sayısı artış göstermiş ve medya aracılığıyla halkın ilgisi kadın hak ve özgürlüklerinin geri kazanılması hususuna çekilmiştir. Yalnızca yazarak halkın ilgisini çekmek oldukça güç olmuştur. Nitekim Osmanlı aydın kesimi bu durumun farkına vararak harekete geçmiş ve sözcükleri eyleme dönüştürmüştür. Osmanlı aydınları hem halk arasında hem de kendi arasında örgütlenmeye başlamış ve

dernekler kurmuştur. Sayısı gün geçtikçe artış gösteren kadın derneklerinin ortak amacı, Türk kadınını belirlenen özel ve sınırlı alanından çıkarıp toplumsal alana sokmak ve sosyalleşmesini sağlamaktı. Kadınlara yönelik çeşitli alanlarda pek çok kadın derneği faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir (Sığırcıklıoğlu, 2015: 17- 20).

16. yüzyıldan Tanzimat'a kadar kız çocuklarının da gidebildiği, dini eğitimin verildiği Sıbyan Mektepleri dışında, kız çocuklarının eğitimi yok denecek kadar sınırlıydı. Yalnız köylü kadınlar değil, şehirdeki kadınlar da okuma yazma bilmiyordu. Buna rağmen saray hareminde ve konaklarda özel hoca tutularak yetiştirilmiş şair, hattat ve musikişinas bazı ünlü kadınlara rastlanmaktadır. Eğitim konusunda olduğu gibi başka konularda da Anadolu köy kadınlarıyla saray ve konak kadınları arasında belirgin farklar göze çarpmaktadır. Köy kadınları, tarlada ve evde çalışmakta ve üretici pozisyonunda bulunmaktadır. Saray ve konak kadınları ise eğlenmekle süslenmekle bazen de şiir, musiki ile uğraşmaktadır. Kadın kıyafetleriyle ilgili fermanlar köylere ulaşmamış ve köy kadını fermanlardan bihaber olduğu için kuralsız yaşamına devam etmektedir (Kavuncu, 1999: 166).

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemleri, kadınlar için sosyal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı ve kadın konusunda ilk aydın kadrosunun yetiştiği önemli bir dönem olmuştur (Bulut, 2013: 320). Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın konusunda ilk hukuki düzenlemeler kızların eğitimiyle ilgili olmuştur. 19. yüzyıl başlarında Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın etkisiyle açılan okullarla birlikte kız çocuklarına eğitim hakkı verilmiş ve kadınlar arasında aydın bir topluluğun oluşması sağlanmıştır. Tanzimat öncesinde kadınların eğitimi özel ve dini eğitimle sınırlıyken bu dönemde açılan Mahalle Mekteplerinde kızların okumasına izin verilmiştir. İlk kız Rüştiyesi 1859 yılında açılmıştır. Eğitimin içeriğinde dikiş, nakış ağırlıklı olsa da kızlara ileri düzey eğitim yolunun açılmış olması umut verici olmuştur. Daha sonra Fransa'nın "Duruy Kanunu"ndan etkilenilmiş ve 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştır. Bu nizamnameyle kızlar için ilköğretim zorunlu olmuş ve kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sorun çözülene kadar ahlaklı erkek hocalar eğitim vermeye devam etmiştir (Kurnaz, 1991: 4-26).

Kadına tanınan hakların tarihsel sürecine bakıldığında; kadın Eski Türklerde erkekle eşit haklara sahip, devlet yönetiminde söz sahibi, istediği eşi seçebilme özgürlüğü olan, mal sahibi olabilen ve ailesinden çeyiz ile hakkını alıp çeyizi sadece kendi tasarrufunda kullanabilen bir cinsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Eski Türklerde kadının boşanma hakkının olabilmesi de kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olduğunun ispatıdır.

Türklerin İslam'ın kabulüyle birlikte İslam dininin kadın ile ilgili mahremiyeti, farklı görüşlerin çıkmasına sebep olmuştur. Halbuki İslam dininin yayılmaya başladığı ilk yıllarda Hz. Ayşe, Hz. Fatma gibi kadınlar topluma her alanda önder olmuştur. Cahiliye Dönemi'nde kadının köle gibi kullanılmasının aksine İslam dini kadına değer vermiş ve hak ettiği kimliğini geri vermiştir.

Osmanlı Devletinin ilk yıllarında kadınlar sosyal ve ekonomik hayatta etkin olarak varlıklarını göstermiştir. Ancak İslami kuralların belirlediği kılık ve kıyafete dikkat ederek yani mahremiyetlerini koruyarak belli iş kollarında çalışmıştır. Anadolu'nun köylerinde ise Eski Türklerden gelen alışkanlıkların etkisiyle kadın kocasıyla birlikte tarlada çalışmaya devam etmiştir. 15. yüzyıldan itibaren İran kültürünün de etkisiyle kadınların ev içinde tutulması düşüncesi Osmanlı Devleti'nde de yerleşmiş ve Osmanlı sarayında ilk harem oluşturulmuştur. 15, 16 ve 17. yüzyılda kadınlarala ilgili farklı kısıtlamalar içeren fermanlar duyurularak kadın hakları ihlal edilmiştir. Bu yüzyıllarda kadınların eğitimi aile içinde verilmiştir. Bu eğitimin içeriğinde eşine hizmet etmesini sağlayan uygulamalar ve iyi bir anne olmasını destekleyen dini bilgiler yer almaktadır.

18. yüzyılda kadınlara bazı hakların verildiği mahmeke kayıtlarının incelenmesi sonucunda tespit edilmiştir. Kadınlar haklarını aramış, yakınlarını hatta resmi görevlileri dahi evlilik, boşanma, veraset ve miras konularında dava etmiştir. Tanzimat Dönemi ile kadın konusu tekrar ele alınmıştır. Batı'dan gelen düşüncelerin etkisiyle kadından alınan haklar gündeme getirilmiştir. Öncelikle kadının eğitimi desteklenmiş ailenin korunması kanunla zorunla kılınmış, çok eşliliğin önüne geçilmiş ve 18 yaşından küçük kızların evlenmesine izin verilmemiştir. 1934 yılında kadına verilen seçme ve seçilme hakkı beraberinde kadının yönetimde söz sahibi olmasının da yolunu açmıştır. 2000'li yıllar da Avrupa Birliği'nde alınan kararların etkisiyle kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı hükümler arttırılmıştır. Sonuç olarak kadın hakları bugünkü noktasına gelebilmiştir.

Görülüyor ki kadının üst yönetimde yer alması ancak 1900'lü yıllarda mümkün olmuştur. Aradan geçen uzun zaman, kadının doğuştan hak ettiği hakları elde etmesi için uğraştığını ve beklediğini göstermektedir. Nitekim kadın, bugün haklı mücadelesinin zaferini göğüslemektedir.

2.2. Müslüman Kadınların Fiziksel Özellikleri

Avrupalı seyyahlar tarafından Doğu her zaman keşfedilmesi gereken bir hazine olarak görülmektedir. Doğu'ya giden seyyahların da ilgisini dini inancı gereği kendisini teşhir etmeyen Doğu kadını çekmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Batılı kadın seyyahların

Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmesiyle Osmanlı kadınını tanıması, farklı bir gözle anlatması Doğu kadınıyla ilgili daha gerçekçi bilgi ve gözlemlere ulaşılmasını sağlamıştır (Akman, 2011: 47).

Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların genelinin odak noktası İstanbul olmuştur. Anadolu'nun diğer kısımlarını pek az seyyah ziyaret etmiştir. Bayan bir seyyah olan Lady Hornby "Kırım Savaşı Sırasında İstanbul" adlı eserinde Rumeli Hisarı'nın karşısına denk gelen Göksu Vadisi'nde gezinti yaptığı sırada oradaki Türk kadınlarını gözlemleme fırsatı bulmuştur. Uzaktan gözüne yansıyan renk uyumlarına hayran olarak kadınların renkleri birleştirme hususunda çok maharetli olduğunu söylemiştir. Üst sınıfa mensup olduğunu düşündüğü kadınların, kölelerinin getirdiği minderlerin üstüne oturmasıyla yaşanan görüntüyü bir çiçek tarhına benzetmektedir. Fiziksel özelliklerini anlatırken beyaz yaşmakların arkasında parlayan kapkara gözler ifadesini kullanmaktadır. Minderde oturan bir kadını tasvir ederken kenarları siyah kadife ya da simle işlenmiş çok uçuk pembe bir ferace giydiğini, yüzünü ve boynunu örten beyaz yaşmağın çok ince olduğu için içindeki gür saçları toplayan altın ya da gümüşten dal şeklinde bir mücevherin göründüğünü nakletmektedir. Bu durumun kadınların güzelliğine güzellik kattığını vurgulamıştır. Ayrıca bir kadının elinde tavus tüylerinden yapılan büyük bir yelpazenin dikkat çektiğini belirtmektedir. Etrafındaki diğer kadınların beyaz, janjanlı, uçuk saman ve güzel bir menekşe renginde ferace giydiklerini gözlemlemiştir. Yaşmağı daha ince olan hanımın yüzü daha net göründüğü için çok genç ve güzel olduğunu net bir şekilde gördüğünü ve boğaz kısmını kaplayan altın işlemeli bir mücevhere de kıskanç gözlerle baktığını itiraf etmiştir. Bu kadınların kıyafetlerinin güzelliği yanında tavırlarındaki rahatlık, zarafet ve narinliğin üst düzeyde, tenlerinin kar beyazı, yanaklarının hafif pembe, kaşlarının ise kömür karası olduğunu belirtmektedir. Türk kadınının güzel olduğunu söyleyen Hornby, kadınların güzel olmaktan başka çaresinin olmadığını ancak zengin bir erkeğin malı olduklarında değerli olabildiklerini aksi takdirde perişan bir yaratığa dönüştüklerini gözlemlemiştir (Hornby: 2007: 62-65).

Pardoe, "Sultanların Şehri İstanbul" adlı eserinde Türk kadınının karakterinin Avrupalı kadına göre daha samimi, sıcak ve dostane olduğunu övgü dolu sözlerle anlatmıştır. Türk kadınının karakterinin tutarlı ve önyargıdan uzak olduğunu söylemiştir. Ayrıca hoşgörülerinin üst düzeyde olduğunu sözlerine eklemiştir. Göksu'da yaptığı gezinti sırasında Türk kadınlarının kendisini gavur olarak tanımlamasına rağmen gülümseyerek selamladıklarını, kumanyalarını paylaşmak için can attıklarını ve yanlarında ağırlamak için ısrar ettiklerini belirtmektedir (Pardoe: 2010: 419).

Garnett, "Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri" adlı kitabında Türk kadınlarının; gür ve parlak saçlara, siyah gözlere, siyah ve uzun kaşlara, düzgün dişlere, dolgun kırmızı dudaklara ve ince bele sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türk kadınlarının misafirperver, ağırbaşlı ve kibar olduğunu, eğitimli olmamalarına rağmen doğal ve akıcı konuştuklarını söylemektedir. Osmanlı kadınlarının damarlarında, soylarından gelen güzellik kanının dolaştığını, orta boylu ya da orta boyun biraz üzerinde olan kadınların yuvarlak hatlara, küçük ellere ve küçük ayaklara sahip olduğunu, burunlarının düz ya da kemerli, kirpiklerinin uzun, kaşlarının ise belirgin hatları olduğunu aktarmaktadır. Garnett, Türk kadınlarının fiziksel güzelliklerini övmüştür. Seyyah, Türk kadınlarının yürüyüşlerinden bahsederek ayaklarını içe doğru attıklarını vurgulamıştır. Türk kadınlarının kat kat giyinmeleri ve elbiselerinde ağır kumaşları kullanmaları nedeniyle yürüyüşlerinin tuhaflaştığını, papağana benzediklerini ayrıca yerdeki çamurdan etkilenmemek için ayaklarını sürüyerek yürüdüklerini dile getirmektedir (Garnett, 2009: 500).

Seyyah Hornby de kadınların yürüyüşlerini eleştirerek bir paşa kızının ayağını sürüyerek uyuşuk uyuşuk ilerlemesinin göze hoş görünmediğini söylemektedir (Hornby, 2007: 68).

Pardoe, misafirperverlik konusunda Türk hanımlarının evdeki tüm halayıkları misafirler için seferber ettiğini, misafirlerin iyi ağırlanıp ağırlanmadığını öğrenmek için sorular sorduğunu, misafirle candan bir şekilde ilgilendiğini, misafire sorulan soruların da genellikle evlilik, yaş ve yaşanılan yerlerin mukayesesi üzerine olduğunu söylemiştir. Ayrıca misafirliğin sonunda kendilerine hediyelerin ikram edildiğini ve bu hediyelerin Türk hanımlarının kendi elleriyle nakışladığı birçok ipek yazmadan oluştuğunu belirtmiştir (Pardoe, 2010: 400- 414). Hornaby, misafirperverliğin derecesini anlatırken Türk hanımlarının oruçlu olmasına rağmen kendilerine yemek ikram ettiğini dile getirmiştir (Hornby, 2007: 278).

Spenser, "Batı Kafkasya'da Gezinti" adlı eserinde Artvin ilindeki Türkmen kadınlarla ilgili izlenimlerinde kadınların yüzlerini gösterme konusunda eğitimleri olmadığı için güzel görünmediklerinden bahsetmektedir. Seyyah, kadınların makyaj konusunda eğitimleri olmaları durumunda kadınların elmacık kemiklerinin yüzlerinde üst bölgede kalmayacağını da sözlerine eklemiştir. Bu kadınların yüzlerinde en iyi olan unsurların uzun kirpikler, büyük gözler ve hoş saç lüleleri olduğunu belirtmiştir (Spencer, 1938: 108).

Antalya-Fethiye bölgesini gezen Fellow, bu yerdeki çingenelerin Türk kadınlarını örnek almadığını, Türk kadınların yabancıları görünce utangaçlığından yüzlerini

kapadıkları ama çingenelerin böyle bir kaygısının olmadığını söylemiştir. Çingenelerin yabancılarla rahatlıkla oturup şarkı söylediğini de sözlerine eklemiştir (Fellows, 1839: 240).

Albert Smith, dışarda gördüğü kadınlarla ilgili bir anısında, Galata'nın dar sokaklarında çıldırmışçasına sağa sola koşan bir at yüzünden kaçışan kadınların yüzlerindeki peçenin düştüğünü, ilk defa kadınların yüzünü gördüğünü ancak attan çok yüzlerinin açılmasından korkmuş gibi hemen yüzlerini kapatmaya çalışarak dükkanın içine kaçtıklarını söylemektedir (Smith, 1850: 86).

İzmir'deki Türk bölgesine seyahat eden Frankland, Türk kadınlarının çok hoş göründüğünü söyleyerek 1827 yılındaki gözlemlerinde, evlerden birinin bahçe kapısında kadınların olduğunu, kendisine başta bir tepki gösterilmediğini ancak kadınlara doğru yaklaştığında kadınların bağırarak etrafta buldukları taşları kendisine attıklarını aktarmaktadır (Frankland, 1829: 254- 255).

Türk kadınlarını makyaj ve süslenme konusunda gözlemleyen Pardoe; Müslüman kadınların, Rum kadınlarından daha çok süs eşyası kulladığını; Rumların birkaç toka, yüzük ve bilezikle kıyafetlerini tamamladıklarını ancak Müslüman kadınların gösterişli mücevherler taktığını anlatmaktadır (Pardoe: 2010: 73). Ayrıca seyyah Türkiye'deki makyaj malzemelerinin çokluğundan bahsetmiş ve hiçbir ülkede bu kadar çeşidin olmadığını söyleyerek kadınların makyaj konusunda umursamaz görünmelerine rağmen her türlü makyaj malzemesini merak edip aldıklarını aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 103). Özellikle saç boyası hususunda dikkatli olduklarını, yüz hatları narin ve düzgün olan kadınların, parlak kestane rengini kullanarak yüzlerine yumuşaklık kazandırdığını vurgulamaktadır. Türk kadınlarının saçlarının bakımına da özen gösterdiğini, saç modeli olarak örgüyü tercih ettiklerini ve örgülerinin içinde elmas ya da zümrüt toka kullandıklarını söylemiştir. 19. yüzyılda takma örgü kullanmanın da moda haline geldiğini sözlerine eklemektedir. Simsiyah kaşların önemini vurgulamakta ve kaşların cevizin mumla yakılmasıyla elde edilen renkle boyandığından bahsetmektedir. Kaş şeklinin modasının kaşların uçlarının burnun üzerinde birleştirilmesi olduğunu, bu şeklin kadınları çirkinleştirdiğini belirtmektedir (Pardoe, 2010: 135-1 36). Garnett da Türk kadınlarının saç bakımlarıyla ilgili birtakım formüller geliştirdiklerini, saçlara siyahlık ve parlaklık vermesi için defne yaprağı sürdüklerini ifade etmektedir. Ayrıca kadınların dışarıdaki tutumlarına dikkat çekerek değerli takılarını hamama giderken kullandıklarını ve diğer kadınlara üstünlüklerini takılarıyla gösterdiklerini vurgulamaktadır (Garnett, 2009: 520).

Raczynski, Kağıthane'deki padişahın halka açık bahçelerini genellikle bir sürü kadın ve erkeğin doldurduğunu, kadınlar ve erkeklerin ayrı gruplar halinde kesinlikle birbirleriyle sohbet etmediklerini gözlemlemiştir. Ayrıca kadınların yüzlerinin örtülü olmasına rağmen parlayan gözlerinden güzel olduklarını belli ettiklerini belirtmiştir. Seyyah, erkeklerden kimsenin kadınları rahatsız etmediğini yani İslam dininin emirleri yerine getirdiklerini, Müslüman kadınların istedikleri zaman dışarı çıkabildiğini sadece yanında akraba ya da kendi cinslerinden birisinin olması gerektiğini dile getirerek Türk kadınlarının çok namuslu olduğunu dışarıya fazla çıkmadıklarını vurgulamaktadır (Edward Raczynski, 1980: 44-50) .

Lady Stanhope anılarında, 1811 yılında Bursa'da yaptığı gezisinde Müslüman kadınların kendisini sıcak karşıladığını hatta evlerinde misafir bile edebileceklerini ancak bu geleneği bilmedikleri için teklif etmediklerini nakletmektedir. Ayrıca seyyah farklı bir dil bilmedikleri için iletişim konusunda isteksiz olduklarını belirtmektedir (Meryon, 1846: 80- 81).

Stuart, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kadınların batıdakilere göre daha kapalı olduğunu, Trabzon'da kadınların yüzlerini kapatan siyah bir peçe taktıklarını gözlemlemiştir. Trabzon Balahor yaylasındaki gezisinde, gördüğü kadınların kendisini fark ettiğinde hemen şallarına sarınarak yüzlerini kapattıklarını söylemektedir (Stuart, 1854: 83).

Kısacası seyyahlar Türk kadınlarının güzel olduğu hususunda hemfikirdir. Kadınların fiziki özelliklerinde; gür saçlar, siyah ve uzun kaşlar, düzgün dişler, dolgun kırmız dudaklar bulunmaktadır. Orta boylu ya da orta boydan biraz daha uzun, düz ya da kemerli burunlu, beyaz tenli, küçük ellere ve ayaklara sahip olduklarını da sözlerine eklemişlerdir. Ayrıca kadınların ince bele sahip olmalarına rağmen üstlerindeki elbiselerin ağırlığı nedeniyle yürüyüşlerinin tuhaf olduğuna dikkat çekmişlerdir. Seyyahlar, kadınların makyaj malzemesi almasına karşın makyaj konusunda iyi olmadıklarını ancak kıyafetlerin rengini yakıştırma noktasında çok yetenekli olduklarını gözlemlemiştir. Türk kadınlarının karakterini değerli kılan en önemli özelliğin misafirperverlik olduğundan bahsetmişlerdir. Aynı zamanda hoşgörülü, hediyeleşmeyi seven, utangaç, ağırbaşlı, nazik ve meraklı olduklarını da aktarmışlardır. Erkek seyyahlar, özellikle Müslüman kadınların dinlerine bağlılıkları nedeniyle dışarıda örtülü gezdiklerini hatta bir erkeğe örtüsüz yakalandığında korkuyla kaçıştıklarını dile getirmişlerdir.

2.3. Müslüman Kadınların Kıyafetleri ve Takıları

Seyyahlar gözlem yetenekleri sayesinde daha çok ayrıntıya yer vererek okuyucuyu ya da dinleyiciyi etkilemektedir. Betimlemelerle âdete kelimelerle resim çizerek zihinlerde görüntünün oluşmasını sağlamaktadır. Özellikle seyyahların kuvvetli yönlerini kullandığı alan kıyafet tasvirleridir. Bu konuda seyyahların benzer anlatımlarda bulunması dönemin kıyafeti hakkında kesin sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Osmanlı kadınının zengin ve üst sınıf kadını dışında Tanzimat Dönemi'ni de içine alan süreçte sokak giysisi olarak ferace, yaşmak ve bazen de peçenin yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Gürtuna, 1999: 190). 19. yüzyılda ise Batı modasından etkilenmeler başlamıştır. Bu durum özellikle padişahın ailesinde ve üst tabakalarda kendisini göstermiştir (Os, 2002: 239).

19. yüzyıla kadar Osmanlı kadını, klasik bir giyim biçimini benimsemiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru modernleşme hareketlerinin de tesiriyle giyim ve kuşamda çok derinlemesine olmayan bazı yenilikler meydana gelmiştir. Bu yüzyıl içerisinde giyim-kuşamı düzenleyen bazı kanunlar çıkarılmıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nden önce ferace giyilmesi yasaklanmış yerine çarşaf giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Daha sonra güvenlik nedeniyle tekrar ferace giyilmesi istenmiştir. Bu dönemde özellikle saray kadınları pahalı kumaşları tercih etmiştir. Kadınların dış görünüşünde kullandığı başlıklar peçe, yaşmak ve hotoz; elbiseler ise çarşaf, entari ve ferace olarak isimlendirilmektedir (Davis, 2009: 207-209).

Porter, Erzurum şehrinden geçerken mezarlıkta gördüğü kadınlar hakkında; örtülerinde İran ve Bağdat kadınlarında gördüğü donuk beyaz başörtülerinin yerine yeşile çalan rengin hakim olduğunu; içerisinde kırmızı, mavi ve sarı çizgili ince şeritlerin olduğunu söylemektedir (Porter, 1835: 672- 673).

Burgess, Balıkesir'in Susurluk civarında gezintisi sırasında rastladığı Türkmen çadırlarında yaşayan kadınların görüntüleriyle ilgili gözü tırmalayan çevresi püsküllü ceketler giydiklerini, dikkat çeken tokalar, bilezikler kullandıklarını ve renkli kuşaklar tercih ettiklerini dile getirmiştir (Burgess, 1835: 117). Artvin ilinin Hopa ilçesindeki Türkmen kadınlarının kıyafetiyle ilgili bilgi veren Spencer, buradaki kadınların bedenlerine büyük gelen pantolon ve gömlek kullandıklarını, saçlarına kuşaklar sardıklarını söylemektedir ayrıca kadınların daima peçeli olduklarını, gözleri dışında kalan tüm vücutlarının kapalı olduğunu, arabayla gezintilerinde bile kadınlara bakılmasına izin verilmediğini söylemektedir (Spencer, 1836: 110).

Türk kadınlarının kıyafetleriyle ilgili izlenimlerini paylaşan Porter, kullandıkları elbiselerin ağır bir kumaştan yapıldığını ve vücut hatlarını belli etmediğini, bu

elbiselerin endamlı kadınlarda havalı durduğunu ve kişiye asalet kazandırdığını belirtmiştir. Müslüman ve gayrimüslim kadınların kıyafetlerini karşılaştıran seyyah, Ermeni kadınların da sokakta yüzlerini kapattığını ancak Türk kadınlarıyla Ermeni kadınlarının ayrımının sadece terlik renklerinin farklı olmasıyla yapıldığını, Türk kadınların sarı, Ermeni kadınların ise kırmızı ya da siyah renk terlik kullanmayı tercih ettiklerini söylemektedir (Porter, 1835: 284- 287).

Lady Stanhope anılarında; Bursa'da yolculuk yaptığı sırada kadınların, Hristiyanların kötü bakışlarının onlara zarar vermemesi için baştan aşağı örtündüklerini ifade etmektedir (Meryon, 1846: 80). 1838 yılında Antalya-Fethiye civarındaki gezisinde çingene kadınlara rastlayan Fellows, çingenelerin Türk kadınları gibi yüzlerini gizlemediklerini hatta rahat bir şekilde kendileriyle oturup şarkı söylediklerini anlatmaktadır. Ayrıca bu kadınların kimseden çekinmediği için Türk kadınlarından daha etkin olduklarını, dış görünümlerinde abartıya kaçarak fazla süslü takılar kullandıklarını ve saçlarının içlerine rengarenk çiçek koyduklarını söylemektedir (Fellows, 1839: 240-250).

Babasının işi nedeniyle İstanbul'a gelen Julia Pardoe, konuk olduğu bir haremde gördüğü kadınların giyimlerinin geçmişteki Türk kadınlarının giyiminden farklı olmadığını, haremdeki tüm kadınların süslü ipek elbiselerinin altına iç gömleklerini giydiğini, alt kısmında da pazenden yapılan genellikle çiçek desenli olan bol şalvar kullandıklarını ve bu şalvarın uzunluğunun ayak bileklerine kadar olduğunu söylemiştir. Ayrıca ev halinde kadınların ayaklarının çıplak olduğunu ve parmak uçlarını ancak örtebilen sarı terliklerle rahatlıkla dolandıklarını sözlerine eklemektedir. Seyyah, kadınların ipek elbiselerinin tek parçadan oluştuğunu, yan kısımlarında bel kısmından başlayan yırtmaçların olduğunu ve elbiseyi tamamlayan bele sarılan yünden bir kumaş kullanıldığını hatta bu elbisenin üstüne kış şartlarında kürkten ayrıntıları olan açık yeşil ya da pembe renginde yeleklerin giyildiğini aktarmaktadır. Müslüman kadınların, üstten kullandıkları yaşmakların zarif göründüğünü, beyaz ve şeffaf olduğu için kadınların alnındaki çiçekleri, içten başlarına sardıkları elmas süslemeli eşarbı ve dolgulu dudaklarının rengini bile gösterdiğini söyleyerek Türk erkeklerinin bu cazibe karşısında çaresiz kalmalarının normal olduğunu açıklamıştır (Pardoe, 2010: 19- 20). Pardoe, Türk hanımlarının modaya ilgisinin yaş gruplarına bağlı olarak değiştiğini söylemektedir. Mesela yaşlı hanımların; koyu renkli şapkalar taktığını, insanı sarıp sarmalayan, sıcak tutan kaftanlar giydiğini ve modası geçmiş, çirkin yelekler tercih ettiğini dile getirmektedir. Orta yaş grubundaki kadınların, Rum ve Avrupa kıyafetlerini uyumsuz tek bir yığın haline getirerek kullandıklarını, bu karmaşıklığı elmaslarla süslediklerini;

genç hanımların ise İngiltere'de üçüncü sınıf bir taşra şehrinin güzelleriyle tıpatıp aynı görünüşte giyindiklerini ifade etmiştir (Pardoe, 2010: 58).

1856 yılında İstanbul'da olan Lady Emilia Hornby, Türk kadınlarının kıyafetlerinde kullandığı renk uyumunu takdir ederek Göksu mesire yerinde uzaktan gördüğü kadınların görüntüsünü çiçek bahçesine benzetmiştir. Hornby her ne kadar Türk kadınlarının renk yakıştırmasının çok iyi olduğunu söylese de kıyafetlerinin biçimini beğenmemiştir. Kadınların vücut hatlarını belli etmeyen çok bol kıyafetler giydiklerini, bu kıyafetleri görenlerin kadınların üstünden düşecekmiş gibi bir hisse kapılacağını aktarmaktadır. Türk kadınlarına verilen değerin ölçütünün sadece güzel olmalarıyla ilgili olduğunu söylemiştir. Kadınların tek işlerinin beyaz bir tene, kömür renginde kaşlara sahip olmak için uğraşmaları olduğundan bahsederek onları sera çiçeklerine benzetmektedir. (Hornby, 2007: 63-65). Hornby Gelibolu'da güvertede gördüğü Türk kadınlarının beyaz yaşmakları (kadınların feraceyle birlikte kullandıkları, yalnızca gözleri açıkta bırakan yüz örtüsü) ve üstlerine bol gelen feraceleriyle çok rahatsız göründüklerini aktarmaktadır. Kadınların bir köşeye toplanmış hareket bile etmeden korkmuş koyunları andırdıklarını anlatmaktadır (Hornby, 2007: 38).

Lady Hornby, mesire yerlerinde bulunan Türk kadınlarının çarpıcı bir güzelliğe sahip olduğunu dile getirmiştir. Minder sırasının en başında oturan kadının en önemli eş olduğunu, uçuk mu uçuk pembe bir ferace giydiğini, yüz ve boynunu örten tülbentin altından dal şeklinde bir mücevher göründüğünü söylemiştir (Hornby, 2007: 62-63). Seyyah, soylu bir hanımefendi ile karşılaştığını, zarif menekşe rengindeki kıyafetini zengin işlemeli bir kuşakla beline bağladığını, gömleğinin ise gümüşi Bursa bürümcüğünden olduğunu anlatmıştır. Bunun yanı sıra samur kürkünün ve astarlı, kehribar rengi, muhteşem bir kaşmir ceketinin olduğunu belirtmektedir. Başında fes taşıdığını, fesin kalın bir saç örgüsü ile sarılmış olduğunu ve gül şeklindeki elmasların saç örgüsüne tutturulduğunu aktarmıştır. Küpelerinin de zümrütten yapıldığını söyleyerek bu hanımın kıyafetinden bakımlı olduğunu anladığını dile getirmiştir (Hornby, 2007: 212). Türk hanımlarının moda zevkine sahip olduğunu da aktaran Hornby, üç kadının kıyafetini gözlemlemiştir, Bu kadınlardan birinin kenarları geniş, kiraz renkli kadifelerle süslü mavi bir ferace giydiğini; diğerinin beyaz janjanlı kehribar renginde ferace tercih ettiğini, üçüncüsünün ise kenarları siyah kadifeyle süslü, nefis bir menekşe renginde ferace giydiğini dile getirmiştir. Bu feracelerin en kaliteli poplinlerden yapıldığını aktarmıştır (Hornby, 2007: 225).

Osmanlı kadınlarının giyim tarzını eleştiren diğer bir kadın seyyah Garnett'tır. Seyyah Osmanlı kadınlarını Batı'yı taklit etmekle suçlamış ve bu taklitçiliğin dışarıdan

çok acınası ve gülünç göründüğünü söylemiştir. Kadınların kendi ulusal kıyafetlerinin daha güzel olduğunu dile getirmiştir. Batı'yı taklit eden kadınların bu kıyafetlerini ev içinde kullandığı bilgisini paylaşmıştır. Ulusal kıyafetlerini kullanan İstanbul'daki kadınların güzel giyinme konusunda başarılı olduğunu, ferace ve yaşmak olmadan dışarıya çıkmadıklarını vurgulamıştır. Gençlerin feracelerde kenarları dantel süslü pembe ve leylak tonlarını, yaşlıların ise daha ağırbaşlı tonlar tercih ettiğini aktarmıştır. Yaşmağın iki parçadan oluşan bir giysi olduğunu, yaşmağın üstüne de kadınların renkli malzemeden oluşan küçük, yuvarlak ve inci ya da elmaslarla süslü serpuş adında bir başlık kullandıklarını ifade etmiştir. Genellikle kırmızı rengin kullanıldığı şalvarlarının üzerine giydikleri kolları uzun ve yırtmaçlı olan bele oturan kaftanların güzel göründüğünü söylemiştir Asıl kıyafetlerinin kenarları oyalı mintan, kırmızı ipek kumaştan şalvar ve üstüne giyilen yelekten oluştuğunu belirtmiştir. Bu yeleğin her iki yandan parçalar halinde yere kadar uzandığını, kemerin beli sardığını ve yeleği tamamladığını, üstüne de bol bir kaftan giydiklerini söylemiştir. Hoş görüntüyü sağlamak için ağır kumaştan dikilen kaftanın incilerle nakışlandığını ve bele oturan düğmeli yeleğin kollarının dar, uzun ve yırtmaçlı kullanıldığını vurgulamıştır. Anadolu'da yaşayan kadınların ise daha sade ve kapalı olduklarını, yüzlerinin üst kısmının siyah at tüyünden yapılan bir peçeyle örttüklerini, başın geri kalan bölümünü de beyaz patiska şeritlerle kapadıklarına söylemektedir. "Mahreme" adını verdiklerini ekose kumaştan yapılan çarşaf kullandıklarını, çarşafın üst kısmının baştan geçirilerek çenenin altında tutturulduğunu anlatmaktadır. Yoksul kadınların feracelerinin siyah tiftikten olduğunu, zengin ve orta halli olanların ise ince kumaş ya da ipeği kullandığını belirtmektedir. Bu kadınların tarlada çalışırken bile peçelerini yanlarından ayırmadıklarını, örtünmeye çok önem verdiklerini sözlerine eklemiştir (Garnett, 2009: 108).

Ida Pfeiffer, Türk kadınları için yapılan bir bahçede kadınların kıyafetlerini daha yakından inceleme imkanı bulmuştur. Türk kadınlarının dışarıda siyah merinos kumaştan yapılan bir giysiye büründüklerini, başlarını ve yüzleri saran beyaz başörtü kullandıklarını gözlemlemiştir. Erkeklerin olmadığı ortamlarda dış kıyafetlerini kadınların çıkardığını aktaran seyyah; kadınların günlük kıyafetlerinde ayaklara doğru daralan geniş pantolon, kolları geniş gömlek ve gömleğin üstüne genelde ipek kumaştan yapılan kaftan giyindiklerini söylemektedir. Ayrıca ayaklarında kısa çizme ya da sarı terlik kullandıklarını, başlarını da fese benzer bir örtüyle örttüklerini sözlerine eklemektedir (Pfeiffer, 1842:41- 42).

Elçilik vazifesi için İstanbul'a gelen Charles Pertusier, kadınların kırmızı ipekten geniş pantolonlar giydiklerinden ve ayaklarına sarı çedik kullandıklarından bahsetmiştir. Ayrıca kadınların saçlarını uzattıklarını, hem saçını hem de kaşlarını boyattıklarını belirtmiştir. Vere, Türk kadınlarının yüzlerini peçeyle gizlediğini, kıyafetlerinin hatlarını göstermeyecek kadar bol ve rengarenk çiçek desenli olduğunu, başlarında türban bulunduğunu, bu görünümün çok hoş olduğunu sözlerine eklemektedir (Pertusier, 1820: 85-86; Vere, 1850: 269).

Türk kadınının kapalılığı üzerine Alfred Colbeck, İstanbul'daki kadınların başlarını açık görmenin mümkün olmadığını, kadınların en yakın erkek akrabalarıyla bile sokağa çıkamadıklarını sadece başka bir kadınla dışarı çıkmalarına izin verildiğini söylemektedir. Seyyah, kadınların iki beyaz muslinden oluşan örtüyle kapandıklarını, bu örtünün bir parçasının burundan başlayıp aşağı kadar olan yerleri; diğer parçasının da başı ve kaşları kapadığını aktarmaktadır. Kadınların bu örtüden sadece gözlerinin göründüğünü, örtünün yüze sıkıca sarıldığını özellikle genç kızların kapanma konusunda çok titiz davrandığını aktarmaktadır. Kadınların yaşmaktan başka vücudunu örten bol ve uzun ferace giydiklerinden, feracenin kumaşının ipekten ve dizlerin altına kadar uzadığından bahsetmektedir. Feracelerin altına bileklere kadar uzanan bol şalvar giydiklerini de sözlerine eklemektedir (Colbeck, 1887: 175-176).

Asıl mesleği denizcilik olan Seyyah Knight, başkentteki kadınların giyimlerine göre İzmir kadınlarını daha kapalı bulmaktadır. Başkentte yüz örtülerinde daha modern bir renk olan beyazın kullanılmasına rağmen İzmir'deki Türk kadınlarının siyah yüz örtüsü kullandığından bahsetmiştir. Kadınların kullandığı başlıklardaki renk cümbüşünün baharın gelmesiyle başladığını ve başlıkların rengârenk çiçek desenleriyle işlendiğini söylemektedir (Knight, 1849: 292- 293).

Charles Fellows, Türk kadınlarının dışarıda uzak mesafeden fark edildiğini, yanlarına yaklaştıkça sadece gözlerinin açık olduğunu, yüzlerinin üst kısmını kalın bir örtüyle alt bölümünü ise beyaz bir örtüyle kapadıklarını gözlemlemiştir. Kıyafetlerinde müthiş bir işçiliğin olduğunu özellikle Türk kıyafetlerinin işçiliğe bağlı olarak pahalı olduğunu sözlerine eklemiştir. Ayrıca bu giysilerin pahalı olmasına rağmen gündelik hayatta sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir. Bu durumun üst tabakadaki kadınların kıyafetlerinde geçerli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle pazarlardaki rengârenk görüntünün resmedilmesi gerektiğini; beyaz çarşafların, renkli ve işlemeli şalvarların, köylü kadınların tercih ettikleri açık mavi rengindeki kıyafetlerin ve çiçeklerle süslenmiş türbanların görülmeye değer bir manzara sergilediğini dile getirmiştir. Pazarların gürültülü yerler olduğundan kadınların çocuklarını sırtlarına

bağladıklarından, çocukların başlıklarının madeni paralarla süslü olduğundan bahsetmiştir (Fellows, 1839: 207).

1814 yılında İstanbul'daki izlenimlerinde Türk kadınlarının giyim tarzını anlatan Raczynski, Türk kadınlarının elbiselerinin ölçüsüz dikilmesi nedeniyle vücutlarını sarmadığı için güzel görünmediğini, elbiselerin yukarıdan aşağıya bol kloş ve beyaz ipekten olduğunu ifade etmektedir. Başlarına siyah, beyaz ya da kırmızı püsküllü fes taktıklarından bahsetmektedir. Kadınların gerdanlarına inciler, elmaslar taktıklarını; genç kızların başlarına çiçek koyduğunu aktarmaktadır (Edward Raczynski, 1980: 44-45). Türk kadının elbisesinin pamuklu bir gömlek ve bol bir şalvardan oluştuğunu da sözlerine ekleyen Raczynski, yakaları aşağıya doğru sarkan çuhadan veya kaşmirden yapılan renk renk feraceler giydiklerini, feracelerin koyu mavi, koyu yeşil ve erguvani renkte olduğunu belirtmektedir. Kadınların korse kullanmadıkları için vücut hatlarının biçimlerini zamanla kaybettiğini aktarmaktadır. Bu kadınların kıyafetlerinin beyaz ipekten yapılmasına rağmen elbiselerin orantısız dikimi için "En güzel kadını bile çirkinleştirir" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca kadınların hepsinin yüzlerinin peçeli olduğunu belirten seyyah, zenci kadınların ise sarı ferace giydiklerini vurgulamaktadır (Edward Raczynski, 1980: 52- 53).

Fontmage, Türk kadınlarının tek açık kalan yerlerinin gözleri olduğunu dile getirerek Türk kadınlarının feraceye, sarı ayakkabı ile bota, yaşmaklara sadık kaldığını, feracelerinin bol olduğu için vücut hatlarını belli etmediğini, ağır ve yüksek ayakkabı giydikleri için yürüyüşlerinin tuhaf göründüğünü aktarmaktadır. Zengin Türk kadınlarının dışarı çıktıklarında yanlarında birkaç cariye ya da köle olduğundan; ipek, saten ya da kaşmirden feracelerle çok güzel göründükerinden bahsetmiştir. Kadınların ev kıyafetlerinin oldukça sade olduğunu, önceden orta halli bir erkeğin karısının bile brokar, mücevher ve kürkten vazgeçmediğini söyleyerek şimdiki ev içi kıyafetlerini Yunan kadılarının kıyafetlerine benzetmektedir. Kadınların göğüste kavuşarak kapanan hafif kumaştan yapılan entari denilen kıyafet giydiklerini, entariyi bele bağlanan kumaş ya da kaşmirle tamamladıklarını anlatmaktadır. Seyyah, saray kadınlarının Frenk korse giymesinin Sultan Abdülmecid'in isteği olduğunu belirtmektedir (Fontmage, 1977: 240-245).

Woldemar Urban ise Türk kadınının kıyafetlerini beğenmemiştir. Kadınların ortasında bağı olan bir çuval giydiklerini, normal şartlarda fiziki özellikleri muntazam olmayan kadınların bu özelliklerini bu şekilde gizlediklerini ancak Türk kadınlarının vücut yapılarının iyi olmasına rağmen erkek eşlerinin böyle giyinmelerini istediklerini,

yabancı gözlere kadınların hoş görünmesini doğru bulmadıklarını belirtmiştir (Urban, 1892: 80- 81).

1869 yılında "Trabzon'dan Erzurum'a adlı eserinde Trabzon kadınlarının kıyafetini tanımlayan Deyrolle, kadınların çarşafa büründüklerini bu nedenle buradaki kadınların hangi dinden veya miiletten olduğunun anlaşılmadığını, bazı kadınların yüzlerini siyah bir peçeyle örttüğünü, zengin kadınların beyaz üzerine menekşe kafesli ipek çarşaf; fakirlerin ise mavi kafesli bez çarşaf giydiklerini söylemektedir (Deyrolle, 15- 16).

Osmanlı'nın gündelik yaşamını araştıran Lewis, Osmanlı'da fakir bir aileden olan kadınların ayak bileğine kadar uzanan bol şalvar ve yeldirme giydiklerini, orta ve yüksek tabaka kadınlarının elbiselerinin ise çok süslü olduğunu ifade etmektedir. Varlıklı kadınların da şalvar üstüne kenarları işlemeli, dik yakalı ve kolları dirseğe kadar uzanan gömlek giydiklerini, gömleklerinin üstüne vücudu sıkıca saran cepken ve boyu bileğe kadar uzanan, bele sıkıca bağlanan kaftan giydiklerini söylemektedir. Soğuk zamanlarda daha üstüne brokardan bol bir palto ve püsküllü başlık takıldığını, çoraplarının üstüne de burnu havaya kalkık zengin işlemeli ve süslü terlikler giyildiğini aktarmaktadır (Raphaela Lewis, 1973: 94).

Seyyahlar, Türk kadınlarının gösterişi ve pahalı mücevherleri sevdiği noktasında aynı bilgileri paylaşmaktadır. Avrupalı seyyahlardan olan Henry J. Van Lennep, Türk kadınlarının farklı modellerde elmas ya da altın şeritlerden oluşan takılar kullandığını, en çok beğenilen ve tercih edilen modelin altın sikkelerin yan yana sıralandığı, ortasında daha büyük bir sikkenin yer aldığı kolye olduğunu söylemektedir. İncilerin de takı yapımında çoğunlukla kullanıldığını ve bu kolyelerin orta kısmında bazen elmastan yapılan çiçek figürlerinin olduğundan bahsetmektedir. Takı çeşidi olarak küpelerin yaygın olarak kullanıldığı bilgisini veren seyyah, küpelerin çok çeşitli türlere sahip olduğunu özellikle genç kızların çeyiz olarak kendisine verilen tüm takıları özel günlerde ya da misafirliklerde sergilemek zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Seyyah, halhal takısını, Tokat'ta bir ailenin küçük çocuklarında gördüğünden, halhalın ayağın bilek kısmına takıldığından ve gümüş zincirden oluştuğundan bahsetmektedir. Halhal takısının küçük çocuğa takılma nedeninin çocuğu tehlikelerden korumak ve annenin çocuğu bulmasını kolaylaştırmak olduğunu ifade etmektedir (Lennep, 1870: 237).

Pardoe, Osmanlı hanımların çoğunun bir iki toka, bir bilezik takmakla kanaat ettiğini ve Türk kadınlarının en sevdikleri halayıklarını daha pahalı ve gösterişli ziynetlerle süslediklerine aktarmıştır. Kız çocuklarının da ayak ve ellerine kına sürüldüğünü belirtmiştir. Türk kadınlarının saçlarının bakımına da özen gösterdiğini,

saç örgülerinin içinde elmas ya da zümrüt toka kullandıklarını söylemiştir (Pardoe, 2010: 93).

Garnett, Türk kadınlarının dışarıdaki tutumlarına dikkat çekerek değerli takılarını hamama giderken kullandıklarını ve diğer kadınlara üstünlüklerini takılarıyla gösterdiklerini vurgulamaktadır (Garnett, 2009: 520).

Lewis, Osmanlı toplumunda sokak ayakkabılarının da süslü olduğunu, kadınların kocalarının varlıklarına göre yüzük, küpe, kolye ve bilezik kullandıklarını, saçlarının arasına da inci dizileri ve birçok mücevher taktıklarını anlatmıştır. Fakir kadınların başörtülerinin kenarını süsleyen altın paranın, altın küpenin ve kollarındaki bileziklerin ailenin tüm serveti olduğunu ifade etmiştir (Raphaela Lewis, 1973: 92-97).

Avrupalı seyyahların izlenimlerine göre Müslüman kadınların kıyafetleri genel olarak yaşmak, ferace ve şalvardan oluşmaktadır. Seyyahlar, kadınların seçtikleri kıyafetlerde renk uyumunun muazzam olduğunu belirterek genç kadınların daha çok pembe ve leylak tonlarını, yaşlıların ise koyu renk kıyafetleri tercih ettiklerini söylemektedir. Ayrıca kadınların ev içinde çiçek desenli şalvar üstüne iç gömlek giydiklerini, gömleğin üstüne de belden aşağı iki tarafında yırtmaç olan yelek tercih ettiklerini, boyu bileğe kadar uzayan, kolları uzun ve yırtmaçlı kaftanlarla kıyafetlerini tamamladıklarını anlatmaktadırlar. Müslüman kadınların örtü ve sadece gözlerini açıkta bırakan peçe kullandığını vurgulayan seyyahlar, başlarındaki yaşmağın iki parçadan oluştuğunu, üst zümre kadınlarında yaşmağın beyaz ve şeffaf olarak kullanıldığını, orta ve alt tabakada daha kalın olduğunu ve içi göstermediğini dile getirmektedirler. Yaşmağın üstüne serpuş adında incilerle ya da elmaslarla süslenmiş başlık kullandıklarını da sözlerine eklemektedirler. Kadınların dışarı çıkarken yakaları aşağıya doğru sarkan çuhadan, ipekten veya kaşmirden yapılan renk renk feraceler giydiklerini, feracelerin ağır kumaştan yapıldığını ve koyu mavi, koyu yeşil ve erguvani renkte olduğunu, elbiselerinin bolluğundan vücut hatlarının belli olmadığını belirtmektedirler. Kadınlar ayaklarına sarı renginde üzerleri farklı renlerde nakışlanmış terlik ya da çedik giydiklerinden bahsetmektedirler. Seyyahlar, Anadolu'da yaşayan kadınların daha sade ve kapalı olduklarını, yüzlerinin üst kısmının siyah at tüyünden yapılan bir peçeyle başın geri kalan bölümünü de beyaz patiska şeritlerle kapadıklarını ve ekose kumaştan yapılan çarşafla tamamen örtündüklerini söylemektedirler.

Müslüman kadınların kulladığı takılar konusunda erkek seyyahlar, kadınların örtülü olaması nedeniyle yeterli bilgi verememektedir. Kadın seyyahlar ise Türk kadınlarının takıya düşkün olduğunu, saray kadınlarının daha az takıyı tercih etmesine rağmen yanlarındaki yardımcıların daha fazla gösterişli takılar taktığını, saray

kadınlarının ise birkaç bilezik ve yüzük; saçlarındaki örgülerinde elmas ve zümrüt tokalar kullandıklarını söylemektedir. Türk kadınlarının en değerli takılarını hamama giderken taktıklarını, böylece sevildiklerini ve değerli olduklarını diğer kadınlara gösterdiklerini belirtmektedirler.

2.4. Müslüman Kadınların Günlük Hayatı

Osmanlı kadınının günlük hayatı genel itibariyla haremde geçmektedir. Harem kadının dünyası olduğu için kadın bu bölgeyi kendine göre dekore ederek gelen kadın ziyaretçilerini haremde ağırlamaktadır. Aslında haremin görüntüsü ev sahibesinin kültür düzeyini belli etmektedir. Gelir durumu iyi olan evlerde, evin hanımının hizmetlisi de bulunmaktadır (Düğer, 2015: 72).

Seyyah Garnett, kadına ait olan harem kavramın kısaca girilmesi yasak olan alan olarak adlandırmaktadır (Garnett, 2009: 496). Seyyah Fontmagne, gündelik yaşam konusunda, Türk ve Rum kadınlarından bazılarının birkaç tane yabancı dil bildiğinden, iyi eğitim aldığından bahsederek orta halli insanların ve bazı saray kadınlarının tek işlerinin yiyip içmek, yatıp uyumak ve süslenmek olduğunu dile getirmektedir. Bu kadınların hayatlarını boşa geçirdiğini, gereksiz şeylere para harcadığını, ruhlarının doyumsuz olduğunu aktarmaktadır. Bu hanımların birbirlerini ziyaretleri sürecinde satranç, domino ve iskambil oyunlarını oynadıklarını da belirtmektedir (Fontmagne, 1977: 258- 266).

Seyyah Arundell, İstanbul dışındaki yerlerde yaşayan kadınların çoğunun çalışma hayatında etkin olduğunu özellikle Eğirdir Gölü çevresinde yaşayan Türkmen kadınların dokuma tezgâhlarını kullanarak halı ördüklerini hatta koyun besleyip yünlerini ip haline getirerek boyadıklarını ayrıca odun kestiklerini de söylemektedir (Arundell, 2014: 330). Kinneir ise Muş'ta bulunduğu zamanları anlatırken buradaki kadınların pamuk eğirdiklerinden bahsetmektedir (Kinneir, 1818: 380). Spencer, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Hopa istikametinde gördüğü kadınların deve, katır ve eşek üzerinde yolculuk yaptığını gözlemlemiştir (Spencer, 1836: 107-110). Seyyah Robinson da diğer seyyahlar gibi Anadolu'daki kadınların çalışkan olduğunu evin bakımını üstlenmekle yetinmeyip hayvan yünlerini işlediklerini ve çadırların kaplanmasında görev aldıklarını dile getirmektedir (Robinson, 1829: 269).

Deyrolle, Gümüşhane'deki gözlemlerinde kadınların ve çocukların kurutulmuş reçine çiğnediğini, bu reçinenin ağza hoş bir koku yaydığını söylemektedir. Ayrıca Gümüşhane'deki kadınların çarşaflı olduğunu, gündelik hayatlarında yük taşıyarak bahçe ve tarla işine yardım ettiklerini, koyun ve keçi sütü ile tulum peyniri yaptıklarını

ve çalışma hayatına aktif olarak katıldıklarını aktarmaktadır (Deyrolle 1869'dan aktaran Saylan 2016: 212).

James Silk Buckingham, Urfa'daki gezisinde kadınların diğer bölgelerde olduğu gibi günlük hayatlarını erkeklerden uzakta geçirdiklerini, avlunun farklı köşelerinde bulunan odalarda kaldıklarını ancak avluya çıktıklarında erkeklerle karşılaştıklarını, bu durumdan da kadınların kaçındıkları aktarmaktadır (Tekin, 2020: 122- 123).

Julius Heinrich Petermann, Ramiz Bey'in evine iftar yemeğine konuk olduğu sırada ev sahibinin kendisine gündüz vaktinde evde Çerkez bir kadın ve iki çocuğunun olması nedeniyle hareme giremediğini, eşini ancak görebildiğini dile getirmiştir. Seyyah bu durmdan hareketle evde yabancı bir kadının olması halinde evin sahibi olan erkeğin bile eve alınmasının yasak olduğu sonucunu çıkarmıştır (Petermann 1865'ten Pınar, 1998: 92).

Laydy Hornby, Pera'nın dik ara sokaklarından giderken yaşmaklı kadınların önüne bakarak sessizce ve hızlı bir şekilde süzüldüklerini, bazılarının arkasında çiçek sepeti taşıyan yaşmaklı siyahi hizmetçiler olduğunu, sokaktaki evlerin yüksek ve kafesli pencerelerinin rahibe manastırı duygusunu hissettirdiğini ifade etmektedir. Bir paşanın evini ziyareti sırasında paşanın evinin duvarla çevrili olduğunu, görkemli bir avluya sahip olduğunu gözlemlemiştir. Kendilerinin hasırla çevrili geniş bir hole alındığını söyleyen Hornby, ardından haremağası olan korkunç ve kızgın bir zenci tarafından karşılandıklarını, haremağası refakatinde altın renkli hasırların serildiği her iki tarafında kırmızı sedirlerin olduğu birçok odadan geçtiklerini, odaların içinde mobilyanın yerine porselenlerle dolu camlı dolapların yer aldığını aktarmaktadır. Tavanların oyulup boyandığını, odaların kapı yerine renkli kumaşlarla kapandığını ve odalarda duvar halılarının yer aldığını söyleyen seyyah; evin son katı olan üçüncü katında kırmızı renkli kapı halısını geçerek kadınların bulunduğu yere götürüldüğünü anlatmaktadır.

Seyyah, biraz çekinerek içeri girdiğini, odanın çok geniş ve ferah olduğunu, çiçek ve nar figürleriyle oyulan tavanın muazzam göründüğünü, pencerenin yerden tavana kadar bir alanı kapladığını ve içeriyi aydınlattığını, merdivenin köşesinde mermer bir çeşmenin olduğunu, bu odanın da diğer odalar gibi altın renginde hasırlarla serili olduğunu ve odanın iki ucunda da yerden üç basamak yüksek kırmızı renginde sedirlerle tamamlandığını dile getirmektedir. Odada paşanın birinci eşinin ayaklarının dibinde bazı halayıkların oturduğunu, bazı halayıkların hizmet etmek için ortalıkta dolandığını, odanın kapı perdesinin sürekli açılıp kapandığını ve kendilerinin yabancı olması sebebiyle Türk kadınları tarafından merak edildiklerini dile getirmektedir. Ayrıca kendilerini gören kadınların gizlice gülüştüklerini ve bir şeyler konuştuklarını

gözlemlemiştir. Bu görüntü karşısında şaşırdıklarını, aynı şekilde karşılık verdiklerini ve bir süre sonra şahane giyimli siyahi bir kölenin kapı perdesini kaldırdığını ve padişahın paşaya hediye ettiği paşanın ikinci eşi olan Çerkez Hanım'ın içeriye girdiğini ifade etmektedir. Çerkez Hanım'dan gözlerini alamadıklarını, kadının uzun boylu, genç ve güzel olduğunu, çok zarif olduğunu ama İngilizce bilmedikleri için çok üzüldüklerini çünkü Çerkez Hanım'ın güzelliğini, örgü olan saçlarının parlaklığını, başının, boynunun ve ağzının muntazam biçimini kendisine anlatmak istediklerini söylemektedir. Odanın ortasında kocaman bir mangalla ısındıklarından, Çerkez Hanım'ın üşüdüğünden, beyaz elinde iri bir elmasın olduğundan ve arada sırada sohbete katıldığından bahsetmektedir. (Hornby, 2007: 210-220).

Julia Pardoe, evin bütün işlerinin bitmesiyle Türk hanımlarının günlük işlerinin tamamlandığını söylemektedir. Artık yapılması gerekenin tandır örtülerinin altına girip oturup tespih boncuklarını çekmek, saçlarını ve süslerini düzeltmek ya da yaşmak (yürüyüş çarşafı) ve ferace (pelerin) giyip iki veya üç halayıkla beraber toplu gezintilere çıkmak olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca başka bir etkinliğin ayak bileğinin yukarısına ulaşan sarı botlar giyip yaya olarak ya da hepsi boyalı yaldızlı ve koyu kırmızı kumaş döşeli olan arabaya binip dolaşmak olduğunu söylemektedir. Bu gezintiler sırasında kadınların gözlerini çok iyi kullandığını, araba yavaş yavaş ilerlerken dikkat çekmek için feracenin beyaz ipek astarını ve püsküllerini gözükecek şekilde arkaya attıklarını gözlemlemiştir. Kadınların yakışıklı erkek gördüklerinde yaşmağın kazayla açılmasının da tesadüf olmadığını sözlerine eklemektedir. Kadınların alışverişlerde satıcıyla sohbet etmek için yersiz sorular sorduğunu, eğer satıcı yakışıklıysa alınan mala itiraz ettiklerini, satıcıya olan ziyaretlerini tekrarladıklarını ifade etmektedir. Pardoe, kadınlar için bunların gündelik hayatın eğlencesini olduğunu vurgulamaktadır (Pardoe, 2010: 27).

Seyyah Türk kadınlarını çok hür ve mesut olduğunu aktarmaktadır. Avrupa'da Şarklı kadınlara acıma modasının olduğunu halbuki bir Osmanlı kocanın, karısının sözlerinden asla gücenmeyip hepsine katlandığını dile getirmektedir. Bir erkeğin istediği zaman karısının odasına girebildiğini, haremdeki bir odanın evin beyine ayrıldığını, evin beyinin merdivenin başında çıkarılmış terlik gördüğünde hiçbir bahaneyle hareme giremediğini söylemektedir. Kadınların kendi seviyesindeki erkeklerle evlendiğini ve istedikleri zaman arkadaşında kalma ya da gezme hakkını kullandığını sözlerine eklemektedir (Pardoe, 2010: 88).

Kadınların gündelik hayatı içerisinde eğlence olarak adlandırılan mesire gezintileri bulunmaktadır. Mesire yerleri olarak sıklıkla Kağıthane ve Alibeyköy

dereleri ile Göksu ve Küçüksu dere kenarları ziyaret edilmektedir (Garnett, 2009: 519). Kadınların özellikle cuma gününde Göksu mesire yerinde evindeymiş gibi rahat ettiğini söyleyen Julia Pardoe, bu yeri Şark'ın hayat bulmuş hali olarak tanımlamaktadır. Ağaçlarıyla renk renk feraceli ve peçeli kadınlarıyla satıcılarla eğlenceli hale gelen Göksu için Avrupalı bir seyyahın büyüleneceğini, kendisini abartılarla dolu bir masalın içinde hissedeceğini dile getirmektedir (Pardoe, 2010: 496- 499).

Türk kadınının özgür olmadığını, tek işinin süslenmek olduğunu hatta erkeğin kölesi düşüncesinin yanlış olduğunu söyleyen ve Avrupalı seyyahları eleştiren Pardoe, Göksu mesire yerinde kadınların doğal hallerine tanık olduğunu, aslında özgürce hareket ettiklerini ve kadınların milli değerlerine bağlı olduklarını ifade etmektedir (Pardoe, 2010: 504). Kadınların alışveriş tutkusunun da Avrupalı bir kadından farklı olmadığını, genellikle Kapalıçarşı denilen yerden alışveriş yaptıkları ve satıcıların alınan ürünleri kadınların arabasının önüne kadar getirdiklerini aktarmıştır (Pardoe, 2010: 28).

Pardoe, Türk kadınlarının Göksu Vadisi'nde rahat hareket ettiklerini, bu vadinin Rumeli Hisarı'nın tam karşısında olduğunu anlatmaktadır. Burada ipek mindere oturmuş hanımların yaşmaklarının her zamankinden gevşek olduğunu belirtmiştir. Hanımların acem halılarını ve kızıl kilimlerini bu vadide gösterme fırsatı bulduğunu, yaşlı kadınların yüzlerini örten muslin parçasını kaldırıp çubuk tüttürdüklerini, gençlerin ise bir halayığın tuttuğu el aynasıyla hotozlarını düzeltmekle meşgul olduğunu ifade etmektedir. Bu vadide kırmızı örtülü arabaların, beyaz peçeli hanımların, hizmet eden halayıkların, muhallebicilerin, sarı-pembe şeker satıcılarının, yoğurtçuların, maymunları ve ayıları oynatan çingenelerin, meyve satıcılarının olduğunu gözlemlemiştir. Vadideki her renkten türbanın, her boyadan elbisenin ve her şekilde bonenin bulunduğunu dile getirmektedir. Kadınların devamlı kıpırdanıp mırıldandığından, eğilip selam verdiğinden, tebessüm edip fısıldaştığından bahsetmiştir (Pardoe, 2010: 242).

Türk hanımlarının yabancılara karşı zarif ve ilgili olduğundan, meraklarını giderici birçok sualin cevabını almaya hevesli ve samimi olduklarından bahsetmiştir. Türk hanımlarının kendisine şerbet ve meyve ikram ettiğini, iyi huylu ve nazik olduklarını, Avrupalı kadınlar gibi üstten bakma durumları olmadığını aktarmıştır. Hanımların bu vadide ibadetlerini kendinden geçercesine yaptığın da sözlerine eklemiştir. Avrupalı hanımların yabancıları kendilerinden uzak tutmalarına karşın Türk hanımlarının çok sıcak ve samimi olduğunu, hiç tanımadığı kişilere bile ikramda

bulunduklarını, gerçek medeniliğin bunu gerektirdiğini söylemiştir (Pardoe, 2010, 495-504).

Göksu'ya gelen kadınlarla ilgili bilgi paylaşan Garnett, kadınların hizmetkârlarıyla birlikte geldiğini, rengârenk halılar üzerine oturduğunu, bu halıların üzerinde meyvelerin, tatlıların, çeşitli yiyeceklerin olduğunu sonrasında kahve ikramının yapıldığını ve sigara içerek günü bitirdiklerini anlatmaktadır. Sadece burada kadınların yemek yemediğini şarkılar söyleyerek raks ettiklerini, çayırları gezdiklerini, şakalaştıklarını, yarışmalar düzenlediklerini ve bol kahkahalı çok eğlenceli vakit geçirdiklerini aktarmaktadır (Garnett, 2009: 526).

Fontmagne, Göksu Deresi'nde (Kandilli'deki Boğaz civarı) kadınların kayıkla sefa ettiklerini, zarif elbiselerinin olduğunu ve birbiriyle uyan renkler tercih ettiklerini söylemektedir. Süslerine düşkün pembeyi, açık maviyi, leylak rengini ve uçuk sarıyı sevdiklerini, haremağası eşliğinde kayık keyfi yaptıklarını, bu kadınların sultan kızı ya da gözdeler olduğunu belirtmektedir (Fontmagne, 1977: 76- 77). Fontmage, bütün Türk kadınlarının kasnakla nakış işlediğini, bunu kazanç için yapmadıklarını söylemektedir. Kadınların gündelik hayatta kesinlikle kocalarının iş yerlerine adım atmadığına da dikkat çekmektedir. Kadınların kokuyu ve makyajı sevdiğini, sık yaptıkları sıcak banyolar yüzünden tenlerinin ve vücutlarının bozulduğunu ve derilerinin tazeliğinin kaybolduğunu aktarmaktadır. Ayrıca sürme kullanma adetinin herkeste olduğunu, Türklerde ve İranlılarda saçın, sakalın, kaşın siyah olmasını güzellik ve kudret ifadesi sayıldığını, hamamlardan ayrı saatlerde hem kadınların hem de erkeklerin faydalanabildiğini belirtmektedir. Hamamda tüm havadislerin herkes tarafından öğrenildiğini, Türk kadınlarının hamamda eğlendiğinden, en güzel elbiselerini giydiğinden ve dört beş saat kaldığından bahsetmektedir (Fontmage, 1977: 245- 247).

Türk kadınının cilveli olduğunu çünkü beğenilme duygusunun kadınlarını yücelttiğini ancak kadın-erkek hayatını düzenleyen kuralların kadınlarını tacizlerden koruduğunu ifade etmektedir. Ancak kadınların alışveriş esnasında yani açık mekanlarda erkek satıcılarla konuşmasına izin verilmektedir. Bu durumda kadın baştan ayağa örtündüğü için en yakın akrabası tarafından bile fark edilmeyerek kimliğini saklayabilmektedir. Bu sayede kadınlar mesire yerlerinde, sokaklarda, bahçelerde, dükkan önlerde özgürce dolanabilmektedir (Schweiger, 727-728).

Lady Hornby, yabancı bir kadının kendisine söylediğine sözlerin çok doğru olduğunu söyleyerek, Türk kadınlarının kocasını, çocuğunu ve geleceği düşünerek mutsuz olmak istemediklerini, mutlu olmak için tek şanslarının bir hayvan gibi yiyip içip güneşlenmek olduğunu dile getirmiştir. Aslında Hornby her kadının mutlu olmak

için hayvan gibi davranmasına gerek olmadığını, bu şekilde değerlerini kaybettiklerini belirtmektedir (Hornby, 2007: 281). Seyyah, Türk kadınlarının evlerine konuk olmuş ve onların kulaktan öğrenmeyi çok sevdiğini, kısa ezgileri kabul edilebilir bir düzeyde çalabildiğini hatta istedikleri zaman olağandışı sıkı çalışma örneği sergilediklerini dile getirmiştir. Haremde İffet Hanım'ın ısrarlara dayanamayarak Avrupa havasında piyano çaldığını söyleyerek Türk hanımlarının piyano çalabilmesinin çok güzel olduğunu vurgulamıştır (Hornby, 2007: 303). Hornby, Türk kadınlarıyla ilgili görüşlerinde; kadınların güzel, narin, iyi huylu ve zeki olmasına rağmen erkeklerin onlara birer hayvanmış gibi davrandığını, bu nedenleevlendiklerinde hastalığa kayıtsız, obur, nefret dolu ve umutsuz olduklarını dile getirmiştir. Aslında bu kadınların acınacak bir durumda olduğunu belirtmiştir. Doğanın onlara her şeyi vermesine rağmen efendilerinin tutumları yüzünden bu hale geldiklerini belirtmiştir. Erkeklerin büyüklerinde gördükleri gibi kadınlara davranması kadınların değersiz görülmesine neden olmaktadır (Hornby, 2007: 254).

Osmanlı kadınlarının günlük ev hayatını anlatan Lewis, kadınların vakitlerini harem kısmında geçirdiğini, haremde kadınların canı yemek çektiği zaman pişirmek için küçük bir mutfağın olduğunu ve buradaki porselenlerin kırılmaması için evin hanımı tarafından yıkanıp kurutulduğunu aktarmaktadır (Raphaela Lewis, 1973: 112).

Lewis kadınların eğlence olarak gördüğü hamamla ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: Kadınlar vakitlerini haremde Kur-an okuyarak; örgü, dikiş nakış işleriyle uğraşarak en çok da yapılacak çok iş olmadığı için dedikodu yaparak geçirmektedir. Canlarının sıkıntısını hamama giderek geçirmekte, bazen de kalın kafeslerle örtülü pencerelerden dışarıyı seyretmektedir. Kadınlar hamama bir günlük yiyeceklerini alarak gidip orada arkadaşlarıyla buluşup gelin namzetlerini incelemektedir. Hamamda üç defa yıkandıktan sonra yemek yenilmekte, dedikodu yapılmakta, daha sonra üç defa daha yıkanılmaktadır. Kadınlar kıllarını sönmemiş kireçtan yapılan bir ilaçla dökmekte, ciltlerini kaba bir keseyle ovuşturmakta, saçlarını yumurtanın sarısıyla yıkamakta ve beyazını da kırışıklıkları gidermesi için göz altlarına sürmektedir. Hamamdaki duvarlardaki pirinç muslukalardan akan sıcak suyu evden getirilen pirinç taslar aracılığıyla vücutlarına dökmekte, bu sırada ayaklarında sedef kakmalı takunya kullanmaktadırlar (Raphaela Lewis, 1973: 113- 115).

Kadınlar arasında yapılan ailevi ziyaretlerin de eğlenceli olduğunu söyleyen Lewis, kadınların ev ortamını ve mesire gezilerini şöyle anlatmaktadır: Bu ziyaretlere erkekler katılmazdı. Dedikodu yapılmakta, çocuklar mukayese edilmekte, çeyizler incelenmekte, devamlı şekerleme, meyve ve şuruplar ikram edilmektedir. Çocuklarla

aile reisinin katıldığı mesire yerlerindeki piknikler gün boyu sürmekteydi. İstanbul'da bu geziler kayıkla yapılmakta, Boğaz ya da Haliç kıyılarında sevilen bir yere gidilmektedir. Daha çok erkekler at ve katır üstünde, kadınlar da öküz arabalarına binerek gezmeye gitmektedir. Arabaların üstüne hava sıcak olsa da kadınları yabancılardan saklamak için kalın örtüler kapanmaktadır. Kadınlar ve çocuklar yine erkeklerden uzak yerde oturmakta, hizmetçi ya da genç kızlar yemek sepetleri açmaktadır. Yine de seyyar satıcıdan sütlaçlar, kağıt helva, buzlu hoşaflar, fındıklı lokumlar alınmaktadır. Çalgıcıların melodileri eşliğinde kadınlar konuşmakta, erkekler çocuklarıyla oynamaktadır. Bu sırada satıcı ve simsarlar, üst tabakadan birçok hanımı ziyaret etmekte ipek, kürk ve takı satmaktadır. Nadiren bazı kadınlar köleleri ve haremağası eşliğinde alışveriş için dükkana gitmektedir. Kadınlar, hava kararmadan evlerine dönmektedir çünkü gün battıktan sonra bir kadının dışarda durması yasaktır (Raphaela Lewis, 1973: 115- 118).

Lewis'in yukarıda anlattıkları orta ve üst sınıfa mensup kadınlarla ilgilidir. Alt tabaka kadınları için şu bilgileri vermektedir: Fakir kadınların sıkılmaya vakti olmamaktadır. Ev işi, yemek, çamaşırla uğraşmaktadır. Köydekiler bir de tarla işlerine bakmaktadır. Akşam aile toplantılarında kadınlar haremde, erkekler ayrı yerede oturmaktadır. Ev sahipleri ve kadınlar minderde, kahyalar basamağın alt tarafında hizmetçler duvar kenarında ayakta beklemektedir. Böyle zamanlar konuşulmakta, Kuran okunmakta ya da nakış işlenmektedir. Hizmetkarlar şekerleme, şerbet, kuru ve yaş meyve ve yemişler getirmekte, kadınlar arasında bu ikramlar paylaşılmaktadır. Selamlıkta akşam ciddi konular görüşülmekte, hizmetkarlar dinleyici konumunda olurdu. Hizmetkarlar ev halkından sayılmakta ama yabancıların yanında sınırlarını bilmektedir. Evin aşçısı, seyisi ve kapıcısının başka bir yerde çalışabilme özgürlüğü olmasına rağmen çalıştıkları yeri bırakmamaktadır. Her erkeğin dört kadın hakkı bulunmakta, istediği kadar kız köleyi de cariye tutabilmektedir. Kadın köleler de haremden sayılmakta ve evin en yaşlısının emirlerine göre hareket etmektedir. Misafir olmadığı zaman evin efendisi, karısı ve çocuklarıyla yemek yemektedir. Bu yemeklerde en önce yemeğe aile reisi başlamaktadır (Raphaela Lewis, 1973: 118- 121).

Avrupalı seyyahların Müslüman kadınların gündelik hayatına ilişkin gözlemlerinde en çok üzerinde durulan konu kadınların hiçbir iş yapmayıp bütün zamanlarını yemeye, içmeye ve süslenmeye ayırdıklarıdır. Ayrıca kadın ziyaretlerinde bulunmayı, mesire yerlerinde diğer kadınlarla oturup vakit geçirmeyi, araba tutup gözlerini dikkatle açarak etrafı incelemeyi, alışveriş yapmayı ve hamama gitmeyi gündelik hayatın vazgeçilmezi olarak gördüklerini sözlerine eklemişlerdir. Kadınların

vakitlerini hamamda geçirdiklerinden, günlük işleri yaptıktan sonra kasnakla el işi yaptıklarından ve tandır minderlerinde oturarak süslendiklerinden bahsetmektedirler. Seyyahlar Türk kadınlarının yabancılara karşı meraklı olduklarını, samimi ve sıcak davrandıklarını, ikramda bulunarak misafirperverliklerini gösterdiklerini anlatmaktadır. Kadınların bir araya geldiklerinde dedikodu yaptıklarını, kız çeyizlerini incelediklerini, şekerleme, kahve, meyve ve şurup ikramlarıyla zaman geçirdiklerini söylemektedirler. Tüm kadınların hava kararmadan önce evlerine döndüklerini belirtmektedirler.

Seyyahlar tarafından hamamlar kadınların eğlence yeri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Türk kadınlarının dışarı çıkmasına çok fazla müsaade edilmediği için yaşam alanı ev ve harem içinde sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla akrabalarıyla da çok fazla görüşemeyen kadınlar, hamamları sosyalleşme yeri olarak kullanmışlardır. Kadınlar hamamlarda sohbet etmekte yiyip içmekte ve yıkanmaktadır (Yılmazkaya, 2002: 25).

Pardoe, doğulu kadınların cennetinin hamam olduğunu ileri sürmektedir. Eğitim almamalarına rağmen konuşmalarından çok zeki oldukları belli olan bu kadınların hamamdaki kubbenin altında toplumu ilgilendiren tüm meseleleri konuştuklarını ve hararetli tartışmalar yaptıklarını aktarmaktadır. Kadınların harem hayatının sessizliğine inat hamamda kendilerini istedikleri gibi dışavurduklarını söylemektedir. Pardoe, bu cümlelerle hamamın kadınların sosyalleştiği yer olduğunu bir şekilde huzur bulduklarını ifade etmiştir. Pardoe, hamamda olduğu sırada kendisini rahatsız eden tek şeyin kükürt buharı olduğunu, kükürt buharının kendisini boğacak duruma getirdiğini aktarmıştır. Ayrıca hamamda yıkama işiyle görevli olan hamamcı kadınların kükürtten yüzlerinin karardığını sözlerine eklemiştir (Pardoe, 2010: 104- 105).

Fontmagne, doğulu kadınların hamam kültürlerinden dolayı tenlerinin tazeliğini yitirdiğinden ve vücutlarının sarktığından bahsetmektedir. Ayrıca kadınların çok sık yıkanması ve yıkanma suyunun çok sıcak olması vücut diriliğinin bozulmasına neden olmaktadır ifadesini kullanmaktadır. Hamamda kadınların şehirde geçen bütün olaylardan haberi olduğunu, buranın bir nevi haber merkezi olarak kullanıldığını vurgulamaktadır. Seyyah, hamamlardan ayrı saatlerde hem kadınların hem de erkeklerin faydalanabildiğini, Türk kadınlarının hamamda eğlendiğini, en güzel elbiselerini giydiğini ve dört- beş saat kaldığını söylemektedir (Fontmage, 1977: 246- 247).

Pardoe, hamamların aslında şarklı (doğulu) kadınların yeryüzündeki cenneti olduğunu, burada tahsilsiz ama zeki kadınlar kapasitelerinin elverdiği ölçüde siyasetten, milli meselelerden, skandallardan, evliliklerinden ve bu gökkubenin altında olup biten diğer bütün mevzulardan bahsettiklerini, kalabalığın içinde kendi evlerindeki

sessizlikten kurtulduklarını dile getirmiştir. Hamamın şarklı kadınlar için sosyalleşme yeri olduğunu cümlelerine eklemektedir. Seyyah, hanımlardan bazılarının sıcaklıktan başı döndüğü için lüks içindeki sedirlerin içinde yattıklarını, baştan ayağa kadar yaldız işlemeli ve püsküllü beyaz pamuklu havlulara sarındıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Pardoe, hamamcı kadının sağ yanında altın enfiye kutusunun olduğunu, sedirin üstünde oturup mindere yaslanarak kehribar başlıklı çubuğunu tüttürdüğünü, sol yanında da 12-13 yaşlarında zenci köle bir kız çocuğunun çömelmiş halde etrafında olup bitenleri heyecanlı gözlerle izlediğini gözlemlemiştir. Pardoe; yıkanma işleminin çok titiz, yorucu ve zahmetli olduğunu, kendisine hizmet eden tatlı Rum kızının sadece saçını yıkamak için bir buçuk saat uğraştığını anlatmaktadır. Seyyah, her kadının hamama kendi hizmetçisini ve yıkanma malzemelerini getirdiğini sadece alt tabakadaki hanımların, hamamcı kadınlardan hizmet aldığını dile getirerek hanımlar arasındaki sınıf farkının hamamlarda da devam ettiğini vurgulamaktadır. Hamamda seyyahın dikkatini hamamcı kadınlar çekmiştir. Bu kadınları şu cümlelerle betimlemiştir: Hamamcı kadınları, akla hayale gelebilecek en çirkin şeyler olarak nitelendirmektedir. Devamlı kükürtlü bir atmosferde yaşamaktan ciltleri tütün rengini ve parşömen inceliğini almaktadır. Pek çoğu yaşlı ama bir tanesinin dahi cildi kırışmamakta, öyle görünüyor ki donmuş elma gibi yaşlanmışlar, derileri adalelerinin üstünde gerilmiş; bu görüntü göze hiç hoş gelmemektedir (Pardoe, 2010: 100- 105).

Osmanlı Toplumunun gündelik hayatıyla ilgili bilgi veren Lewis, Osmanlı topraklarında her mahallede hamamın bulunduğunu, kaplıca üstüne yapılan büyük hamamların erkeklere ve kadınlara ait olmak üzere iki kısma ayrıldığını, hamamların çoğunun haftanın birkaç günü kadınlara, geriye kalan günleri erkeklere çalıştığını, hamamların iç bölgesinde soyunma odaları bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca büyük hamamlarda tek kişilik soyunma odalarının, fıskiyeli havuzların ve yerlerin mermerden yapıldığını, tüm hamamlarda bakır cezvesi ve mangalıyla kahvecilerin olduğunu, hamamlardaki büyük kubbenin altındaki göbek taşının sıcak olduğunu, halvet denilen hususi odaların olduğunu belirtmektedir (Raphaela Lewis, 1973: 71).

Avrupalı seyyahlar; hamamın, kadınların sosyalleşmesini sağlayan bir mekan olduğu noktasında birleşmektedir. Seyyahlar, kadınların hamamlarda dört beş saat geçirdiklerini aktarmaktadır. Kadınların tüm havadisleri burada öğrendiğini söyleyen seyyahlar, bazen kadınların hamam kubbesinin altında toplumsal meseleleri zekice tartıştığını belirtmektedir. Seyyahlar, kadınların hamamlara giderken en güzel elbiselerini giydiklerini ve gösterişli takılarını taktıklarını dile getirmektedir. Hamamlarda kadınların yiyip içtiklerini, eğlendiklerini ve yıkandıklarını belirten

seyyahlar; hamamlarda cezvesi ve mangalıyla kahvecilerin olduğunu da vurgulamaktadır. Bazı seyyahlar, hamamlardaki sıcak suyun Müslüman kadınların vücutlarına zarar verdiğini, zamanla derlerinin deforme olabileceğini; bazıları ise hamamdaki kükürt buharının çok rahatsız edici olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı toplumunda Türk kadınının konumu zaman içinde sürekli değişimler geçirmiştir. İslamiyet'in kabulü ve yerleşik hayata geçilmesiyle kadının eğitimiyle ilgili düşünceler değişmiştir. Kadının toplum içine girmesi gereksiz görülmüş ve kadınların ilköğretim sonrası eğitim alması engellenmiştir (Somel, 2000: 223).

Tanzimat'ın ilanıyla kızların eğitimiyle ilgili görüşler değişmeye başlamıştır. Özellikle II. Abdülhamid devrinde kızların gideceği okulların sayısı artmış ve çeşitli alanlarda okullar açılmıştır. Eğitimsiz ve cahil diye nitelendirilen annelerin ahlak dışı davranışlar sergilemesiyle aile kurumunun önemini yitirmesine sonucu nüfusun azalması söz konusu olacağı için kadınların eğitilmeleri gerekliliği daha çok savunulur hale gelmiştir (Akyüz, 2001: 57- 63).

Seyyahlar genel olarak Türk kadınını eğitimden yoksun bırakılmış, cahil olarak nitelendirmektedir. Lady Hornby, kadınların çocuk gibi cahil bırakılmasının toplum tarafından dikkat çekilen bir konu olmadığını söylemektedir (Hornby: 2007: 157). Pardoe ise Türk kadınının hiçbir eğitim kurumu tarafından eğitilmediğini, bilgi sahibi olmadığını, dar kafalı olduğunu paylaşmaktadır (Pardoe: 2010: 68). Hornby; Türk kadınını eğitim almamakla suçlarken diğer taraftan kadınların erkeklere oranla daha çalışkan, zeki, açıkgöz, önyargılarının daha az, yeniliğe ve öğrenmeye daha açık olduğunu sözlerine eklemektedir. Hatta İngiltere'den Türkçe tercüme edilmiş kitap getireceğini ve kadınların eğitilmesi için uğraşacağını özellikle çocuk yetiştirmeyle ilgili bilgileri paylaşacağını çünkü İstanbul'da çok fazla çocuğun öldüğünü aktarmaktadır (Hornby, 2007: 334- 335).

Georgina Max Müller'in de kadınların erkeğin gerisinde kalmasının bir gelenek olduğunu bu nedenle Osmanlı topraklarında Türk kadınının fazla tahsil görmesinin gereksiz görüldüğünü, kadının eğitimli olmasının aile yaşantısında huzursuzluğa sebep olacağının düşünüldüğünü, giyim-kuşam ve şekerleme uğraşmanın kadının işi olarak görüldüğünü söylemektedir. Ancak bazı kadınların özellikle üst rütbeli kişilerin ve paşaların eşlerinin Sultan II, Abdülhamid'in eğitim alanında yaptığı yenilikler sayesinde iyi eğitim aldığını ve babalarıyla istedikleri eğlence yerlerinde gezebildiklerini sözlerine eklemektedir (Müller, 1897: 158).

Türk erkeğinin de kadınların eğitimsiz olduğunu kabullendiğini söyleyen Pardoe; kışlanın cephaneliğindeki ustabaşının, kendisinin silahlar hakkında bilgi sahibi

olmasına, kitap yazabilmesine şaşırdığından ve buradaki kadınların eve kapatıldığını, okuma yazma bilmediğini söylediğinden bahsetmektedir. Aslında Türk kadınının cahil kaldığını bile bilmediğini, kadınların evde oturmayı rahat gördüğünü, bu durumun kadına kolaylık sağladığını, bilmenin sorumluluğunu istemediklerini belirtmektedir (Pardoe, 2010: 444).

Amerikan misyonerliği yapan eşinin yanında seyahat eden Eliza Cheney Abbot Schneider, erkeklerin bu ülkede daha üstün tutulduğunu, kız çocuğu olan babanın mutlu olmadığını, erkek çocuğun doğumuna aile içerisinde daha çok sevinildiğini, dışarıdan tebrik alındığını söylemekte ve ileri yaştaki eğitimlerinde kız için hiçbir çalışma yapılmazken erkeğin eğitimine ailenin tüm imkânlarını sunduğunu vurgulamıştır (Schneider, 1846: 90).

Fransız seyyah La Motraye, harem kadınlarının eğitiminin sadece erkeği memnun etmek üzerine olduğunu söylemektedir (La Motraye, 2007: 65). Max Müller de seyahatnamesinde, haremdeki padişah eşlerinin ve odalıkların tüm enerjilerini güzel elbiseler seçmeye ve şekerlemelerden faydalanmaya ayırdıklarını adeta bir süs bebeği gibi davrandıklarını aktarmaktadır (Müller, 1978: 147).

Osmanlı tarihçisi Çağatay Uluçay eserinde, saraydaki kızların okuma yazma bildiğini, bu durumu arşivdeki belgelerden anladıklarını, arşivdeki belgelerde bulunan mektuplarda imla, dil bilgisi ve söz dizimi yanlışlarının çok fazla yapıldığını bu nedenle yazı bilgisinin olmadığını, sadece söyledikleri gibi yazdıklarını aktarmaktadır. Aynı durumun sultan eşlerinde, kız kardeşlerinde ve kızlarında görülmediğini, sultan yakınlarının sözcüklerinin imlasının doğru olduğunu, cümleleri doğru yerde ve doğru söz diziminde kullandıklarını söylemektedir. Bu durum sultan kadınlarının iyi bir eğitim aldığını göstermektedir (Uluçay, 2001: 398).

Osmanlı'daki kadınlarının iyi eğitim almış olanları da bulunmaktadır. Pardoe, Azmi Bey isimli bir adamın eşinin mürekkep hokkalarının ve kitaplarının olduğunu, bilgi yönünden donanımlı olduğunu ifade etmektedir (Pardoe: 2010: 365- 366). Padişah kızlarının eğitiminden bahseden Garnett, detaylı bir eğitimden geçmemiş olmalarına rağmen ut ve piyano çalmak gibi eğitimlerinin yanında nakış öğrenmeyi de ihmal etmediklerini aktarmaktadır (Garnett: 2009: 479). Sultan Abdülmecid'in eşi Bezmârâ Sultan'ın için kendisine verilen tüm eğitimleri aldığını ve bu eğitimlerin sonunda sınava tabii tutulduğunu ve sınavı geçtiğini sonrasında da cahillikten olgunluğa geçtiği için kendisinin tebrik edildiğini ve fakirlerin doyurulduğunu anlatmaktadır (Garnett: 2009: 521-522).

Garnett, yüksek kesime mensup kadınların eğitimleri için bu yüzyılda İngiliz, Fransız ve Alman öğretmenlerden yabancı dil öğrenme, resim çizme ve piyano çalma gibi eğitimler alındığına dikkat çekmektedir. Türk kadınlarının Batı'ya özenme sevdası, milli değerlerin ve dil eğitiminin göz ardı edilmesine neden olmuştur (Garnett: 2009: 521-522; Hornby: 2007: 246). Batılı anlamdaki eğitim yüksek kesim kadınlarının arasında yaygın iken orta ve alt sınıf kadınları bu durumdan hiç etkilenmemiştir. Orta sınıf kızlar gündüz okullarına, yoksul kızlar ise mahalle mekteplerine devam etmiştir (Garnett: 2009: 522).

Lewis, Osmanlı toplumundaki kızlar için şu ifadeleri kullanmaktadır: Kızlar nadiren iyi bir öğrenim görürlerdi. Daha çok dikiş, nakış, çiftlik işleri ile annelerine yardım ederlerdi. Çok azı okumayı ve yazmayı öğrenirdi ama hepsi ezberden dua okur, masal, efsane ve inanışları öğrenirdi. Kadınlar çocukların bakımını üstlendikleri için evdeki kocakarı ilaçlarına çok başvururlardı. Hocalar ve becerikli kadınlar hastalıkları benzer şekilde çözdükleri için başarılı olurdu. Ravent kökünün müshil, anasonun hazım, demlenen kınanın da iştah açıcı olduğu bilinirdi. Büyülenmiş olduğuna inanılan hastalıklarda kurşun dökülürdü. Kurşun dökenler tecrübeli kadınlardı. Müslüman kadınların erkekler gibi tıp öğrenimi yapması imkansızdı (Raphaela Lewis, 1973: 102-111).

Burnaby, kadınları hareme kapattıkları için eğitilmediklerini dile getirmiştir. Türk annelerinin cahil olup bu sebeple çocuklarını eğitemediklerini, erkeklerin eşlerini dış görünüşlerine göre seçtiklerini gözlemlemiştir. Seyyah, ailenin kurulumu sırasında çiftlerin dış görünüşe göre değil de anlaşmaya bağlı olarak evlenmesinin gelecekteki çocuklarını mutlu edeceğini vurgulamaktadır (Burnaby, 2005: 208). Ayrıca Üsküdar'da yaşayan Türk kadınlarının bakımlı olmadığını, güler yüzlü göstermediğini, somurtkan bir yüz ifadesine sahip olduklarını, bu özelliklerinin insanı rahatsız ettiğini dile getirmektedir. Kadınların okuma yazma oranlarının çok kötü olduğunu, yaşantılarını dedikodu yaparak, yemek yiyerek zihinsel olarak kendilerini hiç geliştirmeyerek hayatlarının sonuna dek hiçbir şey öğrenmeden rahat bir şekilde sürdürdüklerini, sadece bedensel zevklerinin peşlerinden koştuklarını, bu nedenle de Türk aile yapısının genelde mutsuz olduğunu dile getirmiştir. Özellikle yaşlı kadınların hareme katılan genç ve güzel kadınlardan nefret ettiğini hatta eşlerini bu kızlara karşı kışkırtarak onların kafalarını karıştırdıklarını söylemektedir bunlar hakkında eşlerine fitneliklerde bulunup onların kafasını karıştırdığından bahsetmiştir (Burnaby, 2005: 62-63).

Hornaby, Osmanlı'daki kadınların durumunu gözlemleyerek şu cümleleri paylaşmıştır: İstismar edilmiş, ıstırap çeken, bu dünyada yaşamak istemeyecek kadar

kalbi kırılmış ve çeyizsiz kız çocuklarının yaşadığı bir derviş tarikatı kuracağım. Kadınlar tefekkür ve ayinleri bir kenara bırakıp onlara inanan zavallı, cahil, çaresiz çocuklara yardım etmek üzere dağları aşacak ve iyi yürekli, merhametli dervişler yetiştirecektir. Bu tarikat kız çocuklarının gelişimi için çok iyi bir dernek olacaktır (Hornby, 2007: 382).

Pardoe, bir harem ziyaretinde kadınların dost canlısı olduğunu, tahsilli olanların sayısının günden güne arttığını belirtmektedir. Birçoğunun akıcı bir şekilde Fransızca konuştuğunu, birçoğunun da İtalyanca bildiğini söylemektedir. Rum kadınlarının tahsilli olduğunu, Türk ve Ermeni kadınlara göre daha üstün göründüklerini aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 58). Eserinin başka bir bölümünde Pardoe, Türk kadınlarının eğitimiyle ilgili şu cümleleri kullanmaktadır: Türk kadını neredeyse hiç tahsil görmemiş buna bağlı olarak dar kafalı olması, tadını çıkardığı o sakin, umursamaz ve tembelce saadetin bir başka sebebidir. Hassasiyetleri asla uyandırılmamıştır, suni arzuları yoktur; bu nedenle daha kabiliyetli kadınların ruhunu karartan ve çöküşe sebep olan bir dolu kuruntu, endişe ve şüpheyle kendilerine eziyet etmezler. Ona eşarplar, elmaslar, İstanbul'da büyük bir konak ve Boğaz içinde güneş alan bir köşk verin, bir Türk kadını mesut bir zevce havasına bürünüverir; ıvır zıvırla kendini oyalar, vakit geçirmekten başka bir şeye aldırmaz; beden olarak kadındır ama yüreği çocukçadır (Pardoe, 2010: 86).

Sancar, saray kadınların eğitimiyle bilgi vermektedir. Haremde; hanedan üyelerinin ikamet ettiğini, padişah ailesinin, padişahın eşleri olacak kadınların ve bu ailenin hizmetkarlarının eğitiminin verildiğinden bahsetmektedir (Sancar, 2008: 96). Müller, köle kızların titizlikle yapılan bir inceleme sonucunda saraya alındığını, ilk olarak kızlara İslami bilgilerin verildiğini söylemektedir. Bu amaçla kızların Müslümanlaştırıldığını ifade etmiştir. Cariye kızlara işin ehli kadınlar tarafından güzel konuşma, okuma, dikiş dikme, nakış işleme, arp çalma, şarkı söyleme eğitiminin de verildiğini, törenlerin ve adetlerin öğretildiğini söylemektedir (Müller, 1978: 132)

Avrupalı seyyahlar, Müslüman kadınlarının eğitimleriyle ilgili yaptığı gözlemlerde, Türk kadınlarının zeki, açıkgöz ve yeniliğe açık olmasına rağmen hiçbir eğitim almadığını, Türk ailelerinin kızlarını okutmak için çaba göstermediğini ancak erkek çocukların doğumuyla başlayan sevincin eğitimleri konusunda da devam ettiğini ve erkek çocuklarını okutmak için ailenin tüm imkanlarının sunulduğunu söylemektedir.

2.5. Müslüman Aile Hayatında Kadın

Aile; birbirleriyle kan yoluyla bağ kuran kişilerin oluşturduğu, üyelerin psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, kişilerin toplumla bağının kurulmasına

yardımcı olan sosyal bir kurumdur. Aile içinde başka kişilerle evlenen erkek ya da kadın bu kişileri de aileye ekleyerek ailenin büyümesini sağlamaktadır. Bu durum akraba ilişkilerinin büyümesine katkı sunmaktadır (Kurt, 2012:391).

Demografik veriler Osmanlı'da aile yapısının çekirdek aile olduğunu gösterse de ailelerin ataerkil bir özellik göstermesi ve üç kuşağın bir arada yaşıyor olması toplumun genelinde büyük aile yapısının olduğu sonucuna ulaştırmaktadır (Canatan, 2011: 109). Ortaylı da büyük aile yapısının olduğunu söylemekte ve özellikle geleneksel şehir ve köylerde ailenin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan üretim faaliyetlerinin ve iş bölümünün ancak bu yapıyla korunabileceği söylemektedir (Ortaylı, 2006: 3- 4).

Osmanlı toplumunda, kadın ve yabancı erkeğin aynı ortamda bulunması mümkün değildir. Bu durum dini inançları gereği Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlarını kapsamaktadır. Kadınlar ve erkekler aynı ortamda yemek yemez, eğlenmez ve törende bulunmaz (Ortaylı 159-160). Thomas Thornton, Türklerin evlerinde kadınlar için ayrı oda ayırdıklarını, bu odaya harem adı verildiğini, odaya evin reisi dışında erkeklerin girmesinin yasak olduğunu sadece kadın kadına oturmalara müsaade edildiğini, evin selamlık adı verilen bölümünde diğer misafirlerin ağırlandığını söylemektedir (Thornton, 2010: 348).

Osmanlı'da aile hayatı gizemini koruduğu için tüm seyyahlar tarafından merak edilmektedir. Erkek seyyahların ancak duyumlarını anlattığı harem hayatına, kadın seyyahlar girebilmiş ve aile hayatını, kadınların yaşantısını, kadının giyim kuşamını, evin içindeki örf ve adetleri, odaların mobilyasını, ev sahibesinin zevklerini dile getirmişlerdir. Pardoe, harem hayatına konuk olan kadın seyyahlardan biridir. Kadınların geleneği yaşattığını söyleyen seyyah Osmanlı'da bayramları, törenleri, giyim-kuşamı ve her yönüyle kadını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Pardoe, bir Ramazan gecesi varlıklı bir aileye konuk olmuştur. Harem dairesine evin erkeğinden ve doktordan başka hiçbir erkeğin giremediğini, geniş bir aile yapısı taşıdığını; ailede anne, baba, oğullar, kızlar, damatlar, gelinler ve torunlar olduğunu aktarmaktadır. Hanımların boğazlarına kadar çektikleri örtüler altında, tandırın yanı başındaki minderlere uzanmış olduğunu, misafirleri gördüklerinde örtüleri kaldırdıklarını söylemektedir. İftar menüsünün çeşitlilik arz ettiğini, bu durumun gelen misafire hürmetten kaynaklandığını zira gelen misafirin yemediği çeşit yüzünden aç kalmasını istemediklerini vurgulamaktadır. Ramazan günlerinin varlıklı aileler için paylaşmak olduğunu belirten Pardoe, bu insanların herkesi iyi ağırladığını, konukseverlikleri karşısında Allah rızasından başka hiçbir beklentilerinin olmadığını, dünya malının geçici olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir. İftar yemeğinden sonra hareme iyi vakit geçirmek için

masal anlatan kadınların geldiğini, bu esnada kahveler ve çubuklar içildiğini sonrasında namaz kılındığını gözlemlemiştir (Pardoe, 2010: 28- 30).

Pardoe, yemekten sonra içeri gelen halayıktan, evin beyinin haremi ziyaret edeceğini öğrendiklerinde haremdeki kadınların davranışlarını şu cümlelerle ifade etmektedir: Bir anda bütün sahne değişti. İki Türk Hanım, seyyahın tandırdan doğrulmasına ancak yetecek bir müddette odadan yalınayak kaçtılar; ayağı o kadar tez olmayan masalcı, kalın bir peçeyle yüzünü örttü ve kapının ardında gizlendi. Kadınların en uzunu olmasa da en heybetlilerinden biri olan kız, başına bir eşarp örttü ve çenesinin altından bağladı; oğlanın karısı ise bir ferace yani bir pelerin kaptı ve katlanmış üst tarafının arasına başını sokarak kendi dairesine çekildi. O esnada hiçbir tesir altında kalmayan tek kişi yaşlı hanımdı. Gözlerini halıdan kaldırmadan kokulu otunu çekmeye devam etti. Dudaklarını kehribar ağızlığa sıkıca bastırdı, parlak yüzükleri ve elmas taşlı bilezikleri ışıkta parıldıyordu. Birkaç dakika içinde evin reisi gelerek bağdaş kurup oturdu. Bir yanında duran hizmetçi, karısının az önce doldurup yakmış olduğu çubuğunu tutuyordu öbür yanında oğlu oturuyordu ayrıca hareme evin erkeğinin elinin boş gelmediğini hediye olarak meyve veya şekerleme getirdiğini belirtmektedir (Pardoe, 2010: 22-23). Türk geleneklerinde bir erkeğin aslında tek bir hanımı olmakla beraber, evin beyinin muhabbetini kazanmak için uğraşan birden fazla kadının olduğunu ancak kadınların arasında belli bir hiyerarşinin bulunduğunu aktarmıştır. Pardoe, bir hareme ilk defa ziyaret ettiği için adab-ı muaşeret kaidelerine ve "saraylı aileler"deki protokol farklılıklarına bilhassa dikkat ettiğini dile getirmiştir (Pardoe, 2010: 164).

Pardoe, Türklerin her odasında döşek yorgan koymak için büyük dolapların olduğunu ve yatmak için üst üste serilmiş döşekleri kullandıklarını söylemektedir. Seyyah, kadınların refah ve huzur içinde olduğundan bahsetmektedir (Pardoe, 2010: 34). Henry J. Van Lennep de yüklüklere vurgu yapmıştır. Yüklüklerin kullanışlı olduğunu, her türlü eşyanın koyulabildiğini ve her an yatıya kalan misafir için yüklüklerin içindeki yorganların ve döşeklerin kullanılabileceğini söylemektedir (Lennep, 1870: 222).

Pardoe, kadınların aile hayatının harem dairesinde sürdüğünü, Saray'daki "Harem" dairesine konuk olduğunda gördüğü halayıkların çok güzel ve kibar olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca kıyafetlerinin de görkemli olduğunu belirtmektedir. Haremdeki genç hanımlardan bazılarının son derece güzel olduğunu, yaşmaklarının çok şeffaf olması nedeniyle hatlarını bariz olarak gösterdiklerini vurgulamıştır. Bu durum seyyaha garip gelmiştir zira saray kadınlarının, tenha yerlerde bile bir Türk kadınından daha sıkı örtünmek mecburiyetinde olduğunu söylemektedir (Pardoe, 2010: 223). Kendisine gül

suyu ve kahve ikramı yaparken halayıkların yavaşça geri çekilmesi çok hoşuna gitmiştir. Ayrıca Harem'de geçirdiği sürede Padişah odalarını ve bahçeleri gezmiştir. Kendisini eğlendirmek amacıyla gelen rakkase kızların kıyafetlerini çok abartılı bulmuştur (Pardoe, 2010: 211-218).

Kadınların ev ortamıyla ilgili bilgilerini paylaşan Lady Stanhope; Bursa'da bulunduğu sırada misafir olduğu bir ailede, evli bir kadını, kocası ve yakın akrabaları dışında başka hiçbir erkeğin göremediğini, evli olmayan kadının ise aile dışında kimse tarafından görülemeyeceği öğrendiğini aktarmaktadır. Ev hayatından kocaların mutlak güç sahibi olduğunu nakleden Stanhope, bir kadın için kocasından dayak yemenin normal bir durum olduğunu, kadınların eşlerinin kölesi olduğunu, erkeğin elini çırpmasının kadın için sinyal olduğunu, kadının hemen erkeğini karşılamaya gelmesi gerektiğini, erkeğin peşinde kadının sürekli dolanma zorunluluğu olduğunu söylemektedir. Ayrıca erkeğin ihtiyaçlarını karşılayan kadına erkeğin oturma iznini vermeden kadının oturamadığını sözlerine eklemektedir. Kadınların oyalanmak için sokakta gezmelerine ve hamama gitmelerine izin verildiğini, bu iznin tek başına kullanılmasının mümkün olmadığını dolayısıyla da kadınların gizli aşk kaçamaklarını yapmaya fırsatı olmadıklarını söylemektedir (Meryon, 1846: 82- 83). Osmanlı toplumunda evli bir kadının namusunun dile düşmesi, erkek için felaket demektir. Dolayısıyla erkeklerin kıskançlıklarının büyük bölümü sevgiden değil namuslarına leke sürülmesini istemediklerinden kaynaklanmaktadır. Hatta bir kadının kocasını aldatması karşısında erkeğin bu utancı saklamak için olayı kapatmaya çalışması bile mümkündür (Pardoe, 2010: 384-389).

Bazı seyyahlar Osmanlı'daki kadınların hiçbir değer unsuru olarak görülmediğini, haklarının olmadığını savunmaktadır. Mesela Thornton, ev hayatında kadının davranışlarının sürekli kontrol altında olduğunu, kısıtlamaya maruz kaldığını, bir erkeğin egemenliğinde emirleri yerine getirmek zorunda olduğunu, haklarını savunmaktan aciz bırakıldığını aktarmaktadır. Ayrıca kadınların, hiç görmediği bir erkeğe satılmış olduklarını, anne ve babasından ayrılmak zorunda kaldıklarını ve bir evin bazen hanımı bazen kölesi konumunda hayatını devam ettirdiklerini belirtmektedir. (Thornton, 2010: 301- 302). Eliza Schneider da kadınların erkeklere kıyasla konumlarının çok aşağıda olduğundan bahsetmiş ve kadının evlenirken hem çeyizini hem de bir miktar parayı yanında getirmek zorunda olduğunu, evlendikten sonra da dışarı çıktıklarında kadının erkeğin birkaç adım gerisinde yürümesi gerektiğini, hep itaat etmeye zorlandığını söylemektedir (Schneider, 1846: 86-87).

Neave ise Türk kadınlarının harem hayatında yalnızlığa itilmelerinin nedeninin çok eşlilik ve boşanmanın kanunlarla desteklenmesi olduğunu, bu durumun farkında olan kadının erkek akrabalarını koruma düşüncesiyle çok eşliliği kabul etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Nitekim seyyah, kadınların çok eşlilikten korunması için sımsıkı peçeler takmasının, haremin pencerelerinin kafeslenmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Kadınların hiç tanımadığı bir erkekle evlendirildiğini ya da çok eşlilik sebebiyle bir paşanın dördüncü karısı olduğunu gözlemlemiştir (Neave, 1978: 16).

Bazı kadınların hapis hayatından uzak olduğundan hatta çok fazla söz sahibi olduğundan bahseden Müller, Büyük Teşrifat Nazırı Münir Paşa'nın karısına yaptığı bir ziyarette, kadının eğitim görmemiş olmasına rağmen zeki ve becerikli olması sebebiyle kocasının tüm mal varlığını yönettiğinden söz etmektedir. Benzer durumu Eski Eserler Müzesi Müdürü Hamdi Bey'in evine konuk olduğu zaman da yaşamış olduğunu, evin hanımının Fransız olduğunu ancak Türk terbiyesi aldığını, gelen erkek misafirlerle görüştüğünü hatta aynı sofrada yemek yediğini aktarmaktadır (Müller, 1978: 151-152).

Edmondo Amicis de bazı kadınların güç sembolü olduğunu vurgulamaktadır. Vezir-i azam olan Ahmet ve İbrahim Beyler'in boynuna kement atılmasına neden olan kişinin Hürrem Sultan olduğunu, Bab-ı Hümayun ile Venedik ilişkilerinin uzun süre devam etmesini sağlayan kişinin Safiye Hanım olduğunu, Padişah İbrahim'i aşkından İstanbul ile Edirne arasında deli divane dolaştıran kadının Şekerpare olduğunu söylemektedir (Amicis, 1896: 316-317).

Ubicini, seyahatnamesinde kadınların haremde kıskançlık yüzünden birbirlerine girdiklerini söyleyerek Sultan Mahmut'un kölesi olan Zeynep adındaki bir kızın padişahla olan münasebetinin fark edilmesi neticesinde rakibeler tarafından dövüldüğünü, hadım ağaların kızı kırbaçladığını, yüzüne kaynar su dolu bir maşrapa atıldığını ve kızın doğum sırasında öldüğünü aktarmaktadır (Ubicini, 1998:107). Crowe ise doğulu ve batılı kadının farklı olduğunu ileri sürerek kadınların doğuda bağımsız olarak hiçbir şey yapamadıklarını, ölen sultanların eşlerinin bile saraydan uzak tutularak başka bir yere yollandığını, yalnızlığa ve çaresizliğe itildiğini ifade etmektedir (Crowe, 1853: 200-201).

Seyyahlar, özellikle İstanbul'da ev hayatı ile evin dışındaki hayatın birbirine karıştırılmadığını, evin dışında sokakta olan bir kadına eşi yaklaşsa bile emniyetten sorumlu kişilerin bu duruma engel olduğunu söylemektedir. İstanbul'da saraylı olan kadınların arabaları kapalı olarak yoldan geçerken erkeklerin sırt çevirmesinin zorunlu olduğunu, aynı durumun kadınlar tarafından da yapıldığını, zorunlu olarak peçe takan kadınların yolda bir erkek gördüğü zaman hemen arkalarını dönerek erkeğin geçmesini

beklediklerini, yüzlerini genellikle duvara, boş yere döndüklerini aktarmaktadır (Şahin, 283-284).

Charles White'ın seyahatnamesinde sarayın hareminde de benzer durumun olduğunu, kadınların erkeklerden her zaman gizlendiğini, harem ağalarının yani kadınlardan sorumlu olan kişilerin bile kadınların bulunduğu yere girmediğini, girseler bile kadınların yüzlerini görmelerinin mümkün olmadığını söylemektedir. Bu durum kadınların erkekler tarafından görülmemesine çok dikkat edildiğini göstermektedir (White, 1845: 11). 19. yüzyılda İstanbul'a gelmiş olan Dorina L. Neave, kadın efendilerin halkla olan ilişkilerini arttırdığını, muhtaç kişilerin ihtiyaçlarını belirleyebilmek ve onlara yardım etmek için arabalarına yanaşmalarına izin verdiklerini, onların yazılı dilekçelerini kabul ettiklerini söyleyerek arabaları gören muhtaç erkeklerin artık arkasını dönmediğini ve bu yasağın yumuşamış olduğunu gözlemlemiştir (Neave, 1978: 35).

Edwin Pears, Türklerin çocukları çok sevdiğini, onlara daima şefkatle yaklaştıklarını ve çocukların mümkün olduğu kadar serbest bırakıldığını anlatmaktadır. İbadethane yerlerinde bile yaramazlık yapan çocuklara tepki verilmediğini, camilerde koşup oynayan çocuklara kimsenin ses çıkarmadığını, dinlerinin çocukları koruduğunu sözlerine eklemektedir. Seyyahların notlarında Türk ailelerinin genellikle iki ila üç çocuklu olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerinde bir sayıda çocuk sahibi olmak, geçim sıkıntısı nedeniyle pek fazla tercih edilmemiştir. Adolphus Slade, Türk ailelerinin geçim sıkıntısı nedeniyle iki ya da üç çocuktan sonrasını istemediklerini, çocuğu ve kalabalık aileyi çok sevmelerine rağmen üç çocuktan sonrası için kadınların ebeler tarafından kürtaj edildiği bilgisini paylaşmaktadır (Slade, 2012: 162).

Slade eserinde, Osmanlı'daki kadınlarla ilgili olarak akıllı olmalarıyla ilgilenilmediğini, tek gücünün kocası üstündeki cazibesi olduğunu, bu durumun doğal sonucu olarak da tek amacının bu gücü korumak ve devam ettirmek olduğunu aksi takdirde kocasının başka bir kadını seçerek onu ev sahibesi yapacağını düşündüğünü, bu sebeple kadınların çok çocuk sahibi olmak istemediklerini sadece eşini memnun edecek bir iki çocuğun yeterli olduğunu düşündüklerini ve asıl ilginin kadının kendisinde istediğini dile getirmektedir (Slade, 2012: 79-80).

Spencer, Çanakkale'de bir paşanın kaledeki evine yaptığı ziyarette, paşanın esas hanımının yüzünün üzgün ve sönük olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlemin sonuncunda da kadınların şiddete ve kısıtlamalara maruz bırakıldığı sonucunu çıkarmıştır (Spencer, 1938: 106- 107). Jolliffe ise İzmir'de iken gördüğü kadınların kapalı olduğu için tacize uğramadığını, kimsenin en ufak bir soru dahi sormadığını ayrıca sokaktaki kadınlara bir

erkeğin bakmasının kırbaç veya dayak cezası gerektirdiğini vurgulamıştır (Jolliffe, 1827: 259).

Ev hayatındaki kadın konusunda özellikle kadın seyyahlar olumsuz değerlendirmelerde bulunmaktadır. Pardoe, üst ve orta gelire sahip olan Türk kadınlarının sabah kalkıp banyo yaptıktan sonra giyinip süslendiğini, tandır örtülerinin altına girip oturup tsebih çektiğini, hamama gittiğini, gün içerisinde güzellik uykusuna yattığını, dostlarına ziyarette bulunduğunu ve mesire yerlerine gittiğini söylemektedir. Ayrıca sözlerine özellikle 19. yüzyılın sonlarında kadınların tembellik modasını bıraktığını; nakış işlemek, dantel örmek gibi el işleriyle oyalandıklarını eklemektedir (Pardoe: 2010: 25- 31). Hornby de bu duruma farklı bir açıdan yaklaşarak Osmanlı'da her şeyin hazır olarak satıldığını, erkeklerin işteyken pilav yiyip kahve yudumladığını dolayısıyla da her şeyin hazır olarak sunulduğu bir yerde kadının bu hizmetleri yapmasına gerek kalmadığını, bu durumun da beraberinde kadını pasif hale getirdiğini, sonuçta kadının faydasız olarak etiketlendiğini belirtmektedir (Hornby, 2007: 111- 112). Kadınların satıldığından da bahseden seyyah, köle pazarlarında bekleyen siyahi kadınların çoğunun kollarında küçük çocukları yahut bebekleri olduğunu, çaresiz gözlerle bebeği için yardım istediğini, biraz para vermesine rağmen kölelerin hayatını değiştirecek sorumluluğu kimsenin almadığını söylemektedir (Hornby, 2007: 37).

Kadın seyyahların içinde Türk kadınının etkin olduğunu düşünen tek kişi ise Garnett'tır. Kadının sabahleyin erkenden uyanıp eşinin hizmetini yaptıktan sonra eşini işe yolladığını, kışa hazırlanmak için yapılan turşu kurma, reçel yapma işlerinde evdeki halayıklara yardım ettiğini anlatmakta ve son zamanlarda Batı'dan etkilenen kadınların dil öğrenme merakı ve musikiye ilgisi nedeniyle ev işlerine zaman ayıramadığını vurgulamaktadır. Ayrıca kadınların misafirler için her şeyi hazır bulundurduğunu ancak evdeki haşereleri temizlemek noktasında vurdumduymaz olduklarını söylemektedir. Bu durumun "temizliğin imanla eş değer" görüldüğü inanca ters olduğunu da sözlerine eklemektedir (Garnett, 2009: 498- 514). Pardoe, alt gelir sınıfına ait kadınların ise para kazanmak için evden üretim yaptığını, bazı kadınların fes imalathanesinden yün yumaklar alarak evde fes ördüklerini ve karşılığında ücret aldıklarını ifade etmektedir (Pardoe: 2010: 465).

Kırım Savaşı sonrasında Fransa'nın İstanbul Sefiri'nin akrabası olarak İstanbul'da bulunan Durand De Fontmagne, Türk kadınlarının sanıldığı gibi duvarlar ardına kapatılmadığını, hoşça vakit geçirdiklerini, eşlerinin getirdiğine kanaat ettiklerini söylemektedir (Fontmagne, 1977: 76). Şarklı insanların özel hayatına girmenin imkansız olduğunu söyleyen seyyah, bu konuyla ilgili soru sormanın bile terbiyesizlik

olduğunu söylemektedir. Türklerin harem kavramından sadece çocuklarının sorulduğunu anladığını, hemen hemen her erkeğin bir hareme sahip olduğunu, hareme yalnızca eşler, harem ağaları ve kölelerin girebildiğini belirtmektedir. Koca da hareme ancak karısının yanında başka bir hanım yoksa girebilmektedir. Türk kadınların süslenmeyi çok sevdiğini, güzelliklerini değerlendirdiğini, eşlerinin sevgisini canlı tutmak için kendini ihmal etmediğini anlatmaktadır (Fontmagne, 1977: 9). Türk evlerinde şömine olmadığı için kadınların tandır başında ısındığını, tandırın başına minderleri dizip ısınmaya çalışırken el işi yapıp uyukladıklarını ifade etmektedir. Kadınların kendi aralarında oynadıkların oyunların ise satranç, domino ve iskambil olduğunu vurgulamaktadır (Fontmagne, 1977: 252). Ayrıca Türk hanımlarının, Mısır Çarşısı'ndaki esans satıcılarının sürekli müşterisi olduğunu, far ve kozmetik ürünlerini bu çarşıdan satın aldıklarını aktarmaktadır. Türk anlayış ve gelenekleri kadınların bir işle uğraşmasına müsaade etmemekte ancak kadınların çok az kısmı evde ufak tefek kazanç getirecek işlerle uğraşmaktadır. Türk evlerinin neredeyse hepsinde hanıma yardımcı halayık bulunduğunu, kadınların Bab-ı Ali denilen adalet dağıtılan yerde yüksek sesle şikayetlerini söyleyebildiğini ve kadıların herkesi sabır ve dikkatle dinlediğini gözlemlemiştir (Fontmage, 1977: 118-121).

Sultan Abdülmecit zamanında İstanbul'da bulunan Fontmage, Abdülmecit'in çok titiz olduğunu, kendisine sadece haremdeki kadınların hizmet edebildiğini, yedi nikahlı karısı ve on dört hususi cariyesinin olduğunu bilgisini söylemektedir. Haremde sekiz yüze yakın kadının bulunduğunu, otoritenin Valide Sultan'a ait olduğunu belirtmektedir. Haremde çok fazla harcama yapıldığını, her gün dört, beş bin kişinin sarayda yemek yediğini vurgulamaktadır. Ayrıca Sultan'a verilen değerin yedirdiği kişi sayısına göre arttığını, mutfakta 400'e yakın farklı ırklarda aşçı bulunduğunu ve bu harcamaların halkın söylenmesine neden olduğunu aktarmaktadır (Fontmage, 1977: 232- 233).

Fontmagne, Türklerin aile hayatında çocukların anne babalarına, hanımların eşlerine karşı gösterdiği saygının etkileyici olduğunu belirtmektedir (Fontmagne, 1977: 243). Ancak Türklerin miras bırakmak istemediğini, parayı nasıl kazandın sorularından korktuklarını belirtmektedir. Bu nedenle günübirlik harcama yapmakta ve kız evlat sahibi olmayı daha çok istemektedirler. Neticede kız çocuklarını alacak olan erkeğin bakması, babanın yükünü hafifletmektedir. Ayrıca kız evlattan para alacağını da bilmektedir. Seyyah, bir erkeğin eşini tanıyıp sokakta durdurmasının yasak olduğunu, böyle bir durumda polisin işe karıştığını aktarmaktadır. Kölelerin genellikle kadınların hizmetini gördüğünü ve aileden sayıldığını, kölelerin küçük yaşta alınarak ailede

yetiştirildiğini sonrasında da aile içinden ya da dışından evlendirildiğini aktarmaktadır. Afrikadan getirilen zenci kölelerin pis ve ağır işlerde kullanıldığını, fiyatlarının da ucuz olduğunu, orta halli ailelerde iki zenci hizmetkar bulunduğunu anlatmaktadır. Ancak zenci ile evlenmenin yasaklandığını, hareme Hristiyan bir kadının alınmadığını ve güzel kadınların Çerkezistan aya da Gürcistan'dan getirildiğini söylemektedir (Fontmage, 1977: 240- 245)

Seyyah Nerval, kadınların tiyatroda kullanıldığını ve tiyatroya gittiklerini söylemektedir. Sarayda kadınlara ait locanın olduğunu, locanın kafeslerle örtüldüğünü gösteri sırasında kadınlardan kahkahaların ve takdir seslerinin geldiğini anlatmaktadır (Nerval, 1984: 72-73**).** Seyyah, Üsküdar'ın çeşitli semtlerindeki hanımlarını tatlı su civarlarındaki çeşmenin yanında kuşların cıvıldaşmalarını andıran yumuşak heceli konuşuklarını ve gülüştüklerini, bu bölgede birbirine yarenlik eden kadınların ve çocukların olduğunu gözlemlemiştir. Kadınların yüzlerini peçe takmasına rağmen bakışlarını Frenklerden kaçırmadıklarını, eşlerine sadık olamayan erkekleri tahrik etmemek için kadınların kalın peçeler takmasını isteyen polis emirlerinin kaçamak bakışlara engel olamadığını vurgulamıştır (Nerval, 1984: 236-237).

Seyyah Burnaby, Artvin'in Yusufeli ilçesindeki Ermeni köyünde gördüklerini şu cümlelerle anlatmaktadır: Kadınlar toprak çömlekler yaparak kendilerini meşgul etmektedir. Topraktan bir miktar kil alarak parmaklarıyla birkaç saat yoğurduktan sonra istedikleri şekilleri verebilmekte, evlerinde kullanabilecekleri mısır, un ve erzak koyabilecekleri kullanışlı nesneler yapmaktadır. Bu kadınların eşlerine bağlı kalmaksızın bir zanaata yönelmesi onları birer güçlü birey haline getirmekte ve kendi ayakları üzerlerinde durduklarını göstermektedir (Burnaby, 2005: 285).

Lewis, Osmanlı Devleti'nde insanlar arasındaki sınıf farklarının çok önemli olmadığını, asilzadeliğin irsiyete bağlı olmadığını, kendi emeğiyle zengin olan birine toplum tarafından saygı gösterildiğini, kölelerin bile medeni, hukuki ve sosyal hakları olduğunu söylemektedir. Çocuklar genellikle baba mesleğini devam ettirdiğini, Türklerin aile olarak hayırsever, temiz, terbiyeli ve temkinli kimseler olduğunu sözlerine eklemektedir. Ayrıca Türklerin padişaha bağlı olduğunu, kendisini ilgilendirmeyen işlere karışmadığını sadece aile içinde hakim davranışlar sergilediğini ifade etmektedir. Lewis Osmanlı ailesi için şunları da söylemektedir: Ailede evlenmemiş bütün kızlar baba evinde oturmakta, evlenen erkek de gelini eve getirmektedir.Ayrıca dul anne, evlenmemiş hala, teyze de aynı aile içinde yaşamaktadır. Bu kişilerin bir erkek denetimde ve bakımında olması görev olarak algılanmaktadır. Zengin evlerde köleler, orta halli evlerde ise evin ihtiyacını aile reisi karşılamaktadır.

Kadınlar yiyecek almak için pazara gitmemekte yalnız kapıya gelen seyyar satıcılardan ufak tefek bir şeyler almaktadır. Türkler erkek çocuklarla iftihar etmekte, kısırlıktan korkmakta, gayrimüslimleri küçük görmektedir. Hizmetçileriyle dostluk bağı kurmaktadır (Lewis, 1973: 92).

Evlerin üst kısımlarında pencerelerin tahta kafeslerden oluştuğu bölümün kadınlara ayrıldığını söyleyen Lewis; sanatkarların, satıcıların, işçilerin, küçük rütbeli memurların küçük ve basit evlerde oturduğundan bahsetmektedir. Bunlar tahtadan yapılmış, krişleri toprakla doldurulmuş, iki buçuk metre yüksekliğinde evler olduğunu ve her durumda kadınlar için ayrı bir bölüm oluşturulduğunu belirtmektedir çünkü Müslümanlık evdeki kadınların erkeklerden uzak tutulmasını emretmektedir (Raphaela Lewis, 1973: 80-81).

Şehirden uzak olan ailelerin çoğunun ihtiyaçlarını bahçelerinde yetiştirdiğini, kışın kullanmak için mahsullerin salamura edildiğini, kadınların tezek hazırladığını, nohutu kabuğundan ayırmak için kalın sopalarla dövdüğünü, tahılı tarladan eve taşıyarak ekinleri harman yerinde dövdüklerini anlatmaktadır (Lewis, 1973: 178)

Lewis, göçebe yaşayan ailelerdeki kadınlarala ilgi şu bilgileri paylaşmaktadır: Her kadının ayrı bir çadırı ve işi vardı. Mesela iki üç kadın keçi ve koyunlara bir diğeri de develere bakardı. Başka biri yakacak ve su taşır diğeri de kilim dokurdu. Yörükler kendi kabilelerindeki kızlarla evlenmeyi tercih ederdi. Eğer kız bulunmazsa başka kabileden kız kaçırırlardı. Düğünleri basitti. Bir kuzu kesilip ziyafet hazırlanırdı. İki taraf arasında mendil alışverişiyle evlilik resmileşirdi. Kadınlar çok sayıda çocuk doğurur ama bunların çoğu ölürdü. Bu kabilelerde birden fazla kadınla evlenilirdi. Kadınların değeri yüksekti. Yüzleri açık olmasına rağmen ahlaki değerleri oturmuştu. Çocuklarının sünnetini kendi kabilelerinden olmayan çoğunlukla Musevilere yaptırırlardı. Önce sünnet sonra düğün yaparlar ve usulen hoca çağırıp hocaya para verirlerdi. Sünnette kesilen parça, tırnaklar, bebeklerin göbek bağı dikkatli atılır; muska yapılmasından korkulurdu. Ölüleri göç yolları üzerindeki ağaçların altına gömerlerdi. Ağaca ya da yakındaki bir çalıya bağ ya da tahta kaşık bağlanırdı (Lewis, 1973: 184).

Osmanlı toplumunda Saray hayatı ile bilgiler paylaşan Lewis, kadınların yaşam alanını oluşturan haremle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: Saray erkanı, paşalar, devletin ileri gelenleri mevkilerini korumak ya da daha yüksek makamlara gelmek için tahta yeni çıkan padişaha güzel cariyeleri hediye olarak sunmaktadır. Padişahın harеminde kim erken erkek çocuk dünyaya getirirse "Haseki Sultan" yani Avrupalı tabirle "Gözde sultan" olmaktadır. 19. yüzyılda bu geleneğin yerine padişahın diğerlerinden üstün tuttuğu dört ya da yedi kadını eş yapması adeti yerleşmiştir. Bu

kadınlardan her birinin hususi dairesi, bahçesi, hamamı ve odalık denilen bir sürü hizmetçisi bulunmaktadır. Bu kadınlar karşılıklı birbirini ziyaret etmekte ve değerli elbise, mücevherlerini göstererek üstünlüğünü kabul ettirmek istemektedir. Harem kanunlarının katı olmasının nedeni kıskançlık krizlerinin daha ileri gitmemesi içindir. Padişah, hareminden kendisine eş seçmek isterse eskiden olduğu gibi mendilini beğendiğine atmayıp kızlar ağasına ya da kahya kadına söylemektedir (Raczynski, 1980: 38-39).

Lewis, Saray'da en sıkı ve en kontrol altında tutulan kısmın harem dairesi olduğunu ifade etmektedir. Padişahın ve harem ağasından başka kimsenin buraya giremediğini, haremin "Baltacılar" tarafından korunduğunu aktarmaktadır. Haremdeki kızların çoğunun on-on bir yaşlarında satın alınıp saray hizmetine verilen yabancı kızlar olduğunu, bazılarının özel olarak yetiştirilerek subay ve sancak beyleri tarafından padişaha hediye edildiğini ve bu kızların çoğunun özgürlüklerini elde ederek evlendirildiğini belirtmektedir (Lewis, 1973: 61).

Seyyahlar, Müslüman kadınların aile hayatının büyük bir bölümünün haremde geçtiğini, burada kadınların ve erkeklerin birlikte bulunmadığını söylemektedir. Aile hayatında genellikle tek eşliliğin tercih edildiğini anacak üst gelir grubundaki bazı erkeklerin çok eşliliği tercih ettiğini ayrıca bu evlerde yardımcıların ve kölelerin olduğunu aktarmaktadır. Seyyahlar, aile hayatında kadının genellikle değerli görülmediğini, erkekten dayak yemesinin normal karşılandığını ve erkeğine hizmet etmesinin en temel görevi olduğunu ifade etmektedir. Kadınların ev içinde dantel örmek, nakış işlemek gibi işlerle oyalandığını, bazı kadınların alışveriş düşkünü olduğunu, faydasız işlerle uğraştıklarını dile getirmektedir. Anadolu'daki kadınların ise aile hayatına katkıda bulunduklarını; tarım, hayvancılık ve çömlekçilik gibi işlerle ilgilenerek ailenin geçimine katkı sağladıklarını nakletmektedir. Türk ailelerinde çocukların çok değerli görüldüğünü söyleyen seyyahlar, çocukların da ailelerine saygıda kusur etmediklerini belirtmektedir

2.6. Müslüma Kadınların Hayatlarının Dönüm Noktaları

2.6.1. Evlilik ve Düğün Adetleri

İslamiyet öncesinde de İslamiyet'ten sonra da önemli bir husus olan evlilik, aile olmanın temelini oluşturmaktadır. İslamiyet öncesi geleneksel adetlerle yapılan evlenme olgusu, İslamiyet sonrası dinin gerektirdiği koşullarla ve geleneklerle birleştirilmiştir (Donuk, 1982:147-168).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha önce Türklerde evliliklerin siyasi amaçlı yapıldığı da görülmüştür. Sarayda ve üst gelire sahip insanlarla ilişkili evliliklerin günlerce sürdüğüne ve yapılan harcamaların çokluğuyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Düğünlerin görkemiyle ilgili şairlerin kaleme aldığı tasvirlerle ve benzetmelerle dolu surnameler yazılmıştır. Geleneksel adetler Osmanlı Devleti'nde de devam etmekte ve nişan ile başlayan evlenme yolculuğu nikah ile sonuçlandırılmaktadır (Ercoşkun, 2010: 221).

Osmanlı toplumunda kadın ve erkeğin bir araya gelmesi için nikâh şartı aranmaktadır. Dolayısıyla aile kurumu kadın ve erkeğin aynı evde yaşaması için herkesin onay verdiği ve desteklediği bir olgu haline gelmiştir. Bununla birlikte bekâr olan insanlara karşı Osmanlı toplumunda bir yadırgama da bulunmaktadır. Ailesinden uzakta olan bekârların şeytana uymaması ve ahlaki sorun olmaması için bekâr odaları oluşturulmuş ve barınmaları sağlanmıştır (Açık, 2014: 9).

Helmuth Von Moltke; kadınların para yönünden erkekten daha az gelirli olmasının kadının evlilik hayatında erkeğin egemenliğini kabul etmesi demek olduğunu ancak Türk erkeklerinin yüce gönüllü olduğunu, kocasının emrinde olan bir kadının ev idaresinde hizmetçilerin, uşakların, kızların ve oğulların yöneticisi olması nedeniyle yüceltildiğini ifade etmektedir (Moltke, 1999: 44).

Osmanlı'ya gelen Avrupalı seyyahlar evlilik ve düğün adetlerini çok ilgi çekici bulmuşlardır. Edirne, İzmir, İzmit ve İstanbul'u gezen seyyah Galt, Kocaeli'nde bulunduğu sırada bir düğüne katıldığını, damadın gelerek beyin ve büyüklerin önünde diz çökerek el öptüğünü sonrasında da silah atışlarının başladığını aktarmaktadır. Seyyah, Türklerin evlenmeden önce eşlerini kesinlikle görmediğinden, toplumsal yaşayışta kadın ve erkeğin birbirini görmemesi nedeniyle evliliğin görücü usulü yani aracılar vasıtasıyla gerçekleştiğinden özellikle erkeğin annesinin uygun kız aradığından ve evlilik sürecini başlattığından bahsetmektedir (Galt, 1812: 297).

Osmanlı'da hâkim olan Hanefi mezhebinde ergenlik yaşı genellikle kızlarda 12-13, oğlanlarda 13- 14 olarak kabul edilmektedir. Evlilik yaşının da verilen fetvalara göre ergenlikten sonra olması gerekmektedir (Yazbak, 2006: 57). Seyahatnamelerde, Türkler arasında evlilik yaşının oldukça düşük olduğu bilgisi verilmektedir. Davis, Osmanlı'da yaşayan bir kız için evlilik çağının yetişkinlik yaşıyla başladığını yani kızın 12-14 yaşlarına geldiğinde evlenmeye hazır hale gelmesi beklenmektedir. Tüm aileler kızlar için evliliğin doğal bir süreç olduğunu kabul eder ve dul kalmış kadını bile evlenmeye teşvik ederler (Davis, 2009: 75). Ayrıca bekâr olmanın da çok hoş karşılanmadığını söyleyen George Keppel, İstanbul'daki geleneğe göre sakalın evli erkekler tarafından

bırakıldığını, bekârların sadece bıyık bırakabildiğini söylemiştir (Keppel, 1831: 200). Osmanlı Devleti'nde evliliğin önemine değinen Faroqhi, Osmanlı toplumunda herkesin evlendiğini belirterek evlenmeden hayatını tamamlayan pek nadir kimsenin olduğuna dikkat çekmiştir (Faroqhi, 2002: 116).

Türklerde evliliğin gelin ile damadın ailelerinin görüşmesi ve anlaşmasıyla başladığını söyleyen Edwin Pears, erkek çocuğu olan annenin kız arama ve kız ile görüşme gibi hakkının olduğunu, hiç tanımadığı fakir bir ailenin kızının bile anne tarafından görülebildiğini de sözlerine eklemektedir. Bu adette erkek annesi, kız annesine haber yollar, gelen misafirlere evin kızı kahve ikramında bulunur sonrasında erkek annesi dikkatlice edindiği gözlemlerini oğluyla paylaşmak için evden ayrılır. Bu görüşmelerin olumlu olması durumunda düğün töreni için hazırlıklara başlanılmaktadır (Pears, 1915: 58; Davis, 2009: 75; Sancar, 2008: 65).

Sancar, kızla ilgili görüşlerin ve gözlemlerin damat evinde konuşulduğunu, kızı isteme noktasında karara varılırsa ilgili aileye durumun söylendiğini ve sonrasında düğün hazırlıklarına başlandığını anlatmaktadır. İlk olarak kız tarafına nişan hediyelerinin gönderildiğini söyleyen Garnet; nişan hediyesinin, gümüş mücevher kutusu, el aynası, süs malzemeleri gibi şeyler olduğunu kız tarafının da bu hediyelere mukabil mücevherli enfiye kutusu, kaşmir şal gibi hediyelerle karşılık verdiğini gözlemlemiştir. Ayrıca seyyah evlilikle ilgili başka adetlerin olduğundan bahsetmektedir. Örneğin, damadın annesi ipek bir kumaş alarak kız evine gitmekte ve kumaşı yere sererek kızın kumaşın üstüne basmasını istemektedir. Diğer bir adet ise kızın bir şekerin yarısını ısırması ve diğer yarısının damada yedirilmesidir. Damat, evlilik sürecinde kız tarafının hazırlıkları için kayınpederine "ağırlık" adı verilen bir miktar parayı göndermektedir. Boşanma ya da eşin ölümü durumunda kadının güvencesi olan para ise evlenmeden önce kararlaştırılmakta ve imamın huzurunda nikah kıyılmaktadır (Sancar, 2008: 63). Düğün bir hafta sürmekte ve bu sürede gelin ve damadın görüşmesine izin verilmemektedir (Garnett: 2009: 528-529). Sancar, düğün öncesi "mehir" istendiğini, kadının garantisi gibi algılandığını, kadının evlenmeden önce istediği bir miktar para ya da hediye olduğunu söylemektedir (Sancar, 2010: 65). Mehir, kadının kocasının ölümü durumunda bir güvence; kocasından boşanma durumunda ise erkeği boşanmaktan vazgeçiren bir güç olarak görülmektedir (Faroqhi, 2002: 117; Garnett, 2009: 507; Sancar, 2008: 65). Düğünden önce damat, düğün elbisesini gelin evine göndermektedir. Kız tarafı mutfak malzemelerini, ev döşeme malzemelerini ve mangal gibi birtakım ev eşyasının temininden sorumlu tutulmaktadır.

Kına gecesi de önemli bir gelenektir. Düğün öncesi yapılan genç kızlığa veda olarak algılanmaktadır. Genç kız kına gecesinde yalnız bırakılmamaktadır. Çalgıcıların ve raks eden kadınlarla birlikte ellerinde mumlar tutan genç kızlar da bahçeye inmektedir. Sonrasında tekrar eve geçilerek geline kına yakılmaktadır. Kınanın siyaha dönüşmesi uğursuzluk olarak algılandığı için kına çok bekletilmeden yıkanmaktadır. Düğünler pazartesi günü başlamaktadır. Pazartesi günü gelinin annesi ve akrabaları gelinin evlendiğinde oturacağı eve giderek gelinin bütün çeyizini eve sermektedir. Evin içi çiçeklerle süslenmekte ve belirlenen bir alanda kızın mücevherleri sergilenmektedir. Salı günü, kız hamama götürülmekte ve hamamın içini üç kez dolanarak büyük hanımların ellerini öpmektedir. Sonrasında yıkanarak kendisine ödünç olarak verilen elbiseleri giymesi istenmektedir. Çarşamba günü damadın kadın akrabaları gelin evine gitmekte ve gelin, bir kere evlilik yapmış bir kadın tarafından odaya getirilerek odadakilerin elini öpmektedir. Kayınvalide geliniyle şeker tadında bir ilişki yürütmek için ağzından çıkardığı şekeri gelinin ağzına koymakta ve gelinin başından aşağı küçük sikkeler saçmaktadır. Gelin, yeni evine perşembe sabahı götürülmektedir. Gelinin beline babası tarafından kırmızı kuşak bağlanmaktadır ve çalgıcılar eşliğinde kadınlar, erkeklerden ve çocuklardan oluşan bir alayla gelin yeni evine uğurlanmaktadır. Damat eve, arkadaşları tarafından sırtına vurularak ve ayakkabı fırlatılarak sokulmaktadır. Damat gelinin yanına girince iki rekât namaz kılmaktadır. Sonrasında birliktelikleri daim olsun diye hem geline hem damada yaşlı bir kadın tarafından ayna tutulmaktadır. Düğünden sonra iki gün daha şenlikler devam etmekte ve gelin tebrik için gelenleri kabul etmektedir (Garnet, 2009: 529- 532). Misafirlerden kadın olanlar erkek evinde haremde, erkek olanlar ise selamlıkta ağırlanmakta ve bu durum iki gün devam etmektedir (Sancar, 2008: 70- 72).

Burnaby; Anadolu'daki düğünlerde, Türklerin öküzlerin çektiği bir arabayla damadın gelini evine götürdüğünü, bu sırada ahenksiz bir müzikle bir alayın önden gittiğini dile getirmiştir. Seyyah bu ailelerde, Müslüman bir kocanın, eşiyle yolda yürürken kimsenin bakışlarına maruz kalmak istemediğini bu nedenle babanın en önde giderken arkasından çocuklarının geldiğini ve en arkada adamın eşinin tek başına, terk edilmiş bir şekilde onları takip ettiğini belirtmektedir. Bu durum kadının teslimiyet duygusuyla annesinin de kendinden önce köle gibi yaşadığını görüp kabul ettiğini göstermektedir. Seyyah bu durumun saçma bir görüntü oluşturduğunu bir yuvayı nasıl baba geçindiriyorsa evin bütün sorumluluğunu alan bir annenin de eşiyle yan yana yürümeye hakkı olduğunu savunmaktadır (Burnaby, 2005: 147). Burnaby, Kürtlerin evlikleriyle ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: Kürt olan baba evlilik çağına gelmiş kızını

isteyen damat adayından güzel bir şalvarla bir sarık ve biraz da çay vermesini şart koşmaktadır. Şalvarlar, Rusya'daki Erivan'dan getirilmekte ve halk arasında pek rağbet görmektedir. Seyyah, Kürtlerin kızlarını başlık parası yerine böyle daha cüzi bir şarta bağlı olarak vermesini daha iyi bir davranış olarak görmektedir (Burnaby, 2005: 326). Çerkezlerin yaşadığı Karakurt Köyü'ndan geçen Burnaby, Türk ve Ermenilerde olduğu gibi az sayıda kadın ve genç kız gördüğünü, Çerkez kadın ve kızların kendilerini saklamadığını, Çerkez kızlarının kendilerine çok iyi baktığını, tenlerinin buğday renginde olduğununu, dişlerinin ise inci gibi bembeyaz olduğunu dile getirmiştir (Burnaby, 2005: 347).

Yukarıda anlatılan evlilik süreci halkın geleneklerini yansıtmaktadır. Bir de sultanların düğün şenlikleri vardır. Bu şenliklerde de kadınlar ön saftadır. Bazı kadınların bu şenlikleri izlemek için pek hevesli olduğunu söyleyen Pardoe, evlerinin çatısındaki kiremiti bile sattıklarını söylemektedir (Pardoe: 2010: 272). Sarayda düğün kutlamaları farklı şekilde yapılmaktadır. Pardoe, Dolmabahçe Sarayı'nda düğün hazırlıklarının başladığını, halayıkların gelini hamamdan çıkardıktan sonra uzun saçlarını sırma iplikler ve inci dizileriyle ördüklerini, gelinin avuçlarına ve ayaklarına kına yaktıklarını dile getirmiştir. Dolmabahçe'den Hanım Sultan'ın (Mihrimah Sultan) konağına uzanan hat üzerinde çadır kurulduğunu, düğün alayının geçeceği yolun kenarına grup grup kadınlar oturduğunu ve bunların arkasına da Türk, Rum ve Ermeni hanımlarla dolu arabaların dizildiğini gözlemlemiştir. Julia Pardoe, saray düğünlerinin çok eğlenceli olduğunu, havai fişek gösterilerinin, ziyafetlerin ve gece yarısı düzenlenen ışık oyunlarının olduğunu, Osmanlı kadınının da bu düğünlere aktif katıldığına değinmektedir. Akşamleyin sekizden sonra kadınların dışarı çıkması yasaklanmışken düğünlerde bu yasak dikkate alınmamakta ve kadınlar sahil boyunca kayıkların içinde kümelemiş olarak bu gösterileri izlemektedir. Pardoe, II. Mahmut'un kızı Mihrimah Sultan'ın Said Paşa ile olan düğün töreninde, İstanbul'da çeyiz alayında üç yüz bin kişinin olduğunu, böyle bir insan kalabalığını ilk defa gördüğünü söylemektedir. Düğün günü damat adayının odaya alındığını fakat Mihrimah'ı göremediğini sadece eteğinin ucunu görüp öptüğünü daha sonra Mihrimah Sultan'ın Mızıkay-ı Hümayun öncülüğündeki alay eşliğinde saraydan konağa götürüldüğünü, Said Paşa'nın arabanın önünde diz çökerek sultanı beklediğini ve sultanı alarak haremin büyük sofasına götürdüğünü ve kapıları kapattığını aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 343- 356). Seyyah, düğünden sonra paşaların, sultanı tebrik etmek için evin hanımını iki halayıkla birlikte saraya gönderdiğini ve padişahın da bu tebrikleri kabul ederek hanımlara değerli

kumaşlarla dikilmiş giysiler, nakışlı terlikler ve elmas yüzük gibi hediyeler sunduğunu aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 280).

Hornby, üst sınıfın kadınlarının daha sık korunup daha çok eve kapatıldıklarını dile getirmiştir. Kendi milletindeki kadınların her yerde olduğunu Osmanlı'da ise köklü bir aileden ve üst tabakadan güzel bir kızın babası dışında bir erkek yüzü görmeden evlendirildiğini belirtmiştir. Daha alt sınıfa mensup kadınların bunlara nispeten daha özgür olduğunu, istedikleri yere yanlarında biri olmadan gidebildiklerini söylemiştir. Hornby, her kadının eşit olması gerektiğini, sınıf- statüsü farkı gözetilmeksizin istediği yere, istediği kişiye gidebilmesi gerektiğini cümlelerine eklemiştir (Hornby, 2007: 151)

Üst sınıfa mensup kadınların evlilikleriyle ilgili bilgilerini paylaşan diğer seyyah ise Garnett'dir. Padişah kızlarının on beş-on altı yaşlarına geldiğinde yüksek düzeyde bir devlet görevlisi ile evlendirildiğini, düğün için saray tarafından olağanüstü bir çeyiz hazırlandığını ve padişahın kızına, hizmet edecek halayıklar verildiğini söylemektedir (Garnett, 2009: 479- 480).

Fontmage, üst sınıf düğünleriyle ilgi bazı adetler olduğunu şu cümlelerde ifade etmektedir: Düğün adetlerinde damat gelini konağa sokunca top sesleri duyulmakta böylece herkes bu haberi almış olmaktadır. Damat eşinin yüzünü ancak odada görebilmektedir. Bundan sonraki üç gün gelen tebrikleri almakla geçmekte, boğaz ışıklarla süslenmektedir. Havai fişekler, mavi kırmızı her yeri aydınlatmaktadır. Bu eğlenceler on gün boyunca sürmekte ve kanunlara bu sürede dikkat edilmemektedir. İşçiler çalışmamakta ve herkes eğlenmektedir. Dolmabahçe sırtlarındaki Ermeni ve Fransız mezarlarında halk toplanıp hokkabaz ve cambaz eşliğinde eğlenmektedir. Ayrıca üst sınıftan olan padişahın kızlarının ve kızkardeşlerinin eşlerini kendilerinin seçebildiğini, seçtikleri Türk erkeğini evli dahi olsa sultan kızlarının onunla evlenmeyi istemesi halinde evlendiğini ve erkeğin eski ailesini terk etmek zorunda kaldığını söylemektedir. Erkeğin evliliği kabul etmeme hakkının olmadığını söyleyen seyyah, bu evliliklerde erkeğin yatağa sadece ayak ucundan girebildiğini adete bir köle haline geldiğini sözlerine eklemektedir (Fontmage,1977: 136- 137).

Fontmage, evliliklerde bazı şartların olduğunu belirtmektedir. Mesala, erkek genç bir kadınla evelenecekse daha çok para vermesi gerekmektedir. Evleneceği kadın ile akrabalık bağı olmaması önemlidir ancak sekiz dereceden sonraki akrabalarıyla evlenebilmektedir. Seyyah, kadınların eşlerine sürekli saygılı davrandığını, elini öptüğünü ve eli önce göğsüne sonra alnına götürdüğünü daha sonra eşinin önünde biraz beklediğini aktarmaktadır. Ayrıca zengin erkeklerin karılarının her birinin kendine ait evi, cariyesi ve kölesi olduğunu, birinci eşin diğer kadınlara din emrettiği için ses

çıkaramadığını söylemektedir. Kocanın eve yeni bir kadın getirdiğinde diğerlerine takdim ettiğini eğer yeni gelen kadının evdeki kadınlardan eşyası fazlaysa haremde başa geçtiğini ve hizmetkârların da en çok ona saygı gösterdiğini dile getirmektedir. Erkeğin becerikli olana öncelik vereceği düşünüldüğü için kadınlar içinde gizli rekabetin her zaman olduğunu, bu kıskançlığın bazen öldürme hırsına sebep olduğunu belirtmektedir (Fontmage, 1977: 237).

Türk toplumunda bekârlığın iyi görülmediğini söyleye Fontmage, bazı semtlerde bekar erkeklerin oturmasına bile müsaade edilmediğini vurgulamaktadır. Evlenmeden ölen kadının Allah'ın emrini yerine getirmediği için ayıplandığını da belirtmektedir. Seyyah, kadın için hamileliğin gençlik demek olduğunu, erkeklerin çok çocuk sahibi olmakla gurur duyduğunu, çocuklar ölünce de fazla üzüntü duyulmadığını, "Allah verdi, Allah aldı" diyerek hayatlarına devam ettiklerini söylemektedir. Ayrıca evlatlık olarak çocuk alan ailelerin de çok olduğunu, bu durumun mirasın devlete kalmasını engellediğini sözlerine eklemektedir. Fontmage; çocukların, anne babalarının yanında oturmayıp sigara içmediklerini, Türk erkeklerinin haremlerinde yemek yemediklerini, yeseler bile kadınlarla ve çocuklara aynı sofraya oturmadıklarını, masalardan artan el değmemiş parçaların önce askerlere, sonra hizmetkârlara daha sonra yabancılara ve yoksullara verildiğine dikkat çekmektedir. Yiyecek ve içeceklerin vergiye tabii olmadığını, kimsenin yedirmekten kaçınmadığını, erkeklerin kadınlara son derece yumuşak davrandığını ve hayatn zorluğunu göstermediğini söylemektedir (Fontmage, 1977: 237- 239).

Osmanlı Devleti'nde birçok düğüne katılan Alman kadın seyyah Anna Grosser Rilke, Türk düğünlerinin çok eğlenceli olduğunu doğrulamıştır. Bir nazırın düğünündeki gözlemlerini paylaşan Rilke, kızın 16 yaşında olduğunu, elinde ağır bir yelpaze taşıdığını, üzerinde taşıdığı elbisenin ağırlığıyla kızın zor anlar yaşadığını, nazırın yazında bir kurban gibi göründüğünü ve bu duruma çok üzüldüğünü aktarmaktadır. Ayrıca damadın gelinin yanına gelerek haremağasından aldığı bir kese altını saçmasıyla oradaki kadın kalabalığının altınları toplamak için yerlere yığıldığını söylemektedir (Rilke, 2011: 214- 216).

Amerika'nın dış temsilcilik komisyonunda görevli olan Henry J. Van Lennep de Bursa'da kaldığı zamanki gözlemlerinde erkeklerin evleneceği kadını görmediğini ancak kızların peçenin arkasından erkeği görebildiğini söylemiştir. Ayrıca nişanlanma olayının çok erken yaşlarda olduğundan bahsederek kızların şehirlerde sekiz yaşında, köylerde ise daha küçük yaşlarda nişanlandığını ifade etmiştir. Nişanlandığı erkeklerin ise genellikle kendilerinden iki kat daha büyük olduğunu belirtmiştir. Kız çocuklarının

doğumuyla başlayan, evleneceği erkeğin nasıl olması gerektiğiyle ilgili sohbetler kızın büyümesiyle gerçeğe dönüşmeye başlamaktadır. Kızların doğar doğmaz amacının iyi bir evlilik olması, aile üyelerinin hemfikir olduğu konudur. Kızları sadece damadın kadın tarafı görebilmektedir. Damadın annesi ve kadın akrabalarının katılımıyla gidilen kız evlerinde, gelin adayı en güzel elbiseleriyle ve çeyizlik takılarıyla misafirleri karşılamakta ve kahve ikramında bulunmaktadır. Damat tarafı gelini beğenmişse gelinin annesine durum bildirilmekte ve gelin adayına kendisine koca bulunduğu müjdesi verilmektedir. Kızın erkeğin yüzünü görmesi mümkün olmamaktadır. Sonrasında damat tarafı, kız tarafına altın sikke ve değerli taşlardan oluşan hediyeler yollamaktadır (Schneider, 1846: 112).

Arundell de kız ve erkeğin evlenirken birbirini görmediklerini doğrulayarak Yeniçeri Mehmet adında bir ahbabının adını bile duymadığı bir kızla nişanlandığını, kızı Mehmet'in annesi öldüğü için yaşlı teyzesinin görüp beğenmiş olduğunu, nişanlandığı kızın ailesinin damada hediye olarak incir ve fındık verdiğini söylemektedir (Arundell, 2014: 96).

Kadınların evlilik hayatı içerisinde sahip olduğu haklar bulunmaktadır. Garnett, bir kadın evlenmeden önce sahip olduğu mal varlığını evlendikten sonra da istediği gibi kullanabilmektedir. Evliliğine ilişkin haksızlığa uğradığını ya da eziyet gördüğünü söyleyerek damadı dava edebilmekte ve boşanma talebinde bulunabilmektedir. Boşanma durumunda evlilik öncesi kendisine söz verilen mehir, erkek tarafından verilmektedir. Eğer kadın haksız ve boşanmak istiyorsa mehir hakkından vazgeçmiş demektir (Garnett, 2009: 506-507). Padişah kızlarının ve üst gelir grubuna ait kızların hakları daha geniştir. Kendilerine yardımcı olmak için verilen kadınların kimsesi olmadığı için haklarını savunamamaktadır. Bu nedenle kendisine verilen emirleri aksatmadan yerine getirmektedir. Özgür kadınların bilincine sahip değillerdir. Çünkü evden ayrılma durumunda gidebileceği başka bir ev yani aileleri yoktur (Garnett, 2009: 489).

Türk kadınının ayrıcalıklı olduğunu söyleyen Adolphus Slade, Bağdat'tan veya Halep'ten İstanbul'a gelen bir tüccarın ailesini geride bırakarak altı- yedi ay yalnız kalmak zorunda olması nedeniyle tüccarın en yakın caminin imamına başvurduğunu, İstanbul'da yalnız kalmak istemediğini, civarda evi olan dul bir kadının olup olmadığını sormaktadır. Cami imamı araştırma yaptıktan sonra tüccarı, ilgili özelliklere sahip hanım ile tanıştırmakta ve bu kişilere kefil olarak kadıya göndermektedir. Kadı, tüccar ve hanımı evlendirmektedir. Anlaşma süresi boyunca birlikte yaşamakta ve süre bitince ayrılmaktadır. Bu durum tüccarın işine gelmektedir. Böylece kalacak yer ihtiyacını

gidermiş olmaktadır. Slade, bu durumu kadınların özgürlüğü olarak ele almaktadır. Kadının istediği her şeyi evlilik çatısı altında yapabileceğini belirtmektedir (Slade, 2012: 160).

Fred Burnaby, Anadolu topraklarında erkeğin kızla evlenmek için başlık parası ödediğini, başlık parasının fiyatının belirlenmesinde kızın becerisinin ve güzelliğinin önemli olduğunu söylemektedir. Burnaby, Anadolu topraklarındaki gezintisi sırasında hem yolu göstermek hem de tercümanlık yapması için Osman adında bir yardımcı tuttuğunu, Osman'ın evli olduğunu ancak karısının güzel olup olmadığı sorusuna güzel bir kadınla evlenecek kadar parasının olmadığını, güzelliğin önemli olmadığını önemli olanın iyi yemek pişiriyor olması cevabını almıştır (Burnaby, 2005: 101).

Din görevlisi olup Batı Anadolu'da ve İstanbul'da bulunan C.B. Eliot, bir Müslümanın gayrimüslim bir kadınla evlenebildiğini söyleyerek doğacak çocukların İslam dini üzerine yetişmesi şartına bağlı olarak bu evliliğin gerçekleşeceğini açıklamıştır. Bununla birlikte Müslüman bir kadının kesinlikle başka bir dine inanan bir adamla evlenemeyeceğini, böyle bir durumun canına kastetmek olduğunu vurgulamaktadır. Hristiyan ya da Rum kadınların haklarını kendi dinleri ve toplumsal yaşayışları belirlemektedir (Eliot, 1838: 440).

Kadınlar, Osmanlı toplumunda genel olarak tek eşlidir. Kadınlar eş seçerken dış görünüşe bakmaktadır. Küçük yaşta kadınların evlendiğini söyleyen seyyah, sohbet ettiği bir Türk kadınının on üç yaşında evlenmiş olduğunu söylediğinde şaşırmıştır. Ayrıca evliliklerde bazen çok fazla yaş farkı olduğunu, seksen yaşındaki bir adamın on altı yaşındaki bir kadınla evlenebildiğini söylemektedir. Pardoe, aldatma olayının kadın kaynaklı nadir rastlanan bir durum olduğunu çünkü kadının tek başına dışarı çıkmasına izin verilmediğini belirtmektedir. Pardoe, duyduğu bir olayı anlatmaktadır. Fatma Hanım adında bir Türk kadının Rum bir adamla olan ilişkisinin gün yüzüne çıktığını, bu suçun karşılığının İslam dininde ölüm olduğunu söylemektedir. Fatma Hanım'ın hemen zindana atıldığını, Rum adamın da iki gün sonra saklandığı delikten çıkınca yakalandığını ve anında öldürüldüğünü sonrasında da Fatma Hanım'ın zindanda boğdurulduğunu ve her ikisinin sonunun ölüm olduğunu nakletmektedir (Pardoe: 2010: 388). Pardoe'ya göre, Türk kadını eş seçerken daha çok dış görünüşe önem verir (Pardoe, 2010: 277).

Türkler genellikle tek eşlidir ancak seyyahlar bunun tersini iddia etmekte ve çok eşli olduklarını söylemektedir. Bu algı üst gelir sınıfına ait insanlarla görüşme fırsatı bulan seyyahlar arasında yaygın bir düşüncedir. Orta ve alt gelire sahip erkekler genellikle ikinci bir eşi istemektedir. Çünkü yeni eş, yeni masraf gerektirmektedir ayrıca

mevcut olan düzenin bozulması da erkeğin işine gelmemektedir. Ancak erkeğin birinci evlilikten çocuğu olmamışsa ikinci evliliği yapmaya karar vermektedir. İkinci evliliği gerçekleşen erkek Türk toplumunda hoş karşılanmadığı için ilk eşini boşamamaktadır (Garnett, 2009: 502). Çok eşli bir evlilikte, evin ilk hanımının bu durumdan rahatsız olduğunu söyleyen Hornaby, tanıştığı bir kadının, kocasının başka bir evlilik yapması sonucu üzüntüden hasta olduğunu ifade etmektedir (Hornby, 2007: 281). Garnett da ilk eşin bu duruma çok tepki verdiğini, ikinci eşi dışladığını, onunla konuşmadığını ve ona soğuk davrandığını söylemektedir. Maddi durumu iyi olan erkeklerin eve cariye getirdiğini, bu cariyelerin hanıma saygı duymak zorunda olduğunu ve hanımın izni olmadan evin erkeğiyle ilişki yaşamalarının mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Garnett, 2009: 504; Pardoe, 2010: 67-68).

Seyyah Schiffer, çok eşliliğin bir erkek için mali ve sosyal durumu ne olursa olsun aile hayatında huzursuzluğa sebep olacağını, kadın için bu durumu kabullenmenin güç olduğunu ve kadının kendini aşağılanmış hissedeceğini söylemektedir. Schiffer; Türk kadınlarının, kocasına karşı gelemeyen kadın etiketiyle yargılandığını ve eve gelen diğer ahlaksız, namussuz nitelendirmesiyle dışlandığını belirtmektedir (Schiffer, 1999: 289- 290).

Osmanlı toplumunda çok eşlilikle ilgili detaylı bilgi veren Lucy Garnett, bu durumla çok sık karşılaşmadığını, İslam dininin bir erkeğe dört eş alabilme izni vermesine rağmen Türk ailelerinde özellikle alt sınıf gelire sahip erkeğin birden çok evliliğinin söz konusu olmadığını, çok eşliliğin üst gelire sahip erkeklerde görüldüğünü söylemektedir (Garnett, 2009: 502). Fransız seyyah Georgina Adelaide Müller de bir erkeğin ikinci bir eş almasının zor olduğundan ancak ilk karısından çocuğu yoksa böyle bir yola başvurduğundan bahsetmektedir. Müller, bir nazırın eşini ziyaret ettiğini, bu ziyarette erkeğin birden çok karısının olduğunu gözlemlediğini ve evin hanımının kendisiyle yaptığı görüşmede kadının bir Fransız kadınından daha mutlu olduğunu söylediğini paylaşmıştır. Mutluluğun nedeni olarak da Türk erkeğinin haremde hangi kadını daha çok beğendiğini herkesin bildiğini ama Fransız kadınının böyle bir lüksünün olmadığını, erkeğinin hangi aktris ile birlikte olduğunu bilmediği için sürekli şüphe içinde yaşadığını söylemiştir (Müller, 2010: 128).

Osmanlı'da çok eşlilikle ilgili araştırma yapan gazeteci seyyah Grace Ellison, İstanbul'da kaldığı sırada çok eşli aile arama çabasına girdiğinin, uzunca bir zaman bulamadığını sonrasında yanında kaldığı Fatma Hanım'ın yardımıyla bir dervişin iki hanımı olduğunu öğrendiğini ve çok eşliliğe ancak bu şekilde şahitlik edebileceğini ifade etmektedir (Ellison, 2009: 100- 105).

Thornton, 1793-1807 yılları arasındaki gözlemlerinde çok eşlilikle ilgi olarak evin asıl hanımının erkeğin nikahlı eşi olduğunu, diğerlerinin cariye niteliğinde hanımdan daha alt konumda olduğunu, cariyeler arasındaki önem sırasının ise hangisinin daha çok çocuk sayısına ve çocuklarının cinsiyetine bağlı olarak belirlendiğini, nikahlı eşin mal sahibi olabildiğini ve erkeğin ölümü halinde malına kimsenin izni olmadan el süremeyeceğini aktarmaktadır (Thornton, 2010: 303- 305). Crowe ise evlilik konusunda zengin olan erkeklerin birden fazla eşinin olabildiğini hatta bu durumun zengin erkekler arasında itibar olarak algılandığını; düşük gelire sahip erkeklerin ise parasızlık nedeniyle evlenmekte bile zorlandığını, çok eşliliğin para gerektirdiğini söylemektedir. Orta gelir düzeyindeki erkeklerin çoğunluğunun tek eşe sahip olduğu, eşe yardımcı olması için bir de hizmetçi tuttukları ve bu evliliklerin de genel itibariyle yakın çevreden ya da akrabadan yapıldığı bilgisini paylaşmaktadır. (Crowe, 1853: 210- 211).

19. yüzyıl seyyahlarından olan Gerard de Nerval, "Doğu'ya Yolculuk" adlı eserinde İstanbul'daki cariyelerin nasıl alındığını açıklamaktadır. Köle pazarlarında satılan kızların yağlı ve büyük örgülü saçlarla yüzlerinin güzelliklerini öne çıkardıklarını, onları satmaya çalışan tüccarın, kızların göğüslerinin esnekliğine, yürüyüşüne ve dişlerine dikkat çektiğini anlatmaktadır. Kızların ise bu duruma öncesinde alıştırılmış olduğunu çünkü sürekli nedensiz olarak gülüştüklerini ifade etmektedir (Nerval, 1984: 15).

1856- 1857 yılları arasında La Motraye şu bilgileri paylaşmaktadır: Lady Blunt ve akrabaları Kafkasya'ya giderek esir pazarlarının olmaması için oradaki annelerle görüşmek istemektedirler. Amaçları annelere hediyeler, lokumlar götürerek kızlarını satmaktan vazgeçirmektir. Ancak anneler bu hediyeleri şiddetle reddetmektedir. Onların beklentisi kızlarının İstanbul'a giderek saraya seçilmesi ve "Valide Sultan" olmasıdır. Fransız seyyah Motraye hareme kadın seçilme hususunda şu bilgileri paylaşmaktadır: Sultanın İstanbul'daki tahtına oturmasıyla kendisine güzel ve bakire kızlar hediye edilmeye başlamaktadır. Bu hediyeler yerini sağlamlaştırmak ya da yüksek göreve talip olan erkekler tarafından gönderilmektedir. Bu kızlar esir pazarından seçilen beyaz tenli ve Müslüman olmayan kızlardır. Çünkü yasaya göre hanım sultanların başka dinden olması ve padişahın da kızı İslamiyet ile şereflendirmesi gerekmektedir. Bu durumu bilen bazı zengin Türk hanımları, kızlarını dans etme, şarkı söyleme gibi konularda eğitmekte ve köle tüccarlarıyla anlaşıp kızlarının farklı dine mensup diye satmaktadır. Seyyah bu kadınların amaçlarının padişahla akrabalık bağı kurmak olduğunu söylemektedir yalnız kızın Türk olduğu anlaşılırsa cezasının büyük olduğunu da belirtmektedir (Motraye, 2007: 330- 331).

1855'te İstanbul'a gelen seyyah Ubicini, saraydaki cariyelerin sayısına ilişkin herhangi bir yasa olmadığını, bu sayıyı padişahın kendisinin belirlediğini söylemektedir. Ubicini, IV. Murat'ın üç yüz cariyesinin olduğunu ancak I. Mahmut zamanında bu sayının haremin masraflarının çokluğu nedeniyle düşürüldüğünü vurgulamaktadır (Ubicini, 1977: 132). İngiliz seyyah Charles White ise 19. yüzyıl ortalarında haremdeki kadın sayısının üç yüz elliden fazla olduğunu yalnız bu kadınlardan yüz elli tanesinin zenci kadın olup temizlik ve alt işlerde görevlendirildiği bilgisini paylaşmaktadır (White, 1845: 234).

Osmanlı toplumunun gündelik hayatına ilişkin araştırmalarını anlatan Lewis, Osmanlı toplumundaki evlilikleri şu cümlelerle dile getirmektedir: Evlilik çağı gelen erkek için anne devreye girmekte, eş ve dosta haber salmaktadır. Bulunan kızın evine, habersiz bir şekilde görücü olarak gidilmektedir. Kızın ailesi görücüleri memnuniyetle karşılamaktadır. Kız bu sırada süslenmekte, evin hanımı konukları ağırlamaktadır. Kız hazır olduğunda kahve takımıyla birlikte başı önde kahve ikram etmektedir. Görücüler kızı gözden geçirmekte bazen yorumlarını kızın yanında yapmakta sonra kıza verilen işaretle dışarı çıkmasını istemektedir. Daha sonra kıza hamam için gün verilmektedir. Hamamda görücü grubu yüksek sesle laf atmasına rağmen kız tarafı sakin davranmaktadır. Erkek annesi kızı hamamda beğenirse, kız tarafı erkeği araştırmaya başlamaktadır. Kız anneleri, kızları doğar doğmaz evliliğe alıştırmakta ve çeyizlerini hazırlamaktadır. On iki yaşından sonra kızlar evlilik çağına girmekte ve peçe takmaktadır. Kızların bohçası zenginlik ve zevklerin ispatı sayılmaktadır. Kızlar rızası alınmadan evlendirilmektedir. Bazen de bebekken beşik nişanı yapılmaktadır. Esnaf ailelerinde baba kendi mesleğinden bir damat istemektedir. Damat, düğün sonuna kadar gelinin yüzünü görmemektedir. Düğün için iki taraf da birbirine nişan hediyesi vermekte ve evlilik anlaşması hazırlanmaktadır. Evliliğe engel olacak kan ve din ayrılığı yoksa antlaşma tamamlanmaktadır.

Bir erkeğin Hristiyan ve Musevi bir kadınla evlenmesine izin verilirken bir kız ancak Müslüman bir erkekle evlenebilmektedir. İki Müslümanın şahitliğiyle imam nikahı kıyılmakta ve düğün tarihi tespit edilmektedir. Cuma ya da pazartesi günü hayırlı gün olarak belirlenmektedir. Evlilik günü gelene kadar aileler arasında karşılıklı hediyeleşmeler olmaktadır. Geline gönderilen süs eşyası ve mücevhere karşılık damat tarafına meyve ve tatlılar yollanmaktadır. Pazartesi günü gelinin ailesi, damadın düğün kıyafetini göndermektedir. Salı günü öğle vakti çalgıcılar ve taşıyıcılar eşliğinde kadınlar hamama gitmektedir. Sıcak havalarda ise bir hizmetkar siyah deve kuşundan yapılmış bir yelpaze ile gelinin önünden yürümektedir. Hamamda gelin yıkanmakta,

nadide yağlar ve kokular sürünmektedir. Sonrasında herkes gelin evindeki ziyafete katılmaktadır. Çarşamba günü erkek evinde çalgılı, oyunlu eğlence olmaktadır. Bu sırada yüzleri peçesiz oynayan çingene kızları, kadınlar tarafından ayıplanmaktadır. Kadınlar da kına gecesinde gelinin evinde toplanıp eğlenmektedir. Gelinin el ve ayaklarına kına sürünmekte ve elinin içine bir altın bağlanmaktadır. Bu altın para uğur getirsin diye gelin tarafından saklanmaktadır. Perşembe günü damadın geline hediye ettiği elbiseler gelin evine gelmektedir. Gelin giydirilmekte, yüzü pırıltılı pullarla süslenmekte ve babasının elini öpmektedir. Babası kızın kılıcın üstünden atlamasını istemekte, kılıcı iyi kullanacak evlatlar dünyaya getirmesi için dua etmektedir. Bu sırada gelinin evdeki son günü olduğu için herkes ağlamaktadır. Cuma günü, gelin alayı damadın evine gidip odayı süslemektedir. Bütün gün misafirler gelinin eşyalarını görmeye gelmekte ve hediye getirmektedir. Gün sonunda damat, arkadaşları tarafından camiye götürülmekte ve gelinin odasına ite kaka sokulmaktadır. Gelin, damadın elini öptükten sonra peçesi açılmakta ve damat ilk defa gelini görmektedir. Damat, gelinin yüz görümlülüğünü vererek kucaklamakta ve arkadaşlarının yanına dönmektedir. Düğünde erkekler ve kadınlar ayrı ayrı eğlenmekte, ziyafetlerde koca bir tepsi pilav ve zerde ikram edilmektedir (Raphaela Lewis, 1973: 102-111).

Sonuç olarak seyyahlar; Osmanlı toplumunda evliliği ailenin temeli görmektedir. Bekarların yadırgandığını söyleyen seyyahlar, dul kadınların bile evlenmeye zorlandığını ifade etmektedir. Osmanlı aile yapısında çok eşliliğin genellikle tercih edilmediğini, bazı üst gelirli erkeklerin çok eşli olduğunu söylemektedir. Seyyahların evlilik adetlerinin erkek çocuğu olan anne tarafından kız arayışıyla başladığını, erkeklerin evleneceği kızı göremediğini, düğün törenlerinin bir hafta sürdüğünü, nikah öncesi kızın mehir hakkının bulunduğunu, mehrin kızın güvencesi olduğunu aktarmaktadır. Kızların evlenmeden önce başka bir erkeğin yüzünü görmediğini, kız çocuğunun doğmasıyla evlilik hazırlıklarının başladığını, kızların eğitimin ailede iyi bir anne olmak için dini anlamda verildiğini ve evlenene kadar çeyiz hazırlıklarının yapıldığını anlatmaktadır.

2.6.2. Doğumla İlgili Adetler

Osmanlı toplumunda Türk kadınının ergenlik çağına girmesiyle yani küçük yaşta evlenmesi nedeniyle erkenden çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla doğum ve doğumla ilgili adetler de Türk toplumu için ayırt edici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgiyi Türk kadınlarıyla ilişkilerini daha samimi bir havada sürdüren Seyyah Pardoe ve Garnett vermektedir. Pardoe, sözü geçen bir adamın

eşinin erkek çocuk dünyaya getirdiği haberini aldığını, bu sebeple ziyarete gittiğini, yeni doğum yapan bir kadının bu kadar kalabalık içinde olmasına şaşırdığını söyleyerek lohusa evindeki izlenimlerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

Doğumdan sonra lohusa kadının yedi gün boyunca gelen tebrikleri ve beraberindeki misafirleri kabul edilmektedir. Çocuk için yapılan çeyizler gösterilmektedir. Doğum evinde tefler çalınmakta, şarkılar söylenmekte, misafir kahkahaları, halayıkların bağırışları, kahve ve şerbet bardaklarının şangırtısı birbirine karışmaktadır. Odanın ortasında bir yatak, perdeler açık ve yatağın kenarları sim ve nakış tülbentlerle birbirine bağlanan pahalı kaşmir şallarla kaplanmıştır. Bebek, beyaz satenden renkli iplerle süslenmiş bir minderin üstüne yatırılmıştı. Bebek, sırmalı brokardan ve elmaslarla örtülüydü. Bebeğin üstü kırmızı kadifeden işli bir örtüyle kapalıydı. Genç anne çizgili saten entari, tülden iç gömlek, pırlanta bilezik ve taşlı yüzüklerle tüm güzelliğini ortaya sermektedir. Belinden aşağı inen saçlarında yirmi ya da otuz örgü bulunmaktadır. Gerdanında iri incilerden, ortasında yıldız bir elmasın olduğu kolye vardı. Şalvarı uçuk pembe ipektendi. Yastığın yanında beyaz zambaklar konmuş bir vazo vardı. Yanında tavus kuşu tüyünden renkli bir yelpaze de vardı. Kaşları tamamen alınmış ve kaşların olması gereken yerinin üç santim üstünde kalemle kaş çizilmişti. Türk hanımları bazen kaşlarını burunlarının üstünde birleştiriyor bazen de şakaklarına kadar uzatıyordu. Bu heves güzeliklerine gölge düşürmektedir. Osmanlı toplumunda fakirler de zenginlerin böyle merasimlerine rahatlıkla katılabilmektedir. Onlara da kahve ve şerbet ikram edilmektedir. Genç hanımın annesi yastığın yanında oturmaktadır. Odanın ortasında raks eden bir kız vardı. Kırmızı kadife sedirin üstüne oturan bir sıra hanım çubuk tüttürmektedir. Raks eden kız, kollarını başına kaldırmış, yırtmaçlı yenleri neredeyse omzuna düşmüştü. Küçük narin ayakları çıplaktı. Koyu renk ipekli bol bir şalvar giymişti. Rengarenk bir şal ipincecik belini sarmakta, iç gömleği bedenini sıkıcan saran entarisinin kasvetli rengine canlılık katmaktadır. Kızın hotozu saraylarda kullanılana çok benzemektedir. Kızın saraylı havası ve kalkık burnu vardı. Türk kadınları, gerçekten ayaklarıyla dans etmiyor. Vücutlarını ve kollarını oynatırken gösterdikleri hüner onların dansını üstün kılmaktadıt. Yüksek sınıftan Türk kadınlarının genellikle çok tatlı sesi olmaktadır (Pardoe, 2010: 405- 409).

Garnett da benzer bir durumdan bahsederek lohusa kadının odasının hazırlandığından, kadının yatağa yatırıldığından, annenin başına kırmızı bir eşarp sarıldığından, eşarpta dualı bir muska olduğundan, yatağın yanındaki bir köşeye sarımsak geçirilmiş bir değnek koyulduğundan ve yorganın pahalı nakışlarla süslü olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca anneye doğum sonrası iki gün su verilmediğini,

suyun yerine geçen akide şekerli ya da baharatlı şerbetler verildiğini aktarmaktadır. Üçüncü gün evde bir ziyafetin verildiğini, ziyafete davetin müjdeci kadın denilen yaşlı kadınlarının evlere şerbet götürmesiyle yapıldığını, gelen konukların nazar değmesin diye bebekle ilgilenmediğini ifade etmektedir. Alt gelire sahip ailelerinde de benzer törenleri yaptığından ancak ikramlarının kahve, şerbet ve meyvelerden oluştuğundan bahseden Garnett, bu kesimde lohusa kadının doğumdan üç gün sonra hamama gittiği, zengin ailelerde ise bu olayın doğumdan sekiz gün sonra yapıldığı bilgisini vermektedir. Hamamdaki adetlerden bahseden seyyah, ebe kadının lohusa annenin yıkanacağı suya anahtar attığını ve suya dua okuyarak üç kez üflediğini ardından lohusanın bu suyla yıkandığını belirtmektedir. Adet olarak lohusa kadının başının altına gümüş bir tas koyularak ortadaki taşa yatırıldığını ve üzerine bal ve baharatlardan oluşan güç ve canlılık veren bir karışımın sürüldüğünü, bu karışımın lohusanın üzerinde bir saat kadar kaldığını ve kadınlardan bazılarının şifa olduğu için bu karışımdan yediklerini aktarmaktadır. Ayrıca bu adetlerin lohusa anneye sadece ilk çocuğunda yapıldığı bilgisini paylaşmaktadır (Garnett, 2009: 524- 527).

Seyyahlar, Türk kadınları için anneliğin önemli bir görev sayıldığını anlatan seyyahlar, çocukların Osmanlı toplumunda çok sevildiğini söylemektedir. Pardoe, Türk ailelerinde kırmızı yanaklı, kimi zaman gülen kimi zaman ağlayan bebeğin annesinin kim olduğunu bulmanın zor olduğunu çünkü bebeğin kadınların arasında sürekli el değiştirdiğini ve bebeği eline alan her kadının kendi bebeğiymiş gibi kollarının arasına sarıp onunla ilgilendiğini anlatmaktadır. Ayrıca Osmanlı toplumunda bebeğin anne ve babasının sorgulanmadan yani fakir mi zengin mi diye bakılmadan herkes tarafından kabul görüp sevildiği de sözlerine eklemektedir (Pardoe, 2010: 480). Garnett, Türk annelerin köle gibi çocuklarının bakımıyla ilgilendiğini, özellikle erkek çocuklarına ayrı bir özen gösterdiğini gözlemlemiştir (Garnett, 2009: 50). Aynı ilginin erkek çocukları tarafından anneye gösterildiğini fark eden Pardoe, annelerinin sözlerinin erkekler için evlenseler bile karılarının sözünden daha değerli olduğunu belirtmektedir. Bu durumun erkeğin annesi ölene kadar devam ettiğini, evin içinde annenin daima el üstünde tutularak saygıda kusur edilmediğini aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 65).

Hornby ise farklı bir düşünce ortaya sunarak Türk kadınların aslında iyi anne olmadığı eleştirisini yapmaktadır. Yeterli bilgiye sahip olmadıkları için çocuklarının bakımını gereği gibi yapamadıklarını bu nedenle her yıl binlerce çocuğun öldüğünü açıklamıştır. Türk ailelerinde dişleri dahi olmayan çocuğun eline salatalık verilerek kendi haline bırakıldığı hatta çiğ kestane emmesine müsaade edildiği ve bu durumun çocuk boğulmalarına neden olduğu bilgisini vermektedir. Çocukların boğulmadan

kurtulsa bile dişlerinin şeker yüzünden çürük olduğunu hatta on- on iki yaşındaki bazı çocukların ağzında çürümeyen diş kalmadığını söylemektedir (Hornby, 2007: 334-335).

Osmanlı toplumunun gündelik hayatını anlatan Lewis, doğumun kadınlar arasında kutlandığını söylemektedir. Bebeğin erkek olmasının daha çok istendiğini ama her zaman sağlıklı oluşuna şükredildiğini dile getirmektedir. Lewis, doğum hazırlıkların ve doğumu şu şekilde anlatmaktadır: Bir ebe hamileliğin altıncı ve yedinci ayından sonra tutulmaktadır. Kundak, zıbın, tülbent, battaniye gibi eksikler tamamlanmaktadır. Nazar boncuğu, çörek otu ve dualar eşliğinde bir beze sarınmakta ve odanın kıbleye bakan tarafına asılmaktadır. Bezin üstüne de içinde Kur-an olan torba yerleştirilmektedir. Doğum günü yaklaşınca ebeye ait cevizden yapılmış doğum sandalyesi eve getirilmektedir. Doğum esnasında anne bu sandalyeye oturtulmakta, sandalyenin kollarından sıkıca tutmaktadır. Diğer kadınlar da "Allahu Ekber" diyerek Fatiha süresini yüksek sesle okumaktadır. Bebek doğunca yıkanmakta ve göbek bağı kesilmektedir. Göbeğe üç çörek otu tanesi koyulduktan sonra kundağı bağlanmakta ve omzuna nazar boncuğu iğnelenmektedir. Anne süslü bir yatağa yatırılmakta, yatağın üstüne bir kuran onun altına şişe geçirilmiş soğan ve sarımsak nazar değmesin diye asılmaktadır. Yatağının yanına lohusa şerbeti koyulmaktadır. Bebek kızsa şişenin tepesine, erkekse beline kırmızı tülbent bağlanmaktadır. Doğumu haber vermek için bu şişeler dosta, akrabaya gönderilmektedir. Dostlar da "gözünaydın" anlamında küçüklü büyüklü hediye dolu işlenmiş bohçalar getirmektedir. Sonrasında aile reisi çocuğu kıbleye çevirerek kulağına ezan okumakta ve bebeğin adını üç kere kulağına söylemektedir. Fakir kadınlar doğumdan kısa bir süre sonra işlerine dönerken zengin ve orta halli ailelerde anne altı gün yatakta kalmakta ve bu sürede en iyi elbisesi olan gelinliğini giymektedir. Yedinci gün Kur-an okutulmakta ve babaanne hediyesi olan beşik verilmektedir. Beşik, gümüş ya da sedef kakmalı olarak nesilden nesile geçmektedir. Doğumun kırkıncı günü hamamda bir tören yapılmaktadır. Anneyi herkes tebrik etmekte ve anne yıkanmaktadır. Daha sonra bebek soyulup sabunlu suyla yıkandıktan sonra ördek yumurtası çocuğun her yerine sürülmekte ve bebeğin suya alışması beklenmektedir. Suyla beraber Fatiha ve dualar okunmakta ve bebek kurulanarak kundağa sarınmaktadır. Bebeklerin çoğu emzirmesi için süt anneye verilmektedir. Çocuğun her gelişimi mutluluk nedeni sayılmaktadır. İki yaşında sütten kesilmektedir. Bu durumda hamamda kutlanmakta ve çocuğa yıkanmadan önce sedef yağı iyice sürünmektedir. Bebekler ağladığı zaman bir tülbent içine acı badem koyularak emzik gibi kullanılmaktadır. Bütün çocuklar şımartılmakta ancak saygı hep öğretilmektedir. Büyük bir erkek bile babasının izni olmadan yemek yemez ve sigara içmezdi. Erkek

çocuklar beş yaşındayken abdest alıp camiye gitmeyi öğrenmektedir. (Lewis, 1973: 92-97).

Avrupalı seyyahlardan Müslüman kadınların doğumla ilgili adetlerine ilişkin gerçekçi bilgiler Pardoe ve Garnett tarafından aktarılmaktadır. Adı geçen seyyahlar bu törenlere bizzat katılmış ve törenlerde gözlemlediği adetleri nakletmişlerdir. Seyyahlar, Müslüman kadınların doğum öncesi hazırlık yaptıklarını, doğum sonrasında ise yedi gün boyunca ilk çocuk için evde ziyafetlerin verildiğini, tebrik etmeye gelenlere kahve ve şekerleme gibi ikramların verildiğini gözlemlemiştir. Ayrıca doğum yapan kadına ve bebeğe nazarın değmesinden korkulduğu için lohusa kadının eşarbına dualı muska takıldığını, doğum öncesi lohusa odası hazırlandığını, pahalı mücevher ve kaşmir şallarla bu odanın süslendiğini aktarmaktadır. Doğumun üçüncü günü lohusa kadının ve bebeğin hamama götürüldüğünü, hamamda lohusa kadının bedenine şifa olması amacıyla bal ve baharattan oluşan bir karışımın sürüldüğünü söylemektedir. Çocuğun Türk aileleri için önem taşıdığını, annenin çocuğun her istediğini yaptığını, bu sebeple anneliğin Türk geleneklerinde kutsal sayıldığını paylaşmaktadır.

Osmanlı ailelerinde sünnet düğünleri görkemli olmaktadır. Soytarılar, hokkabazlar teflerle dolanır; çocukları eğlendirmektedir. Evin kadınları bu eğlenceleri kafes arkasından seyretmektedir. Sünnet olan çocuk artık evin harem kısmından çıkıp erkekler arasına karışımaktadır. Erkek çocuğun bundan sonra yetiştirilmesinden baba sorumlu olmaktadır (Lewis, 1973: 102).

Fontmage, Müslüman erkek çocukların sünnet olduklarını, sünnet düğünlerinde on bin erkek çoğun ve şehzadelerin düğünleri yapıldığını, çadırların kurulduğunu, on iki gün boyunca herkesin her istediğini yiyebildiğini anlatmaktadır. Bu düğünlerde kadınların çadırı ayrı yerde kurulmaktadır. Seyyah, gezinti yaparken kadınların gözlerinin üstünde olduğunu hissettiğini, kadınların ince bir peçe kullandığı için yüzlerini göründüğünü belirtmektedir (Fontmage, 1977: 194-195).

İngiliz seyyah White, sünnet töreninin hem aile için hem de sünnet olacak çocuk için heyacanlı bekleyiş olduğunu, erkekliğe adım olarak değerlendirildiğini söylemektedir. Osmanlı toplumunda sünnet hadisesi genellikle bahar veya yaz aylarında yapıldığını söyleyen White; ailenin, törene tüm tanıdıklarını davet ettiğini ve sünnet öncesinde erkek çocuğunun isteklerini yerine getirip çocuğu mutlu ettiğini aktarmaktadır. Sünnet günü; erkek çocuğun bir veliaht gibi hazırlandığın, haremden alınarak selamlığa getirildiğini sözlerine eklemektedir. Seyyah, erkek çocuğun heyecanını ve korkusunu bastırma görevinin babaya ve gelen misafirlere düştüğünü belirtmektedir. Sünnet edilirken imamın dua ettiğini, sünnetten sonra erkek çocuğun

süslü bir yatağa yatırıldığını, gelen misafirlere tatlılar, şerbetler, kahve ve çubuk ikramında bulunulduğunu sonrasında ziyafet verildiğini gözlemlemiştir. Ayrıca yemekten sonra misafirler için eğlence düzenlendiğini eğlence içerisinde dans eden çingene çalgıcıların, Yahudu hokkabazların ve Karagöz ve Hacivat gösterilerinin olduğunu dile getirmektedir (White, 1845: 91-92).

Seyyahlar; Türk aile geleneklerinde sünnet düğünlerinin görkemli yapıldığını, bu düğünlerde soytarı, hokkabaz ve çalgıcılarla eğlence düzenlendiğini ve gelen misafirlerin tatlı, şerbet, kahve ve çubuk ikramlarıyla memnun edildiğini aktarmaktadır. Sünnet hadisesinin hem Müslüman aie için hem de sünnet olacak erkek çocuğu için heyecanlı bir bekleyiş olduğunu, sünnet öncesinde çocuk için bir odanın ve yatağın süslendiğini, sünnet sırasında imamın dualar okuduğunu gözlemlemiştir. Sünnet edilen erkek çocuğun erkekliğe ilk adımını attığını ve artık harem daireisinden çıkıp selamlık dairesine girdiğini söylemektedir. Ayrıca padişahların tüm sünnet olacak çocuklar için düzenlendiği şehirdeki herkesin davet edildiği düğünlerin de yapıldığını aktarmaktadır.

2.6.3. Bayram Adetleri

Osmanlı Devleti'nde hem dini anlamda hem de iktidarın varlığını simgeleyen güç anlamında her yıl tekrarlanan bayram ve törenler yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tüm resmi işlerden sorumlu "teşrifat" adı verilen bir komisyon bulunmaktadır. Bu komisyon düzenlenecek olan organisyonun içeriğine uygun incelik ve kuralları belirleyerek uygulamaktadır. Komisyon, Osmanlı padişahlarının ve Osmanlı gelenek ve göreneklerinin kültürel kimliğini sergileme rolü üstlenmektedir (Pekolcay, 1992: 19).

Seyyah Nerval, Ramazan ayının bittiğini, Arife gününün geldiğini sonrasında da bayramın geleceğini dolayısıyla şenliklerin yapılacağını söylemektedir. Seyyah, Arife gününü anlatırken şu cümleleri kullanmaktadır: Bu gece İmparatorluktaki Müslümanların en mutlu günüdür. Bütün ay boyunca dinine bağlı Müslümanlar, cinsel ilişkiden kendini mahrum bırakmak zorunda kalmıştı. Onların hepsinin bir gece daha beklemesi gerekmektedir. Birden fazla karısı olanlar, hangi karısını tercih ediyorsa ona yarın bir çiçek buketi gönderecekler. Sadece bir karısı olanlar da çiçek buketini eşine göndermektedir. Arife gününün Sultan için farklı olduğunu söyleyen seyyah, Sultanın Arife gecesi yeni bir kadından olabilecek bir şehzadeyi veya bir prensesi dünyaya getirmek için, bütün Müslümanlardan farklı olarak bir gecelik önceliği olduğunu belirtmektedir. Bu gece Sultanın annesinin veya teyzelerinden birisinin bulduğu bir bakire padişaha merasimle takdim edilmektedir (Nerval, 1984: 244- 245).

Pardoe, Ramazan ayının nihayetindeki bayram arifesinde bazı dostlarıyla konakta yaşayan Mısırlı Mustafa Efendi'nin hanımını ziyaret etmek için zengin kumaşlarla döşeli evine gittiğini söylemektedir. Yaşlı hanımın bu memlekette gördüğü insanların en asili olduğunu, gelininin ise kömür karası gözleri ve çok tatlı, yumuşak bir yüz ifadesi olduğunu ancak solgun ve narin göründüğünü ve çok ender konuşarak hep tek heceli kelimeler söylediğini dile getirmektedir. Seyyah gelinin bu durumunu kayınvalidesinin yanlarında olmasına bağlamaktadır. Dünyada aile içi hiyerarşiye ve adabı muaşeret kaidelerine Türkler kadar katı şekilde itaat eden milletin az olduğunu cümlelerine eklemektedir. Ayrıca kayınvalide gelinin kendisine saygısız davranmasını engellemek için sert bir duruş sergilemek zorunda kalmaktadır. Pardoe, evdeki düzenle ilgili şu cümleleri kurmaktadır: "Evin efendisinin istemesi halinde büyük hanımla aynı sedirde oturabilmektedir ancak hanımın, evin erkeği tarafından davet edilmemesi durumunda ayakta beklemesi gerekmektedir. Evdeki tüm halayıklar büyük hanımı ilk gördüklerinde önünde eğilip eteğini öpmektedir." Seyyah, bu sırada dışarıda bayram telaşının olduğunu, evlerin pencerelerini peçeli kadınların ve gülen çocukların doldurduğunu, her tarafın kalabalık olduğunu, Türk zabitlerin kalabalığa hakim olmaya çalıştığını, her an arabalarıyla gelmeleri beklenen hanım sultanların ve çeşitli paşa hanımlarının rahat geçmesi için sokağın ortasında bir geçit açmaya çalıştıklarını anlatmaktadır (Pardoe, 2010: 98-99).

Pardoe, bayram gösterilerini izlemeye gelen kadınların Topçu (Taksim) Kışlası'nı çevreleyen uzun duvarın üstüne dizildiğini, bayram yerinin hareketli ve canlı olduğunu söylemektedir (Pardoe, 2010: 328).

Moltke, Amasya seyahatinin bayrama denk geldiğini, bayramın herkese hayat verdiğini, bütün kadınların en parlak ve şık kıyafetleriyle hamamdan geldiğini, bu sırada havan toplarının ateşlendiğini ve ortalığın eğlence yerine döndüğünü anlatmaktadır (Moltke, 1999:158- 159).

Lady Stanhope, İzmir'in Güzelhisar bölgesinde, Ramazan ayı boyunca camilerin tepesinde lambaların yandığını, Ramazan Bayramı'nın son gününde ise lambaların daha çok parladığını, bayrama hazırlık yapıldığını aktarmaktadır (Meryon, 1846: 116).

Ramazan ayı boyunca İstanbul'da yapılan şenlikleri Wittman gözlemlemiştir. Şenliklerin iftardan sonra Tophane'de yapıldığını, camilerinde rengârenk ışıkların yandığını, minarelerin mahyalarla süslendiğini aktarmaktadır. Seyyah; böyle bir ışık cümbüşünün muhteşem bir manzara oluşturduğunu, tatlıcıların, şekercilerin, kahvecilerin şafak vaktine kadar açık olduğunu, sokak gösterilerinin Ramazan ayı süresince İstanbul gecelerine canlılık kattığını anlatmaktadır (Wittman, 2011: 51-52).

Ramazan Bayramı'nda Anadolu topraklarda ayrı bir heyecanın ve gösterişin yaşandığını söyleyen Charles Vane'in dikkatini caddelerdeki ışıklandırmalar çekmiştir. Ramazan Bayramı için, İstanbul ve Beyoğlu'nun ışıl ışıl aydınlatıldığından söyleyen seyyah, ışıklandırma için kağıt fenerlerin kullanıldığını ve başarılı aydınlatmanın olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca binaların da ışıklandırıldığını, gemilerden top atışlarının yapıldığını, bayramı sessiz geçirmenin mümkün olmadığını, bayram coşkusunu herkesin hissettiğini sözlerine eklemektedir (Vane, 1842: 256).

Seyyah Müller, Kurban Bayramı'na dikkat çekmiştir. Padişahın ve maddi durumu iyi olan her ailesi veya kendisi için kurban kestiğini, kesilen kurbanların büyük bir bölümünün ihtiyaç sahiplaerine dağıtıldığını, bir kısmının da ev ahalisi tarafından tüketildiğini aktarmaktadır (Müler, 1978: 101). Pardoe, kurbanla ilgili Müslümanların hastalıktan kurtulunca ve çocuk sahibi olduğunda da kurban kestiğini gözlemlemiştir (Pardoe, 1997: 60- 61).

Lennep, Amasya yakınlarındaki bir köyde Kurban Bayramı'nda Müslümanların kurban kestiğini, etinin fakirlere dağıtıldığını, kurbanı kesenlerin din adamı olmadığını, kurban sahiplerinin kurbanı kestiğini ancak bulunduğu köyde fakir sayısının fazla olması nedeniyle az kurban kesildiğini söylemektedir (Lennep, 1870: 114- 115).

Hamilton, 1836 yılında Bursa'da Kurban Bayramı'na şahit olmuştur. Seyyah, bayramlarda Müslümanların çok hoş göründüğünü, yeni kıyafetler giydiklerini gözlemlemiştir. Hamilton; kadınların hızlıca evden eve geçtiğini, yeni kıyafetleriyle dolaştığını ve dedikodu yaptığını aktarmaktadır (Hamilton, 1842: 86). Çanakkale'de Kurban Bayramı'na denk gelen Fellows, namaz sonrası sokaklarda bazı insanların koyun kestiğini, koyun parçalarının fakir insanlara dağıtıldığını aktarmaktadır (Fellows, 1839: 78).

Neave, bayramların dışında da İstanbul'da törenlerin yapıldığını, padişahın halifelik görevi gereği her Ramazan'ın on beşinde eski Topkapı Sarayı'na ziyaret ederek Hazreti Muhammed'in sancağı, asası, kılıcı, yayı kaftanına hürmet gösterdiğini, kutsal emanetlere saygı gösterildiğini gözlemlemiştir (Neave, 1978: 27).

Avrupalı seyyahlar, Osmanlı Devleti'nde dini bayramların yapıldığını gözlemlemiştir. Seyyahlar, bayramlarda Müslüman kadınların yeni kıyafetler giyindiklerini ve hoş göründüklerini söylemektedir. Müslüman kadınların bayramlarda dinlerinin geleneklerini uyguladıklarını söyleyen seyyahlar, Ramazan Bayramı öncesinde oruç tutularak bayrama hazırlık yapıldığını, Kurban Bayramı'nda ise koyun kesilerek fakirlere koyun parçalarının dağıtıldığını aktarmaktadır.

2.6.4. Boşanma Adetleri

İslam dininde, evlilik önemli bir adım olarak görülmüş ve sağlıklı nesillerin olması için şart koşulmuştur. Bireylerin huzuru, mutluluğu ve dini aile kurumu vasıtasıyla korunmuştur. Aile huzurunun sağlanmasında hem kadının hem de kocanın birbirine karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluklar herhangi bir taraf nedeniyle yerine getirilmezse aile birlikteliği sarsılmaktadır. Çiftlerin geçimsizliği süreci sonunda toplum tarafından hoş karşılanmasa bile son çare olan boşanma yoluna başvurulmaktadır (Döndüren, 1995: 45).

İslam dininde talak kelimesiyle adlandırılan nikah akdinin bozulması olayı bazı hadislerle başvurulmaması gereken olay olarak belirtilmiştir. "Helâl şeyler içerisinde Allah'a en sevimsiz geleni boşanmadır ve "Evlen fakat boşanma, Allah zevk için evlenip boşanan erkek ve kadınları sevmez" hadisleri bulunmaktadır (https:// islamansiklopedisi. org.tr/talak, 2022) .

Osmanlı toplumunda da tercih edilmese de boşanma olayı gerçekleşmiştir. Seyyahlar, izlenimlerinde boşanma olayının ancak erkeğin isteğiyle gerçekleştiğini söylemektedir ancak İslam hukuku bazı durumlarda kadına da boşanma isteğini belirtme hakkı vermiştir. Kadınlar, erkeğin akıl sağlığının yerinde olmaması, cinsi münasebetlerde hoş görülmeyen durumlarda ve şiddet görmesi halinde boşanma isteğinde bulunabilmektedir. Bu tür olayları kadıya anlatan kadının boşanma isteği kabul edilmekte ve kadın terliğini çıkarıp ters çevirmektedir. Erkek de kadının zina etmesi ve yemin ederek lanet okuması durumunda boşanma talebinde bulunabilmektedir. Erkeğin, karısını boşaması halinde eşine üç aylık geçim parasını ve nikah gerçekleşmeden önce vaat edilen mehiri vermek zorundadır (Lewis, 1973:-107).

Seyyahlardan Franz von Werner (Murad Efendi), Osmanlı toplumunda boşanma olayının sıklıkla karşılaşılan bir durum olmadığını, kadınların erkeğe bağımlı bir hayatı ve erkek egemenliğini kabul etmeleri nedeniyle evliliklerde Avrupa'daki eşler arasındaki olduğu gibi kavgaların yaşanmadığından bahsetmektedir. Osmanlı toplumunda kadın erkeğin ona sunduğu hayatla yaşamak durumundadır (Murad Efendi, 2007: 218).

Moritz Busch, Türklerin nikâh kavramı içerisinde dini anlamda boşanmanın yer alması nedeniyle eşlerin küçük sebeplerle evliliği feshedilbildiklerini ancak toplum tarafından boşanmanın yadırganması nedeniyle eşlerin inandırıcı nedenler bulmasının gerekli olduğunu, bu sebeple boşanmaların sık görülmediğini söylemektedir (Busch, 1881: 107). Buradan boşanmanın önünde toplumsal bir bariyerin olduğu anlaşılmıştır.

İngiliz kadın seyyah Garnett; Türk kadınlarının eziyet gördüğü ve ihtiyaçları karşılanmadığı zaman boşanma talabinde bulunabileceğini aktarmıştır. Kadın, boşanma söz konusu olduğu zaman kendisine nikah sırasında söz verilen mehiri almaktadır. Ancak kadının boşanmak için yeterli bir sebebi yoksa nikahta belirlenen mehir erkek tarafından kendisine verilmemektedir (Garnet: 2009: 240).

Andree Hope, Osmanlı'da evliliğin çok da kutsal olmadığını, karı kocanın önemsiz meseleler için bile boşanabildiklerini anlatmaktadır. Ancak toplumsal baskıdan çekinen çiftler boşanmayı en son çare olarak görmektedir. Boşanma, bir adamın isteğini üçüncü bir kişinin önünde açıklamasıyla gerçekleşmektedir. Böyle bir durumda ayrılmak isteyen erkeğin kadının gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Kadın boşanma isteğini kadıya iletirse haklarından vazgeçmiş demektir. Seyyah, evlilikten çocuk olmuşsa çocuğun yedi yaşına kadar annesinin yanında kalmasına izin verildiğini, yedi yaşından sonraki bakımın babaya düştüğünü söylemektedir (Hope, 1871: 71).

Clara Eskin Clement, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu için dini kuralların geçerliliğinin daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Çiftlerin Kur'an'da belirtilen kurallara uymak zorunda olduğunu söyleyen seyyah, damadın iki kere düşünmeden söylediği boşanma isteğinde evliliğin bozulmadığını, gelinle birlikteliğe devam ettiğini ancak üçüncü kez bu isteği yinelediğinde karısıyla birlikteliğe devam etmesi ya da tekrar evlenebilmesi için kadının başka bir erkekle evlenmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kuralların İslam dininde olma sebebinin boşanmayı zorlaştırmak için olduğunu açıklayan Clement, Türk erkeklerinin bu kuralı çiğnememek için başka yollar bulduğunu, yaşlı adamları kiralayarak karısıyla evlendirip ertesi gün kadını boşamalarını istediklerini belirtmiştir. Bazen bu durumun kocaları zor duruma soktuğunu çünkü ertesi gün kiraladığı adamın sözünü tutmadığını da sözlerine eklemiştir. Seyyah birçok konuda Türk erkeğinin daha ayrıcalıklı olduğunu söylemektedir. Boşanma hakkının öncelikle erkeğe verildiğini; erkeğin kısırlık, sağlık sorunları ve kavga nedenleriyle karısını boşayabildiğini ifade etmektedir (Clement, 1895: 272).

Edirne, İstanbul, İzmit ve İzmir'i gözlemleyen tüccar John Galt; her iki tarafın istemesi halinde Osmanlı topraklarında her an boşanmanın olacağını, erkeğin zengin olması durumunda bu olayın daha kolay olduğunu ve karısına para vererek boşandığını açıklamıştır (Galt, 1812: 278). Davis de boşanmaların kolay olduğunu onaylayarak erkeğin iki Müslüman erkeğin önünde kadına "boşsun" demesiyle boşanmanın gerçekleştiğini belirtmektedir (Davis, 2011: 137).

Faroqhi, boşanmanın sadece erkek taraflı olmadığını kadının da boşanma isteğinde bulunabileceğini söyleyerek, erkeğin boşanma talabinde hem önceden belirlenen parayı hem de üç aylık geçim akçesini vermek zorunda olduğunu dile getirmektedir (Faroqhi, 2002: 117).

Fontmage, Osmanlı toplumunda kadınların boşanmayı kellerindeki keskin bir kılıç gördüklerini, boşandıktan sonra çirkin ya da yaşlı bir erkeği bile şefkat ve saygıyla karşıladıklarını, böyle bir muamelenin hiçbir ülkede, hiçbir kadının hak etmediğini söylemektedir. Ayrıca boşanmak için formaliteye gerek olmadığını, iki tarafın karşılıklı boşanmayı istemesinin yeterli olduğunu, kocanın bunun için kadı önünde "Karım boştur" demesinin gerektiğini ifade etmektedir. Eğer erkek karısını sebepsiz yere boşarsa belli bir miktar para vermek zorunda kalmaktadır. Erkek haklıysa kadına bir bedel vermemektedir. Kadın kötü muamele görürse boşanmayı kendisi de isteyebilmektedir. Kadının horlaması, kesin boşanma sebebi görülmektedir. Zengin erkekler fazla para ödeyeceği için boşanmaya pek yanaşmamakta, dört kadına kadar evlenebilmektedir. Az gelirli erkekler ise sık sık boşanıp eş değiştirebilmektedir. Bir Türk erkeğinin boşanma niyeti varsa karısına haftada iki defa hamama gitme parası vermemekte ve getirdiği kahveyi, ekmeği, pilavı reddederek niyetini göstermektedir. (Fontmage, 1977: 237-239).

Lewis, kadın için evlenme anlaşmasında "Boşanma hakkı vardır" ifadesi yazılmamışsa ve kadın bu hakkını kocasına para vererek karşılayacak kadar zengin değilse boşanmasının zor olduğunu söylemektedir. Erkek kolayca boşanabilirken kadını ancak kadı boşayabilmektedir. Erkek, karısını iki defa boşayabilmekte yalnız üçüncü boşamadan sonra aynı kişiyle evlenmek isterse kadının bir başkasıyla evlenip boşanması gerekmektedir. Boşanmadan sonra kadın üç ay başkasıyla evlenememektedir. Eğer kadın hamileyse çocuk doğana kadar beklemesi gerekmektedir. Koca, kadını geçindiremiyorsa kadın babasının evine gidebilmektedir. Bir erkek sıkıcı ve huysuz bir kadından ayrılmak isterse iki Müslümanı alarak kadıya gitmektedir. Şikayeti kadı tarafından kabul edilirse kadının giyeceğini ve yiyeceğini karşılamayacağına dair bir belge erkeğe verilmekte ve kadın en yakın erkek akrabasının yanına yollanmaktadır (Lewis, 1973: 109).

Avrupalı seyyahlar, İslam dininin hoşgörmediği boşanma hususunda, Müslüman kadınların boşanmaktan korktuğunu ancak bazen kendilerinin kadıya başvurarak boşanma talebinde bulunduğunu aktarmaktadır. Seyyahlar genellikle erkeklerin kadı önünde "Karım boştur." cümlesini kullanarak boşandıklarını, boşanma konusunda erkeğin haklı olması durumunda nikah öncesi kararlaştırılan mehirin kadına

verilmediğini, aksi durumda erkeğin kadına mehiri vermek zorunda olduğunu belirtmektedir. Seyyahlar, zengin erkeklerin boşanma sırasında fazla para ödeyeceği için boşanmaya pek yanaşmadığını, dört kadına kadar evlenebildiğini aktarmaktadır.

2.6.5. Din ve Çeşitli İnanışlar

Osmanlı toplumunu şekillendiren öğelerin en başında dini inançlar gelmektedir. Türkler, yaşayışlarını İslami kuralları dikkate alarak düzenlemişlerdir (Eroğlu ve Kılıç, 761). Türk insanını diğer milletlerden uzak tutan ve kadının arka planda olmasına neden olan dini inançların gerekleridir. Türkler arasında kadının her zaman korunması, gizlenmesi gereken bir varlık olması nedeniyle kadının erkeğe tabii olma durumu söz konusudur. Kadınlara harem denilen özel odalar yapılmış ve bir yabancının avluya, bahçeye ve hareme girmesine kesinlikle izin verilmemiştir. Özellikle evlerin dış duvarları yüksek yapılmış ve kadınların başka gözler tarafından görülmesine mani olunmuştur. Dolayısıyla kadın pasif hale getirilmiş ve ev içindeki işlerle meşgul olması istenmiştir. Hatta kadın görünmesin diye eğitim gereksinimi bile karşılanmamıştır. Kadına düşünme hakkı verilmemiş ve kadının zihinsel gelişimi tamamlanamamıştır. Bu nedenle kadınlar bilinçli annelerin aksine çocuklarına doğru düzgün bir eğitim imkanı sunamamıştır (Scherzer, 2001: 27).

Seyahatnameler, Türk kadınını dindar olarak nitelendirmiştir. Kadınların tek eğitimleri, kapalı kapılar arkasında öğretilen dini kaideler olduğu olduğu için bu kurallara sıkı sıkıya uymak en büyük amaçlarıdır. Bu kadınlar, ibadetlerini aksatmadan yerine getirmektedirler. Pardoe, Türk kadınlarının iç güdüsel olarak dindar olduğunu belirterek seccadelerini serip beyaz tülbentlerini örterek beş vakit namaz kıldıklarını söylemektedir (Pardoe, 2010: 221). Ayrıca Türk kadınlarının, ibadetlerini yerine getirmek için uygun bir ortam aramadan zaman gözetmeden arabada dahi olsalar arabadan inip seccadelerini serip halayıklarının bekçiliğinde namazlarını sessizlik içinde kıldıklarını belirtmektedir (Pardoe, 2010: 414 -415). Kadınların haramdan uzak durduğunu vurgulayarak içki içmediklerini, elini dahi sürmediklerini ifade etmektedir. Hatta Pardoe, gemide gördüğü yaşkı bir Türk kadınına ısınması için içki uzattığını yaşlı kadının korku halinde günah diye haykırdığını belirtmiştir (Pardoe, 2010: 496- 497). Özellikle dini inanışların kadınların hal ve hareketlerine yön verdiğini söyleyen Pardoe, konuk olduğu bir haremde kendisinin cama yaklaşmasını hoş karşılamayan kadınların gerekçelerinin camda onu bir erkeğin görerek kalbinde aşk kıvılcımı oluşabileceğini dolayısıyla erkeğin acı çekmesine sebebiyet vereceği için günaha gireceğini

söylemelerine şaşırdığını ifade etmektedir. Ardından kadınların, böyle bir günahla cennete gidilmeyeceğini söylediklerini vurgulamıştır (Pardoe, 2010: 402- 403).

Garnett; günah kavramını kadınların, uzak durduğu her şey için kullandığını belirterek Türk Kadınının ibadetlerini yerine getirdiğini hatta şeyhi kadın olan bir tarikatin olduğunu vurgulamaktadır (Garnett: 2009: 542).

Raczynski, Osmanlı topraklarında bir seyyahın zamanı değerli kullanmasının çok zor olduğunu söylemektedir. Türklerin iyi niyetli fakat meraklı olduğunu ancak namaz saatlerinde meraklı bakışların kaybolduğunu, bir seyyahın rahatlıkla etrafı gözleyebildiği zamanların namaz vakitleri olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Türklerin erkek, kadın, genç, ihtiyar demeden camiye koştuğunu, bir milletin topyekun camide olmasının dindarlık açısından cezbedici bir manzara olduğunu belirtmektedir (Raczynski, 1980: 84).

Nerval, dervişleri merak edip onlarla ilgili bilgi öğrenmeye çalışmıştır. Dervişlerin, meslek edindikleri ermişliğe ulaşma çabalarından, yapılan yardımlar dolayısıyla hafifleyen fakirliklerinden, sabırlı ve tevazu sahibi olmalarından, herkese sabretmelerinden dolayı üstün bir yere sahip olduklarından bahsetmektedir. Seyyah, bir dervişin yoldan geçerken dükkândan bir şey beğendiğinde, dükkan sahiplerinin beğendiği şeyi ona hediye ettiğini, çevrede çok saygı ve ilgi duyulan bir kadına rastlarsa, dervişin içinde kötü bir düşünce olmadığı için ona yaklaşıp ve konuşabildiğini aktarmaktadır. Kadınlara dışarıda sadece dervişlerin yaklaşabildiğini, bu durumun da inançtan kaynaklandığını ifade etmektedir. (Nerval, 1984: 90-91).

Burnaby, farklı milletteki insanların din değiştirmesinin değiştirilen din açısından can kaybetmek olarak algılandığını söylemektedir. Mesela, Bir Ermeni kızının, Müslüman olmak istemesinin Türkler ve Hristiyanlar arasında büyük kıskançlığa yol açtığını dile getirmektedir. Dindar Ermeniler kendi cemaatlerinden ayrılıp katolik veya Protestan olan birisine nefretle bakmaktadır. Seyyah, Hristiyanların din değiştiren kişilere karşı Türklere oranla çok daha hoşgörüsüz olduklarını gözlemlemiştir. Her insanın kendi inandığı dini seçmesinin normal bir şey olmasının gerekliliğini cümlelerine eklemektedir. Bir insanın zorla bir dine mensup olmasının zamanla o dine olan inancını ve saygısını kaybetmesine neden olduğunu açıklamıştır (Burnaby, 2005:136).

Avrupalı seyyahlar, Müslüman kadınların dindar olduğunu, erkeklerden uzak durduğunu söylemektedir. Seyyahlar, kadınlara aile içerisinde sadece dini eğitimlerin verildiğini, bu nedenle kadınların din öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kaldıklarını, ibadetlerini aksatmadan yaptıklarını aktarmaktadır. Kadınların beyaz tülbentlerini

örterek günün belirli saatlerinde beş vakit namaz kıldığını söyleyen seyyahlar, bu dini duyguların kadınlarda içgüdüsel olduğunu söylemektedir.

2.6.6. Ölümlerle İlgili Adetler

Bu dünyadaki insan hayatının son noktası ölüm olarak adlandırılmaktadır. Ölüm doğanın bir kanunu olmakla birlikte ruhun Allah'a ulaşarak yaşamın son bulması demektir. İnsanlar ölümün bir gün geleceğini bilerek hayatlarına devam etmektedir. Ölüm kavramının varlığı insanları dine yönlendirmiştir. Dolayısıyla her insan dini inanışına göre dünyadan uğurlanmaktadır. Osmanlı Devleti, İslam dinine inandığı için ölüm gelenekleri de İslam dininin beklentilerini karşılamaktadır. Bir Müslüman, öldüğünde İslam inancı göre cenazesi hazırlanmakta ve sonrasında toprağa gömülmektedir. İslam inancında ölü, gömülmeden önce yıkanması ve kefenlenmesi gerekmektedir. Sonrasında tabuta koyularak namazı kılınmakta ve kabre koyularak defnedilmektedir (Demirci, 1993: 353).

Osmanlı toplumunun gündelik hayatını araştıran Lewis, ölü için çok gözyaşı dökülmediğini, ölen kişinin cennete gittiğini düşündükleri için içlerinin rahat olduğunu söylemektedir. Lewis, Osmanlı toplumundaki ölüm adetlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Ölmek üzere olanın başı kıbleye çevrilmekte onun yerine şehadet getirilmekte ve "Allah, Allah" denmektedir. Kadınlar ağlaşmakta ve ölü yıkanmaktadır. Yıkanma sırasında ölünün kulakları, burnu ve ağzı pamukla tıkanmaktadır.Ayrıca ayak bilekleri bağlanmaktadır. Elleri göğsünün üstüne kavuşturulmakta ve vücudu dikişsiz tek bir kumaşla kefene sarılmaktadır. Evden tabutla çıkarılan ölüyü erkekler sırayla taşımaktadır. Ölü ya aynı gün ya da sonraki gün gömülmektedir. Ölü erkekse tabutun başına sarığı, kadınsa baş örtüsü ve saç süsleri konulmaktadır. Tabut en yakın camiye götürülmekte, musalla taşında ölü için Kuran ve sureler okunmaktadır. Mezarlığa giden ölüye sadece erkekler eşlik etmektedir. Ölü tabuttan çıkarılıp toprağa sağ tarafına yatırılmış, başı kıbleye çevrili bir şekilde koyulmaktadır. Üstüne biraz toprak atıldıktan sonra yassı bir taş yerleştirilmektedir. Daha sonra baş ve ayak ucuna taşlar konulmaktadır. Bu taşlara ölenin adı, unvanı ve atalarının adı yazılmaktadır. Mezar taşına ölünün hayattayken giydiği sarığın bir eşini koymak adettendir. Kadınların mezar taşına ya bir çiçek ya bir yaprak ya da bir topuz oyulurdu. Mezarlıkar çöktüğü vakit taşlar da eğilmektedir. Ölünün baş tarafına her zaman yeşil kalan serviler dikilmektedir. Genellikle cuma günleri kadınlar mezarlığa gitmekte ve kaybettiği kocasına dualar okumaktadır. Mezarlıklar genellikle bakımsızdır. Ölüm oranı fazladır. Salgın hastalıklar

çok vardır. Veba şehrin karanlık köşelerinde limanlarda görülmekte, sıtma da yaygın bir hastalık olmaktadır." (Lewis, 1973: 110).

Seyyah Porter, Erzurum'daki mezarlıkta birkaç kadın gözlemlediğini, yüzlerinin kapalı olduğunu, dua ederken ölen Müslüman için ağıt yaktıklarını söylemektedir. (Porter, 1835: 672-673). Fontmage mezarlıkları ziyaret ederek mezarlıklarla ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: Erkek mezarlarındaki kavuklar ölünün mevkisini göstemektedir. Bazı mezarlarda kavuğun olmaması idam edildiğine işaret etmektedir. Bir kadın için kocasının yatakta ölmesinden daha iyi olan şey idam edilmesidir. Kadının böyle düşünmesinin sebebi, kocasının yaşarken güçlü olduğuna herkesin inanmasını sağlamak içindir (Fontmage: 1977: 10). Seyyah, kadın mezarlarının baş tarafının daha geniş yapıldığını gözlemlemiştir. Ölünün baş tarafındaki taşlar renkli meyve ve çiçek desenleriyle süslenmektedir. Mezar taşındaki boş vazo, ölenin genç kız olduğunu, kiraz tanesi sayısı ölen kadının çocuklarının sayısını göstermektedir. Ölen bir çocuksa mezar taşında kuş simgesi kullanılmaktadır. Ayrıca mezarın üstündeki geniş taşlar ölenin kaç yıl yaşadığıyla ilgili bilgi vermektedir. Seyyah, mezarlıklarda genellikle kadınların bulunduğunu ve Osmanlı topraklarında ölümün hayatın bir parçası olarak görüldüğünü, korkutmadığını belirtmektedir. Fontmage, Türklerin dışarı çıkmadığı için gezinti yerine ihtiyaç duymadığını, büyük ve küçük mezarlığın çevresini gezinti yeri olarak kullandıklarını dile getirmektedir. Bayram günleri Müslüman kadınların mezarlıklara gelerek İstanbul'u seyrettiklerini bazen saatlerce, günlerce orada hareketsiz kaldıklarını gözlemlemiştir. Kadınların bazen çarşaflarını açtıklarını ancak bir erkek görünce hemen örtünmeye çalıştıklarını dile getirmiştir (Fontmagne, 1977: 104-106).

Avrupalı Seyyahlar, Müslüman kadınların inançları gereği ölünün arkasından çok üzülmediğini, ölen kişinin cennete gittiğini bildikleri için içlerinin rahat olduğunu söylemektedir. Seyyahlar, ölen kişinin yıkandığını ve kefenlenip dualar okunduktan sonra mezarlığa taşındığını aktarmaktadır. Ölen kişilerin baş taraflarına geniş taşların yerleştirildiğini söyleyen seyyahlar, bu taşlarda ölüye ait bilgiler olduğunu belirtmektedir.

3. AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE XIX. YÜZYILDA GAYRİMÜSLİM KADIN

3.1. Osmanlı'da Gayrimüslim Kadın

"Gayrimüslim" ifadesi Müslümanlar ile Müslüman olmayanların ayrımına yönelik bir adlandırmadır. Osmanlı toplumunda dini kimlik, kişilerin ve grupların fark edilmesini sağlamakta ve toplumsal statülerine göre yönetime karşı davranışları belirleyen temel sınırları oluşturmaktadır (Quataert, 2013: 212). Osmanlı'da kadın ve erkek gayrimüslimler, ayrı değerlendirilmemektedir. Gayrimüslimler din ve mezhep esasına göre gruplandırılarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç ayrı millet olarak kabul edilmiştir (Eryılmaz, 1996- 68-75). Ancak gayrimüslim topluluklar içinde az nüfusa Yahudiler sahiptir. Avrupa'da zulme uğrayan, aşağılanan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne İspanya'dan Portekiz'den kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir (Eroğlu, 2013: 33). Wittman, Rumların nüfusça en kalabalık grup olduğunu söylemektedir ancak Rumların sayısının Türklere eşit gösterilmesinin mümkün olmadığını da belirtmiştir (Wittman, 2011: 17).

Osmanlı'da gayrimüslim kadınlara birçok hak tanınmıştır. Aile hukukunu ilgilendiren meselelerinde kendi dinî hükümlerine bağlı kalarak evlenme, boşanma, miras ve vasiyet gibi meselelerini çözmüşlerdir (Küçük, 1999: 210). Ayrıca gayrimüslimlere bir mahalle veya yerleşim yerinde ikamet etme zorunluluğu getirilmemesine rağmen kendilerine yakın gelen din kardeşlerine yakın yerlerde oturmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim kadınların hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadığını hatta kendi milletindeki insanların da bu topraklarda yaşamasını istediklerini, herkesin kendi asması ve incir ağacı altında özgür hareket ettiğini, en değerli giysileri giyebildiklerini Almanya'da doğan ve Edirne'de hayatını sürdüren bir Fransız Yahudisi olan İsaak Zarfati mektubunda paylaşmıştır (Karataş, 2006:119). Gayrimüslim kadınlar, Osmanlı topaklarında birçok hakka sahip olmuşlardır. Hatta kendi dini esaslarına göre çözemedikleri mevzularda haklarını aramak için şer'i mahkemelerin yolunu tutmuşlardır. Osmanlı yönetimi gayrimüslim kadınların güvenliğini sağlamış hem de hakları noktasında onlara sahip çıkmıştır (Akyılmaz, 2017: 331).

Bahsedilen bu hakların yanında eğitim alanında da gayrimüslimlere serbestlik tanınmıştır. Gayrimüslimler, okul açabilme ve okullarının programlarını serbestçe tespit

edebilme yetkisine sahip olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu konuda bir müdahalesi bulunmamaktadır. Ayrıca gayrimüslimlere, Islahat Fermanı'ndan sonra devlet okullarında da okuma ve dini liderlerine devletten maaş alma hakkı verilmiştir. Bu anlayış uzun yıllar devam etmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı padişahı II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik unsurların hiçbirinin birbirinden ayırt edilmediğini söylemiştir. Padişah, her millete eşit mesafede durmak istemiştir (Uzun, 2016: 27).

19. yüzyıl seyyahları, gayrimüslim kadınların İstanbul'da yaşadığı yerlerle ilgili bilgi vermiştir. Gayrimüslim kadınların özellikle İstanbul'un Pera ve Galata semtlerine yerleştiği bilgisini İngiliz seyyah Charles White vermektedir. Seyyah, Pera ve Galata sokaklarında Rum, Ermeni ve Yahudi milletinden insanların Türklerden fazla olduğunu aktarmıştır. Başka bir seyyah olan Fontmagne da Pera'daki halkın çoğunun gayrimüslim olduğunu hatta pek çok dilin konuşulduğunu ancak en az duyulan dilin Türkçe olduğunu açıklamaktadır. Seyyah özellikle Pera'da yaşayan halkın çoğunun Hristiyan olması sebebiyle bu bölgeye Müslüman kadınların girmesine izin verilmediğini söylemektedir (White, 1845: 25; Fontmagne, 1977: 108-109).

Osmanlı topraklarında gayrimüslim kadınlar; din, eğitim, miras, vasiyet, evlenme, boşanma gibi konularda haklarını kullanmışlardır. Gayrimüslimlere tanınan kendi dinlerini, kendi cemaatlerinin kurallarına göre yaşama hakkıyla kendi öz vatanlarındaki gibi özgür olmuşlardır. Osmanlı padişahları Anadolu'da yaşayan tüm etnik gruplara eşit mesafede durmuşlardır. Müslüman kadınlar, gayrimüslim kadınları dışlamamış hatta kardeş olarak görmüştür. Gayrimüslim kadınlar, özellikle İstanbul'da Pera ve Galata semtlerinde yerleşmişlerdir. Osmanlı padişahları, gayrimüslim kadınlara belli bir bölgeyi şart koşmamasına rağmen gayrimüslimler kendi milletleriyle belli yerlerde ikamet etmeyi tercih etmişlerdir.

Aşağıda 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim kadınların Avrupalı seyyahların bakış açısıyla fiziki özellikleri, kıyafetleri, takıları, günlük hayatı ve aile hayatı ana başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı kadınlarının hayatının dönüm noktaları (evlilik ve düğün adetleri-doğumla ilgili adetler- bayram adetleri-boşanma adetleri- din ve çeşitli inanışlar- ölümle ilgili adetler) alt başlıklar altında ele alınarak anlatılmıştır.

3.2. Gayrimüslim Kadınların Fiziki Özellikleri ve Karakterleri

Seyyahlar Türk kadınları kadar gayrimüslim kadınları da merak etmiş ve gözlemlemiştir. Bu gözlemler neticesinde Türk kadınlarını, gayrimüslim kadınları ve ait oldukları milletin kadınlarını kıyaslamıştır. Mesela, Bursayı'gezen Lady Stanhope,

Yahudi kadınların fiziksel özellikleriyle ilgili çok hoş görünüme sahip olduklarını bilgisini paylaşmaktadır (Meryon, 1846: 76).

İstanbul'daki Ermeni kadınları gözlemleyen Fransız Seyyah Nerval, son modayı takip ettiklerini fakat kibirli bir görünüme sahip olduklarını aktarmıştır. Ayrıca süsleme malzemesi olarak bluzlarında kuğu kuşu tüyü kullandıklarını ve bakışlarında da karşıdakini ciddiye almayan bir görüntü olduğunu söylemektedir (Nerval, 2002: 33).

İzmir ve İzmit bölgesini ziyaret eden Arundell ve Frankland adlı seyyahlar bu bölgedeki Türk ve Ermeni hanımlarının hoş bir fiziğe sahip olduğunu, dışarıda örtüsüz kesinlikle dolaşmadıklarını, kişiye özel hazırlanan sarı çarıklarla çok ağırbaşlı olduklarını anlatmıştır (Arundell, 2014: 21; Frankland, 1829: 269).

Henry Christmas, Abdülmecid zamanında Bebek'teki Ermeni kadınların yüzünün kolay kolay unutulmayacağını; bu kadınların duygulu, baygın ve büyük gözlere, siyah saçlara, geniş ve dar bir alına, yumuşak kibar bir ifadeye sahip olduğunu gözlemlemiştir. Buradaki Ermeni kızlarının iyi bir sınıftan genç Ermenilerle evlenmek için yetiştirildiğini belirtmiştir (Christmas, 2012: 37). Ayrıca İzmir'deki Rum kadınlarının tüm Rumlardan güzel olduğunu söylemektedir. Asya'da bulunmalarının bu kadınlara daha bir kibarlık kattığını, keskin ve sert yüz hatlarının yumuşadığını, gözlerinin daha bir parlak, vücut hatlarının daha kadınsı olduğuna işaret etmektedir. Seyyah Rum kadınlarının bu güzelliği gizlemek istemediklerini, yüksek yerlerde oturarak kendilerini teşhir ettiklerini de sözlerine eklemektedir. Rum kadınlarının iyi anne ve iyi eş olduğu bilgisini paylaşmaktadır. İzmir'deki bekar kadınların sayısının erkeklere oranla daha fazla olduğunu, güzelliğin evlenmeyi kolaylaştırmadığını, önemli olarak görülen tek şeyin para olduğunu aktarmaktadır (Christmas, 2012: 62-63).

Edward Raczynski de eski zamanın Rum kadınlarının cazibeleriyle ün saldığını, bugün de aynı güzelliğe sahip olduğunu onaylamaktadır. Kusursuz yüz hatlarına, güzel ve manalı gözlere sahip olduklarını belirtmektedir. Rum kadınlarını vücutlarına dikkat ettiğini, Türk kadınlarının ise korse kullanmak istemedikleri için kısa zamanda vücut güzelliklerini yitirdiklerini söylemektedir (Edward Raczynski, 1980: 44- 50).

Carne, İzmir'deki izlenimlerinde Avrupalıların çoğunun Rum aileleri ile evlenmeyi tercih ettiğini, bu durumun nedeninin ise Doğu ve Frank görgüsüne hakim Rum hoş görünümlerinin yanı sıra arp ve piyano çalma yeteneklerine sahip olduklarını nakletmektedir. Ayrıca kadınların bitmek bilmez bir canlılığa, girişimciliğe ve çok yönlülüğe sahip olduğunu sözlerine eklemektedir (Carne, 1826: 65- 70).

Madden, 1825 yılında İzmirli Rum kadınların piyano ya da arp çalmak bir yana çok azının okuryazar olduğunu söylemektedir. Ancak onların samimi ve içten

davranarak mükemmel eş niteliği kazandığını belirterek Rum kadınlarının eşlerinin daima mutlu olduğunu aktarmıştır (Madden, 1829: 147).

Swan, İzmir'deki gözlemlerinde Rum kadınlarının diğer kadınlardan çok farklı görünmediğini, doğal çiçeklerle süslü olan türbanlarıyla meraklı gözlerle etrafa baktıklarını söylemektedir (Swan, 1826: 155).

Lucy Garnett Rum kadınların fiziksel görünümleriyle ilgili olarak; alınlarının geniş, gözlerinin yuvarlak ve düzgün vücut hatlarının olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Rum kadınlarının boylarının ortalamanın üstünde olduğunu, çok da uzun olmadığını, elleri ve ayaklarının küçük olduğunu sözlerine eklemektedir (Garnett, 2009: 31).

Rum kadınlarının karakterleriyle ilgili bilgi paylaşan Slade, Rum kadınlarının en belirgin özelliğinin paraya olan düşkünlükleri olduğunu dile getirmekte ve kaşmir şalları, bilezik ve kolyeleri olmadan kiliseye ya da gezmeye gitmediklerini vurgulamıştır (Slade, 2012: 164).

İzmir'deki Rum kadınlarının oldukça güzel olduğunu söyleyen Charles Mac Farlane, bu kadınları çirkin görmenin mümkün olmadığını; uzun kirpikleri, ince kemerli kaşları ve büyük, siyah gözleriyle büyüleyici olduklarını aktarmaktadır. Ayrıca Rum kadınlarının makyaj yapmayı sevdiklerini ama makyajda abartıya kaçmadıklarını, sık sık kuaföre ve boyaya başvurduklarını gözlemlemiştir (Mac Farlane, 1829: 50).

Emerson, Denizli'deki Rum ailerinin kızlarını yabancılara göstermek istemediklerini, bu durumun Türk adetlerinden etkilenmeye bağlı olduğunu ayrıca Türklerden korktukları için bazı ailelerin de kızlarını dışarı çıkarmadığını, kadınların baskı sonucunda mutsuz göründüklerini gözlemlemiştir (Emerson, 1829: 96).

Yukarıdaki bilgiler, seyyahların gayrimüslim kadınlarının fiziki özelliklerinin farklı ancak hepsinin güzel göründüğü hususunda aynı fikirde olduklarını göstermektedir. Seyyahlar, Yahudi kadınlarının hoş fiziğe sahip olduklarını ve güzel göründüklerini belirtmektedir. Ermeni kadınlarının ise manidar ve büyük gözlere sahip olduğunu, örtüsüz gezmediklerini, yumuşak bakışlarıyla kibar olduklarını belli ettiklerini, siyah saçlarıyla evlenilecek kadın olarak yetiştirildiklerini söylemektedir. Seyyahlar, Rum kadınları için güzelliklerini teşhir ettiğinden, süslenmeyi sevdiklerinden cana yakın ve girişken olduklarından, korse kullandıkları için vücut hatlarının güzel göründüğünden bahsetmektedir. Ayrıca bu kadınların hem iyi bir eş hem de iyi bir anne olduğunu belirtmektedirler.

3.3. Gayrimüslim Kadınların Kıyafetleri ve Takıları

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen seyyahlar, gayrimüslim kadınların dış görüntüsüyle de ilgilenmiş ve çeşitli milletlerin kadınlarının kılık-kıyaferlerini birbirleriyle mukayese etmiştir. Bu konuyla ilgili izlenimlerini paylaşan Pardoe, genç Rum bayanların çiçeklerle bezeli türbanlarının, koyu ve parlak renkli saçlarının nerdeyse tamamen gizlediğini, boğazdan dize kadar kürkle kapanmış olduklarını ve içten kat kat ayaklarına kadar uzun etek giydiklerini belirtmektedir. Seyyah Yahudilerin kıyafetlerini de çok ilgi çekici bulmuştur. Yahudi kadınlarının evlenmeden önce saçlarının görüntüsüyle çok ilgilendiğini, evlendikten sonra da saçlarını gizleme yönüyle dikkatli olduklarını hatta ikinci bir örtü kullandıklarını ayrıca kıyafetlerinin sade ve şık olduğunu anlatmaktadır (Pardoe, 2010: 474).

Fransız seyyah Fontmagne, İstanbul'daki kadınların hangi millete mensup olduğunu, giyim tarzlarından ve yüzlerini kapatıp kapatmadıklarından anlaşıldığını söylemektedir. Rumların ve Frenklerin yüzlerinin açık olduğunu, Yahudilerin ve Ermenilerin yüzlerinin yarısının örtülü olduğununu belirtmektedir (Fontmage, 1977: 240).

1839 yılında Anadolu topraklarını ziyaret eden İngiliz denizci ve tarihçi Edward Napier, İstanbul'da yaşayan Rum kadınlarının kafalarınataktıkları geniş, kadifeden yapılmış başlık ve dantelli peçeleriyle rahatlıkla ayırt edilebildiğini, yüzlerini örtmediklerini, saçlarını omuzlarından aşağıya sarkıttıklarına üzerine beyaz bir kumaş parçası örterek bu kumaşı çenelerinin altından bağladıklarını, boyun ve göğüs çevrelerinin gümüş kuşaklarla sardıklarını, bileklerine de renkli camdan yapılma bilezikler taktıklarını gözlemlemiştir (Napier, 1842: 168- 170).

1827 yılında Anadolu'ya gelen Charles Mac Farlane, Çeşme'nin güneyindeki bir Rum köyündeki kadınların güzel olduğunu hatta bu kadınların güzelliğiyle köyün bilindiğini, fakir olmalarına rağmen güzelliklerinden bir şey kaybetmediklerini, kadınların parlak, büyük ve siyah göz bebeklerine, güzel bir yüze, küçük ağza, burna ve çeneye sahip olduklarını söylemiştir (Mac Farlane, 1829: 101).

1829 yılında Gediz'i gezen Keppel, Rum kadınların mahremiyeti ve utangaçlığı için diğer seyyahların anlattığı gibi aşırı tutucu bir durumla karşılaşmadığını, daha öznel bir değerlendirmeyle Türk kadınlarının bile yüzlerinin güzelse yani görülmeye değerse gösterebileceklerini düşünmektedir (Keppel, 1831: 250). Hamilton da özellikle Batı Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların daha rahat davrandıklarını hatta Rum kadınlarının Kula civarında kapı önlerinde oturduğunu ve yabancı bir erkeğe bile gülümseyebildiğini vurgulamaktadır. Bursa'daki gezisinde gördüğü Türk kadınların ise

kendisinden kaçarak gizlendiklerini ve bu durum karşısında zor anlar yaşadığını anlatmaktadır (Hamilton, 1842: 137).

1833 yılında Osmanlı topraklarına gelen Fraser, Rum kadınlarının tüm güzelliklerini sergilediklerini hatta Beyoğlu'ndaki Avrupalı kadınlardan daha şık giyinerek sokaklarda dolandıklarını, kıyafetlerinde İngiliz ve Paris tarzını benimsediklerini dile getirmiştir (Fraser, 1838: 161).

Seyyah Nerval, 1842 yılında İstanbul'un Beyoğlu semtinde Türk ve gayrimüslim kadınların kıyafetleri üzerine yaptığı izlenimlerde Türk kadınlarının Rum ve Ermeni kadınlara göre daha dikkatli örtündüğünü, ferace rengi konusunda Türk kadınlarının mor ve yeşili tercih ettiğini ve kalın bir peçe kullanarak burun ve göz dışında her yerini kapadıklarını ifade etmektedir. Rum ve Ermeni kadınların hatlarını belli eden ince kumaş kullandığını gözlemlemiştir (Nerval, 2002: 5). Ermeni kadınların giyimlerini, Türk kadınlarına benzeten Seyyah Reid, Ermeni kadınların siyah pelerin ve kırmızı terlik kullanmalarının tek fark olduğuna dikkat çekmektedir. Hem Rum hem de Ermeni kadınlarının başörtülerinin kar beyazı kadar temiz göründüğünü söylemektedir (Reid, 1840: 121- 122).

İrlandalı Aubrey De Vere, 1850 yılında Osmanlı Devleti'ne yaptığı ziyarette Rum kadınlarının kıyafetlerinin Türk kadınlarınınkine göre daha kaba olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Ermeni kadınlarının yeşil ya da mavi pelerin kullandığını ayaklarında kızıl terlikler olduğunu dile getirmektedir (Vere, 1850: 269).

Fellows, Rum kadınlarının da kıyafetleri hakkında bilgi vererek saçlarını ve türbanlarını abartılı yaptıklarını hatta saçlarının üstüne altın işlemeli takke koyduklarını ancak aynı süsün kıyafetlerinde olmadığını, sadelikten doğan şıklığın daha güzel olduğunu belirtmiştir. Özellikle İzmir'in Rum kadınlarının öz bakımlarının çok iyi olduğunu, her ortama rahatlıkla her an girebilmek için uygun kıyafetle hazır olduklarını ve düzenli olarak saçlarının çiçekler ve mücevherlerle süslediklerini ifade etmştir (Fellows, 1839: 235).

Lady Hornby, fakir Rum kadınlarının görüntüsünün perişan olduğunu, evlerinin yıkık, dökük, kırık pencerelerinden kaçamak bakışlarla dışarıdaki insanları takip ettiklerini gözlemlemiştir. Bazılarının güzel olabileceğini ancak yetersiz beslendikleri ve kendilerine bakmadıkları için tabiatın onlara verdiği güzellikten geriye soluk bir tenin kaldığını söylemektedir. Yirmili yaşlardaki kadınların bile gençliklerinin parlaklığının söndüğünü belirtmiştir (Hornby, 2007: 387). Diğer taraftan Hornby, Rum kadınlarının milli kıyafetlerinin, erkeklerinkinden daha hızlı yok olduğunu belirterek Batılılaşmanın Osmanlı toplum yapısının içine iyice girmesiyle Rum kadınlarının

İstanbul'un bazı kesimlerinde İngiliz ve Fransız modalarını taklit ettiklerini ve kendilerini bir korkuluğa çevirdiklerini be bu duruma çok üzüldüğünü mektuplarında aktarmaktadır (Hornby, 2007: 163).

Seyahati sırasında İzmir'i gezme fırsatı bulan Swan, Rum kadınlarının diğer kadınlardan farklı olarak örtülerinin üzerini parlak doğal çiçeklerle süslediklerini gözlemlemiştir (Swan, 1826: 155).

Gayrimüslim kadınların takılarını seyyahlar gösterişli bulmaktadır. Osmanlı topraklarında gayrimüslim kadınlar, Türk kadınlardan daha çok takı ile süslenmişlerdir. Gayrimüslim kadınlardan olan Rum kadınlarının süslenme merakı diğerlerinden daha fazladır. Bu nedenle Pardoe, Rum hanımlarının buldukları her süsü kullandığını, takıp takıştırdıklarını gözlemlemiştir (Pardoe, 2010: 93). Seyyah, Rum kadınlarının süslü iğneler ve kollarında bilezikler kullandığını söylemektedir (Pardoe, 2010: 41).

Rum kadınlarının parayı sevdiğini söyleyen Adolphus Slade; kaşmir şalları, bilezik ve kolyelerinin Rum kadınının parçası haline geldiğini kiliseye ya da gezmeye giderken bunları daima yanlarında bulundurduklarını söylemektedir (Slade, 2012: 164).

İzmir'deki Rum kadınların saçlarını kendilerinin süslediğini belirten Charles Fellows, çiçek ve kurdele tasarımıyla süsledikleri saçlarını türbanla örttüklerini ve türbanın en üst bölümüne altın işlemeli bir bandana taktıklarını söylemektedir (Fellow, 1839: 12).

Mardin'de seyyah J.S. Buckingham, farklı milletlere ait kadınlardan dış görünüşü en iyi olanların Ermeniler olduğunu, özellikle kafalarına taktıkları başlıkların muhteşem olduğunu, rengârenk ve püsküllü ince tülbentlerle kafalarını örttüp, bu tülbenti kafalarının bir tarafında çok güzel bir şekilde düğümlediklerini sonrasında uzun örülü saçlarını da taç biçiminde tülbendin çevresine doladıklarını aktarmıştır. Ayrıca Hristiyan kadınların yüzlerini tamamen açık bıraktıklarını da gözlemlemiştir. Seyyah, Urfa'daki gözlemlerinde bekar Hıristiyan kadınların başlarına kırmızı renkte bir örtü örttüklerini ancak evlenip çocuk sahibi olduklarında beyaz peçe kullanabildiklerini söylemektedir (Buckingham, 1827: 344). Josiah Brewer ise Ermeni kadınlarının iri olduğunu, göz dolduran güzel renkli eşarplar, sarı ve kırmızı renkli terlikler kullandıklarını, kafalarını tamamen sardıkları beyaz tülbentle örttüklerini aktarmaktadır (Brewer, 1830: 118).

Ermeni kadınların kıyafetleriyle ilgili izlenimlerde bulunan Charles Vane; Ermeni kadınlarını, Türk kadınlarından ayıran en önemli özelliğin kullandıkları kırmızı terlikler olduğunu söylemiştir. Vane, Ermeni kadınların tıpkı Gürcü ve Çerkez kadınları gibi çok güzel olduklarını, kullandıkları başlıkların rengarenk olduğunu ve saçlarını farklı çiçeklerle süsledikleri anlatmıştır (Vane, 1842: 261). 1831 yılında Anadolu'ya gelen

James Ellsworth De Kay, Ermeni kadınların saçlarını rengârenk ipeklerle bağlayıp sırt ve omuzlarına saldıklarını, altın işlemeli, boyu ayaklara kadar uzanan ve vücudu sıkıca saran kadife ceketler giydiklerini söylemiştir. Ayrıca ayın ve gümüş işlemeli elbiselerin altına Türk şalvarı giyip sarı terliklerle kıyafetlerini tamaladıklarını sözlerine eklemektedir. şahit oldukları en pahalı kıyafetleri oluşturduğunu ifade etmiştir (De Kay, 1833: 303). 1833 yılında İstanbul'a gelen John Audjlo ise İstanbul sokaklarında gördüğü Ermeni kadınların yaşmak ve uzun feraceler giydiklerini, Türk kadınlarından farklı olarak burunlarını örtmediklerini, sarı terlik yerine kırmızı terlik kullandıklarını vurgulamaktadır (Audjlo, 1835: 53).

Adolphus Slade, Ermeni kadınların ve Türk kadınların aralarının çok iyi olduğunu hatta Türk kadınların, Ermeni kadınları Hristiyan kardeşi olarak adlandırdığını, Ermeni kadınlarının makyajı daha çok kullanarak kaşlarını yarım daire şekline getirip kaşlarının ortasına işaret koyduklarını belirtmiştir. Ayrıca Slade, Ermeni kadınların çok fazla kullandıkları allığın etkisiyle pürüzsüz ciltlerine zarar verdiklerini ve göz kapaklarını da boyadıklarını sözlerine eklemektedir (Slade, 2012: 165)

Henry Charles Barkley, 1878 yılında Eskişehir ve civarında yaşayan Ermeni kadınlarının Türk kadınları gibi haremlik odalarda günlerini erkekten uzak geçirdiklerini, sokağa çıktıklarında yüzlerini kapatıp ferace giydiklerini, bol şalvarlarını ayak bileğinde bağladıklarını, keten bluzlarının üstüne kısa yelek giydiklerini ve saçlarını örgü yaptıklarını söylemektedir (Barkley, 1891: 96).

Amerikalı gezgin Ross, Ermeni ve Rum kadınların karnaval zamanlarında düzenlenen balolarda sabahlara kadar yorulmadan dans ettiklerini, kıyafetlerinde Fransız modasını yansıttıklarını, ciltlerinin parladığını, gözlerinin ışık saçtığını aktarmaktadır (Ross, 1853: 167).

Manisa'yı gezip de beğenmeyen Du Camp, Ermeni kadnların kırmızı ayakkabı giydiklerini bu sayede dinlerinin ayırt edilebildiğini, Ermeni ve Rum kadınlarının peçe kullanmadığını, yüzlerinin açık olduğunu dile getirmektedir (Du Camp, 1848: 168).

Arundell'in 1833 yılında Manisa'ya yaptığı seyahatindeki gözlemlerinde, Ermenilerin ve Türklerin birbirine benzediklerini, kadınların örtüsüz dolaşmadığını, aynı dili konuştuklarını ve erkekli ortamlara girmediklerini anlatmaktadır. Ayrıca Ermeni ve Türk kadınların sarı çarık giydiklerini ve ağırbaşlı davranışlar sergilediklerini sözlerine eklemektedir (Arundell, 2014: 21- 22).

Lennep, hızma takısına Orta Anadolu'da Gürün yakınlarındaki bir köyde kendilerine evini açan bir Ermeni'nin 16 yaşındaki kızında rastladıklarını ve kızın

burnunda birden fazla hızma olduğunu söylemektedir. Kürt kadınlarda da böyle takılara rastladığından bahsetmektedir.

Avrupalı seyyahlar, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim kadınlarla ilgili gözlemlerinde; Rum kadınlarının görüntüsünün ilgi çekici olduğunu, türbanlarını ve saçlarını abartılı bir şekilde yaptıklarını hatta türbanlarının üstünü doğal çiçeklerle süslediklerini ve her an, her yere rahatlıkla gidebilecek gibi günlük kıyafetlerine özen gösterdiklerini, yüzlerini gizlemediklerini aktarmaktadırlar. Seyyahlar; Yahudi ve Ermeni kadınların yüzlerini örtme konusunda Türkler kadar dikkatli olmadıklarını, Yahudi kadınlarının evlenmesden önce saçlarının bakımına önem verdiklerini, evlendikten sonra ise saçlarını tamamen kapadıklarını hatta ikinci örtüyü bile kullandıklarını söylemektedirler. Ermeni kadınlarının, Türk kadınlarına çok benzediğini siyah, yeşil, mavi pelerin kullandığını; ayaklarına ise kırmızı veya sarı terlik giydiklerini dile getirmektedirler. Ayrıca gayrimüslim kadınlarının başlarındaki beyaz örtülerin kar beyazı gibi olduğunu sözlerine eklemektedirler. Rum kadınlarının süse düşkün olduğunu belirten seyyahlar, özellikle çanlı çiçek kullanarak saçlarını süslediklerini, saçında ve kollarında dikkat çekici takılar olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca seyyahlar, Ermeni kadınların hızma takısını kullandıklarını belirtmektedir

3.4. Gayrimüslim Kadınların Günlük Hayatı

Gayrimüslim kadınların gündelik yaşamlarını merak edip gözlemleyen ve bu konuda seyahatnamelerinde bilgi veren bazı Avrupalı seyyahlar bulunmaktadır. Mesela 1821 yılında İncil'de bahsedilen yerleri görmek için İzmir'e gelen Carne, Avrupalı erkeklerin çoğunun Rum kadınlarıyla aile kurduğunu dolayısıyla İzmir kadınlarının hem doğu hem Frank görgüsü taşıdığını ifade etmektedir. Bu kadınların arp ve piyano çalma kültürlerinin Avrupa'dan geldiğini, İzmir kadınlarının hem yetenekli hem çok canlı hem de çok hoş göründüklerini belirtmektedir. Ayrıca bu kadınların girişimci bir ruha sahip olduğunu da vurgulamaktadır (Carne, 1826: 65- 70).

Pardoe, Sultan Mahmut döneminde Fenerli Rumlarla birlikte vakit geçirmekte ve İstanbul'un Rum Mahallesi Fener'de yaşayan zengin bir tacirin verdiği baloya katılmaktadır. Bu balodaki gözlemlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Muazzam bir taşlığı geçtikten sonra evin farklı kısımlarına giden üç katlı mermer merdivenlerden çıktık. Uzun bir koridoru geçtikten sonra ailenin hanımlarını beklediğimiz bir odaya girdik. Hanımlar, yabancıları kibar bir şekilde karşılıyarak ellerini uzatarak hoş geldin öpücüğü sundular. On beş dakika geçmemişti ki hepimiz gülüyor, yıllarca tanışıyormuş gibi neşeyle Fransızca sohbet ediyorduk. Hiçbir yerde kendinizi şarklılar arasında

olduğundan daha çok evinizdeymiş gibi hissedemezsiniz. Size ters gelebilecek bir tavır takınmamak için ellerinden geleni yaparlar. Bu nedenle ayrıldıktan sonra, yanlarında kalırken rahatsız olduğunuz şeklinde bir imada bulunursanız aile size çok alınacaktır. Gençlerin, yaşlı akrabalarına hürmet ve itaat etmeleri de güzeldir. Yaşlı büyükanne eski bir güzelliğin asil yadigârı gibiydi. Sürekli yüzüne bakmak istersiniz. Kır saçlarını alnında geriye toplamış ve başına koyu renkli bir eşarp örtmüş ve bir iç ceket giymişti; kızı, evin hanımı ve on iki çocuk annesi, iri koyu, parlak gözleri ve gaga biçimli burnuyla Yahudi bir kadına benziyordu. Genç hanımların başlarında çiçeklerle süslenmiş tül türbanlar vardı. Koyu, gür, parlak saçları neredeyse tamamen örtülmüştü ve boğazlarından dizlerine kadar inen kürklü kaftanlar giymişlerdi. Merinos yününden yapılmış etekleri dizlerine kadar iniyordu, tandırın etrafına iyice yerleştikten sonra bir hizmetçi gümüş bir tepsi getirdi. Evin hanımı reçel sunarak misafirperverliklerini gösterdi." (Pardoe, 2010: 53- 54).

Pardoe, bir Ermeni evindeki ziyaretini şu cümlelerle paylaşmaktadır: "Evde yeni evli bir gelin, simsiyah gür saçları omuzlarına kadar iniyor. Saçların geriye kalan kısmını elmaslarla kaplı sırma işlemeli bir yazmayla geriye doğru bağlamıştı. Kaşlarının arasında minik pırlantalarla gelin yazılmıştı. Bursa ipeğinden entarisinin üstünde kaşmirden pahalı bir kuşak vardı. Desenli uçuk mavi bir şalvar, ince çoraplar ve yavruağzı terlik giyiyordu. Yüzükleri ve bilezikleri başlı başına servetti. Fakat Ermeni kadınları zarafette Türk kadınlarının gerisinde kalıyordu. Ermeni kadınların yaşmağı takış tarzı bile bir Türk kadınına benziyordu. Türk haremindeki kadınlar bir söğüt gibi esnek, bir kuğu gibi zariftir. Ermeni kadınları mücevherleri takıp takıştırdıkları için hantallaşıyorlar. Gelin kınalı elleriyle yemen kahvesi ve hoş tatlılar ikram etti. Ayrılacakken gelin elimizi öptü ve tekrar gelmemizi istedi. Türklerde kız çocuğu veya gelin haremde izin almadan oturabilir ama istediği yere değil özellikle yaşlıların arasına giremez. Ermeni gelin ise çok zengin olsa bile kayınvalidesi işaret etmeden oturamaz. Elleri önünde sabırla ayakta beklemek zorundadır. Ailede kadınlar içinde sadece annenin sedirde oturmaya ve sohbete katılmaya hakkına bulunmaktadır. Genç kadınlar akrabalarının önüne ancak çağrıldıkları zaman çıkabilirler. Bunun dışında hep haremde kalır nakış işler, örgü örerler. Türk kadınları gibi Ermeniler de çiçek dikmeyi, bakmayı çok seviyorlar. Ermeni kadın için evlilik bir zorbalıktan diğer zorbalığa geçmektir. Kadın hiç görmediği erkeğin evine gider. Vazifesi her zaman itaat etmektir. Sadece kayınvalidesi izin verirse konuşabilir. Bebeği olunca başkasının yanında kucağına bile alamaz. Türklerdeki çocuk sevme olayı Ermenilerde yoktur. Soğuk, yeknesak ve iç karartıcı ananeler yüzünden duygularını gösteremiyorlar. Gelinler boyun eğip

görevlerini yerine getiriyorlar. İki kelimeyi bir araya getirmeye bile yetemiyorlar." (Pardoe, 2010: 567- 571).

1849'da İstanbul'a gelmiş olan Albert Richard Smith anılarında, Rumların gündelik yaşamları hakkında bilgiler vermektedir. Rumların eğlenceye düşkün olduklarını, pazar günlerini gezmeye ayırdıklarını ve çoğunun Boğaziçi kıyısı boyunca uzanan köyler ve Adalar'da tatil yaptığını ifade etmektedir (Smith, 2015: 151).

İngiliz seyyah White; Ermeni kadınlarının gündelik yaşamlarıyla ilgili seyahatnamesinde, everine misafir geldiği zaman çilekli veya kirazlı şekerler ile su ikram ettiklerini, evlerinin bir köşesinde bir sepette daima şeker bulundurduklarını anlatmaktadır (White, 1845: 12).

Bursa ziyaretinde bulunan Barkley, ipek eğirme atölyelerini gezerken Ermeni kadınlarının burada çalıştığını, kadınların önlerinde sıcak su dolu küçük kazan olduğunu, ipek böceği kozalarının sıcak su dolu kazanlara atıldığını, sonrasında ipek haline gelen kozaların dört kez çırpılarak başka bir kazana aktarıldığını gözlemlemiştir. Ermeni kadınların fabrikada harıl harıl çalıştığını, kadınların çalışma sırasında peçe kullanmadıklarını, günde iki-üç şilin kazanarak iyi beslendiklerini ve giyindiklerini söylemiştir (Barkley, 1891: 44).

Madden, 1825 yılında İzmir'deki gözleminde buradaki Rum kadınlarının piyano, arp çalmak gibi yeteneklerinin sorgulanmasından ziyade çoğunun okuryazar bile olmadığı bilgisini paylaşmaktadır. Ancak eğitimsiz olmalarına rağmen erkeklerini memnun ettiklerini vurgulamıştır (Madden, 1829: 147). Emerson, Türkiye'nin güneyine gidildikçe kadınların daha çok cahil olduklarını özellikle ılıman olan bölgelerde kadının itibarını ve önemini tamamen yitirdiğini gözlemlemiştir (Emerson, 1829: 96- 97).

Seyyahlar, Rum kadınların hem Doğu hem Frenk görgüsüne sahip olduğu için kültürlü, girişken, eğlenceye düşkün ve sempatik olduğu söylemektedir. Evlerine konuk olunduğunda misafirperver olmak adına her şeyi yaptıklarını, samimi davrandıklarını, misafirin de ailenin ferdi olduğunu gösterdiklerini aktarmaktadır. Ayrıca bu kadınların ikram olarak şekerleme ve reçeli kullandıklarını belirtmektedir. Ermeni kadınların gündelik hayatlarında ev işlerinin ve otoritenin hakim olduğunu, erkeklerin izni olmadan konuşmadıklarını ve oturmadıkları dile getirmektedir. Ermeni kadınlarının da Türk kadınları gibi çiçek bakımıyla ilgilendiklerini gelen misafire kahve ve şekerleme ikramında bulundukları ifade etmektedir.

3.5. Aile Hayatında Gayrimüslim Kadın

Osmanlı toplumunun içinde yer alan gayrimüslimlerin, kendi inançlarını ve hayatın dönüm noktalarına ilişkin adetlerini özgürce yaşamalarına olanak sağlanmıştır. Osmanlı toplumunu merak eden seyyahlar özellikle farklı yaşayışları görmek için gayrimüslimlerin dünyasına konuk olmuştur. Seyyahlar Osmanlı toplumunu oluşturan her milletin az ya da çok birbirinden etkilediğini belirtmektedir.

Pardoe, Ermeni ailelerinde kuralların Türklerinkine benzemekle birlikte çok daha katı olduğunu belirtmektedir. Türklerde kız çocuğunun ya da gelinin haremde izin almadan oturabildiğini ancak Ermeni bir zevcenin, pahalı çeyizlerle gelmesinin veya babasının zengin olmasının bir önemi olmadığını, kayınvalidesi yer göstermediği sürece oturamadığını, ayakta beklemek zorunda olduğunu anlatmaktadır. Ermenilerde en büyük oğlun, babasının yanında tütün içebildiğini ancak tütün çubuğunu babasına göstermeden ağzına almak zorunda olduğunu, küçük oğulların ise söz söyleme hakkına bile sahip olmadığını dile getirmektedir. Ailedeki kadınlardan sadece annenin oturma ve sohbete katılma hakkı bulunmaktadır. Genç kızların zorunlu olmadıkça erkek akrabalarının karşısına çıkmadıklarını vurgulamaktadır (Şahin, 2007: 112).

Pardoe, gözlemlerine bir Yahudi evine konuk olarak devam etmiştir. Önce Yahudi milletinin özelliklerini sonrasında evdeki durumu şu cümlelerle anlatmaktadır: Osmanlıda Yahudi hep ezilmekte ve hakarete uğramaktadır. Bu duruma ses çıkarmamaktadırlar. Yahudiye yapılan küçük düşürücü hareketler herkes tarafından normal karşılanmakta ve kimse onlara yardım etmemektedir. Hal böyle olunca Yahudiler de birbirlerini gözetmektedir. Yaşlılar hayatlarının son bulacağı Kudüs'e gitmek isteyip her şeyi oğullarına bırakmaktadır. Yahudiler için cuma öğleden cumartesi akşama kadar tatil gününe herkes dikkat etmektedir. İstanbullu Yahudiler kirli beyaz bir takkenin çevresine kahverengi şal sarmakta ve reaya statüsünde bulunmakta, siyah yemeni ve mor çizmeleriyle de ayırt edilebilmektedir. Başlarında kızıl bir rozetle kalpak takanlar ya başka birinin himayesinde ya da ticaretle uğraşan yabancı tebaa mensubu olmaktadır. Yahudiler, kadınlarının sadakatsizliğini önceden ölümle cezalandırmaktadır. Sultan Mahmut zamanında bu suç, sürgün cezası çevrilmiştir. Oğullarını on beş, kızlarını on yaşında evlendirmektedir. Yahudi mahallesi perişan halde bulunmaktadır. Her yer yıkık dökük ve pas içerisindedir. Kapıdan içeri girdiğinde evin birinci katındaki merdivenin kötü olmasına rağmen ikinci kat göze hitap etmektedir. Yerde bir Acem halısı bulunmaktadır. İçerideki kadınlar alçakgönüllü ve şıktı. Şarkta en güzel kıyafetler Yahudi hanımlarına aittir. Evin hanımı uzun boylu azametli bir kadındı. Hiç boyun eğmiş dışlanmış gibi durmamakta, milletine özgü kartal

bakışları, iri burnu ve yüksek, solgun alnı bulunmaktadır. Yere kadar inen beyaz bir elbise giymişti. Üzerine sırma nakışlı, değerli taşlardan on beş santimlik bir kuşak takmıştı. Elbisenin üzerine güvercin rengi kaşmirden ve yakası en pahalı samurdan yapılmış kürk bir pelerin giymişti. Kollarında harika bilezikler ve taşlı yüzükler vardı. Tüm Yahudi kadınları büyük türban kullanmaktadır. Yazmaları incilerden ve zümrüt takılmış kenar süslerinden oluşmaktadır. Bu kenar süsleri, kadının alnına düşmektedir. Dul kadınlar, ağır pelerin giymektedir. Yahudi kadınlarının saçları evlenmeden önce süslüdür, evlendikten sonra ise gizlenmektedir. Hatta ikinci başörtüyü bile kullanmaktadırlar. Ayaklarına zengin, nakışlı terlikler giyinmektedir. Evlenmemiş kızlar birçok örgüden oluşan süslemelerle saçlarına şekil vermektedir (Pardoe, 2010, 562-566).

Adolphus Slade da benzer gözlemlerde bulunarak Ermeni kadınlarının Müslüman kadınlar gibi gözden uzak bir yaşam sürdüğünü hatta diğer milletlere göre bir köle gibi yaşadıkları için acınacak durumda olduklarını ifade etmektedir. Bir gelinin kendisine soru sorulmadan konuşamadığını, erkek çocuk doğurmadan kocasının yanına oturamadığını belirtmektedir (Slade, 2012: 165).

Lewis, Osmanlı toplumunu anlatan eserinde Ermenilerle ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: "Türkiye'nin Asya topraklarında yaşayan en büyük Hristiyan topluluğudur. Geleneksel olarak Nuh'un gemisinin durduğu yer olarak bilinen Ararat Dağı civarında otururlardı. Ermeni kadınları tertipli düzenli temiz ve çalışkanlıklarıyla ün salmıştır. Eğirdikleri iplikle çok güzel kumaşlar dokurlardı. En meşhur kumaşları, çiçek desenli ağır bir ipek brokar ve sağlam beyaz keçedir. Yaşlı kadınlar ise portakal ve gül suyu reçeli yapmakta ustaydılar. Üç veya dört nesil bir arada yaşardı. Çocuklar sevilir, şımartılır ama disiplinlerine çok önem verilirdi. Evlenmeler erken yaşta olurdu. Kızlar on iki yaşında evlendirilir ve boşanmak imkansızdı. Düğün eğlencesi birkaç gün devam ederdi. Düğünlerde en önemli kişi berberdi. Tıraşı uzatır, şakalar yapar ve bahşiş alırdı sonra damat giyinirdi. Erkekler grubu kızı zorla alıyormuş gibi palalarla kızın kapısına dayanırdı. İki aile arasında şakalaşma bitince gelinin gözleri bağlanıp kiliseye götürülürdü. Dini törende davetliler şarkılar söyler, gelin ve damadın üstüne mısır ve paralar atardı. Ziyafete geçilir. Uzun kırmızı bir örtüyle başına gümüş tepsi bağlanan gelin babasıyla dans ederdi. Düğünden kırk gün sonra gelinin kuyuya gitmesine izin verlir ve bu kadınlar arasında kutlanırdı. Erkek çocuk dünyaya gelinceye kadar gelin kırmızı yün peçe takar ve evde sadece kendinden küçüklere hitap edebilirdi. Gelin kayınpederin izni olmadan konuşmazdı. Ermenilerin çoğu çiftçilik, hayvancılık ve köy

işlerine devam ederdi. Hristiyan olduğu için vergilendirilen Ermeniler, çalışkan tutumlu ve itaatkar insanlardı." (Lewis, 1973: 196).

Ermenilerin komşuları olan Kürtlerle sürekli kan davaları bulunmaktadır. Kürtler otlaklara bağlı olarak göçebe yaşamaktadır. Erkekler koyun sürülerinin başında beklemekte, kadınlar diğer işleri yürütmektedir. Başlıca gıdaları süt, tereyağ yoğrt ve peynirdir. Genç kızlar sütü koyun posunda yağ yapmaktadır. Göç ederlerken erkekler sürülerin başında önden, kadınlar ise peçe takmayarak korkusuzca yüklerini öküzlerine bağlayarak yolda çadır kurarak arkadan gelmektedir. Kadınlar kocalarını kendi seçmekte, evlenmelerine izin verilmezse kaçmaktadır. Kadınlar her şeyi yönetmektedir. Tek kadınla evlenmek esas kabul edilmekte ve boşanmaya izin verilmemektedir. (Lewis, 1973: 197).

Burnaby, İzmir'in limandan göründüğü gibi temiz olmadığını, bir göz aldanması olduğunu aslında sokaklarının dar ve pis olduğunu dile getilmiştir. Burada yaşayan Rum kadınların utangaç olmayıp cesur oldukları söylemiştir. İzmir'de yaşayan Hristiyanlarla Türklerin çok iyi anlaştığını fakat Rus tarafını tutan bir takım gazetecilerin gazetelerinde Hristiyanlara yönelik bir katliam olacağı yönünde haberler yayayarak Türklerle-Hristiyanları birbirlerine düşürmeye çalıştıklarını gözlemlemiştir (Burnaby, 2005: 40). Ermenilerin Türkler gibi örtündüğünü, Erzincan'da bulunan güzel Ermeni kadınların örtünmek konusunda Sivas'taki Ermeniler kadar titiz olmadıklarını dile getirmektedir. Ayrıca Ermeni kadınların evlerine gelen misafirlerine adetleri gereği bir kaşık dolusu reçel yedirip üstüne su içirdiğini, bu adetin ziyaret boyunca misafirin tokluğunu sağlamak için yapıldığını belirtmiştir. İzmir'deki resmi görevlilerin Ermenilere çok iyi davranarak adaleti sağladıklarını gözlemlemiştir. Bir Türk'ün Ramazan günü bir Ermeni'yi sigara içtiği için dövdüğünü neticesinde Zaptiye Amirinin Türk'ü suçlu bularak hapse attığını, burada herkesin insan olduğu için değer gördüğünü söylemektedir (Burnaby, 2005: 76). Burnaby, Hristiyanların kızlarına hizmetçi gözüyle baktıklarını; babaların, kızları evlenip evlerinden gittikten sonra onların hizmetlerinden mahrum kaldıkları için üzüldükleri aktarmaktadır. Avrupa'da kızların çok iyi eğitim aldığını ancak aşçılık ya da temizlik gibi ev işlerinde yetersiz olduğunu bu nedenle Avrupalı kızlar evlendiklerinde babalarının hiçbir şey kaybetmediğini aksine kızlarına artık para harcamayacakları için kazançlı çıktıklarını dile getirmiştir. Seyyah, her iki düşüncenin de yanlış olduğunu, kız çocuklarının evin hizmetçisi ya da evin yükü olmadığını belirtmektedir (Burnaby, 2005: 294). Hornaby, Rumların yeni yıl gününde ziyaretlere gitmekten hoşlandığını dile getirmiştir. Kadınların güzel Rum elbiselerini giydiğini, saçlarını toplayıp çekici bir tarzda tülbentlerle bağladıklarını gözlemlemiştir.

Rum kadınlarının giyim ve bakım konusunda kendilerine iyi baktığını söylemektedir (Hornby, 2007: 163).

Avrupalı seyyahların gayrimüslim kadınların aile hayatına ilişkin gözlemlerinde özellikle Ermeni kadınlarının ev hayatında katı kuralların uygulandığı bilgisini paylaşmaktadır. Seyyahlar Ermeni kızlarının zengin bir aileden gelse bile kayınvalidesinin izni olmadan oturamadıklarını ve konuşamadıklarını dile getirmektedir. Ayrıca genç kızların erkek içine çıkmadıkları da sözlerine eklemektedir. Ermeni ailelerinde erkeklerin yanında oturma yetkisinin sadece annelere verildiğini söyleyen seyyahlar, aile içinde en büyük erkek çocuğun tütün içmede serbest olduğunu da belirtmektedir. Seyyahlar, Yahudi ailelerinin fakir olduğunu genellikle dışlandığını ancak birbirlerine tutunmaktan başka çarelerinin olmadığını, Yahudi kadınların bakımlı ve temiz olduklarını söylemektedir. Rum kadınlarının diğer kadınlara göre daha serbest olduğunu söyleyen seyyahlar, kadınların süslerine düşkün olduğunu özellike saç bakımlarına dikkat ettiklerini gözlemlemiştir.

3.6. Gayrimüslim Kadınların Hayatlarının Dönüm Noktaları

3.6.1. Evlilik ve Düğün Adetleri

Bütün inanışlar evliliğin kutsal bir görev olduğunu doğrulamaktadır. Evlenmeyi öğütleyen kurallar barındırmaktadır. Yahudiliğe göre evlilik, kutsal bir birliktelik olarak görülmekte ve zorunlu durumlar dışında mutlaka yapılması gereken bir olaydır. Yahudilikte aile kurmak kişinin din hayatını da düzenlediği için büyük önem taşımaktadır. Bekâr kalmak günah sayılmakta ve bir kültün yok olmasına neden olarak değerlendirilmektedir. Musevilikte evlenmeyen insanlara "ravak" adın verilmiş ve boş adam olarak nitelendirmiştir (Ünal, 1998: 19).

Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimler evlenme, boşanma, nafaka, miras vb. konularda kendi dini emirlerini yerine getirmekte özgürdürler. Tournefort, Ermenilerin evlenme adetlerinde kız bebeğin doğar doğmaz erkek bir bebekle sözü kesilmektedir. Bu olay, Ermenilerde kendi içlerinde dayanışma, birliktelik ve dostluk kurma yolu olarak kullanılmaktadır. Fransız seyyah Tournefort, kız ve erkek bebeğin büyümesiyle aileler arasındaki ilişkiler daha da güçlenmekte ve erkek evlenene kadar kıza paskalya gününde elbise göndermektedir (Tournefort, 2013: 214).

Burnaby, Ermenilerde kadınların doğduktan sonra baba evinde başlayan bir kölelik eğitimi almaya başladığını vurgulamaktadır. Evlenincede bu kölelik kocalarına hizmet ederek devam etmektedir. Herhangi bir söz hakları, hak istemeleri, boşanma

istemeleri vs. yasal haklarının hiçbiri olmadığını söylemektedir. Türklerde ise bu durumu şöyle dile getirmiştir: boşanmak isteyen bir çift varsa bir şahit huzurunda "Boş ol" demektedir. Seyyah, Ermenilerle Türk aile yapısını kıyasladığında aralarında gözle görülür bir fark olduğunu belirtmektedir (Burnaby, 2005: 133- 134).

Guillaume Martin; "İstanbul'a Seyahat" adlı eserinde, Rumların evliliklerinde de Türklerde olduğu gibi kızın çalgılar eşliğinde akrabalarıyla birlikte hamama götürülmesi ve hamamda yenilip içilme, dans etme gibi âdetlerin olduğunu söylemektedir. Hamam sonrası gelinin şiirler ve dansçılar eşliğinde kiliseye götürüldüğünü, gelinin bu sırada süslenmiş ve takılarını takmış olduğunu, yürüyüşüne dikkat ettiğini aktarmaktadır. Ayrıca Rumların evlenme adetlerinde evlenecek çiftin önünde bir meşale yakıldığından ve bu meşalenin odalarında da yanmaya devam ettiğinden bahseden seyyah, meşalenin bu olaylar tamamlanmadan sönmesinin uğursuzluk getireceğine inandıklarını anlatmaktadır. Damat ve gelin düğün esnasında başlarına çiçekten oluşan çelenk takmaktadır. Tören sırasında papaz, damadın ve gelinin çelengini yer değiştirmektedir. Bu adetlerin eski Yunan adetlerinde görüldüğünü ifade eden seyyah, düğün gününün ziyafetler, danslar, oyunlar ve hediyeleşme ile geçtiğini de sözlerine eklemektedir. Başka bir adet olarak gelinin odalarına girerken eşik ile kapıya dokunmaması, bir eleğin üzerine basarak odaya girmesi ve Türklerde olduğu gibi değerli mücevherlerini ve elbiselerini odalarında misafirlere teşhir etmesi söz konusudur (Martin, 2007: 98).

Fontmage; bir Ermeni düğününde gördüklerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Kız köşedeki bir odada, yüzü altın sırma ile örtülü bir yaşmakla beklemektedir. Türklerde olduğu gibi kendisini tebrik edenlerin ellerini öpmektedir. Papaz geldiğinde genç çiflerin nikahı için beyaz çiçeklerle süslü odaya geçilmektedir. Odadaki ayinde damat önce yalnız duaya katılmaktadır. Damada bu sırada beyaz pelerin giydirilmektedir. Başına da beyaz bir taç takılmaktadır. Sonra damat ayin eşliğinde kızı almaya gitmektedir. Kız, beyazlar içinde yüzü kapalı olarak damadı beklemektedir. Gelin ve damat sunağın önüne gelip birbirlerinin parmağına yüzük takmaktadır. Sonrasında şarap dolu bir kupayı birlikte içmekte ve damat tarafından gelinin yüzü açılmaktadır. Ermeniler, kadınların yüzlerini dışarda örtmesini şart koşmamaktadır. Ermeni kadınları güzel ve milli olan kıyafetlerini dolaplara kaldırmakta aynı Avrupa kadınları gibi giyinmekte ve mücevherlerini abartılı olarak göstermektedir. Türkler, Ermenileri daha zengin ve güven verici olduğu için Rumlardan üstün tutmaktadır." (Fontmage, 1977: 228- 229).

Pardoe, farklı milletlerin düğünlerini merak etmiş ve bu düğünlere katılmıştır. Seyyah, katıldığı bir Rum düğünü merasimlerini çok eğlenceli bulmuş ve gözlemlerini

şu cümlelerle aktarmıştır: "Düğünden bir gün önce gelinin gelinliği teşhir edilmektedir. Tatlı ve kahve ikram edildikten sonra gelinliğin her parçası gelen misafir tarafından kontrol edilmektedir. Gelinlik gösterildikten sonra gelinin annesi elinde telkâri gümüş zarflı bir koku şişesi ve diğer elinde odağaçlı buhurdan ile içeri girmekte ve evlenen evlenmeyen herkese dua etmektedir. Rum kadınlarının arasında zenginliğin göstergesi yedi ya da sekiz kaşmirinin olmasıdır. Bu nedenle kaşmir elde etmek için geline çile verilmektedir. Genç kızlar bir elinde terazi diğer elinde çileler içeri girmektedir. Amaçları bu ip yığınını ayırmak ve çilenin ağırlığını belirlemektir. Kırk drahmi çile en üst seviyede çile ağırlığı demektir. Çile yirmi kişi eşliğinde sırma tellere ayrılarak taç şekline getirilmektedir. Gelinliği görüp evden ayrılan hanımlar gelinliğin üzerine küçük gümüş paralar atmaktadır. Ertesi sabah Rum köyünde erken saatte çan yerine kullanılan iki sedir ağacı ile herkes uyandırılmaktadır. En güzel kıyafetlerini giyen hanımlar sesi duyar duymaz dışarı çıkmaktadır. Başlarında çok geniş ve yüksek tülbent bulunmaktadır. Ayrıca üstlerinde akla gelecek en gösterişli çoraplar, omuzlara kadar inen küpeler, üç dört tane altın yüzük bulunmaktadır. Yüzük zengnlik göstergesi sayılmaktadır. Gelinin nikahı için bir Türk halısının üstüne sırma nakışlı bir örtüyle üzeri kapanan rahle koyulmaktadır. Rahlenin üzerinde iki alyans ve bozuk paralar bulunmaktadır. Gelinin yanında gösterişli mücevherleri ile vaftiz annesi durmaktadır. Gelin alayı çalgılar eşliğinde önde iki baba ve damat, arkada gelin ve iki anne daha arkada arkaşlar bir ordu gibi kız evine gelmektedir. Bu alay papaz tarafından karşılanmakta ve alayın üstüne paralar saçılmaktadır. Sonrasında rahle önünde, sarı simli cüppe giyinen papaz eşliğinde düğün duasına başlanmaktadır. Ayin bittikten sonra papaz mor cüppeyi giyerek elmas yüzükleri eline alıp gençlerin huzurunda üç kez istavroz çıkarmaktadır. Yüzükler vaftiz anneye verilmekte ve yüzükler üç kez el değiştirdikten sonra geline ve damada takılmaktadır. Daha sonra aynı işlem düğün taçlarına da yapılmaktadır. Taçlar takıldıktan sonra bir kadeh şarap önce papaz sonra genç çiftler sonra da vaftiz anne tarafından içilmektedir. Mumlar yakılmakta ve bütün cemaat halının etrafında dönmeye başlamaktadır. Bu sırada genç çiftlerin üstüne paralar saçılmaktadır. Merasim sonrası gelin kocasının elini dudağına götürmekte, düğün alayı da gelin ve damadı alınlarından öpmektedir. Sonrasında geline hediyeler verilmektedir. Misafirlere reçeller, kurabiyeler, meyveler, içkiler ve ardından kahve ikram edilmektedir. Gelin ve damat arabaya binmektedir. Çiftlerin taçları damadın evindeki şapele takılmaktadır." (Pardoe, 2010: 546- 549).

Avrupalı seyyahlar, gayrimüslimlerin evlenme ve düğün adetlerine ilişkin gözlemlerde bulunmuştur. Yahudilikte evliliğin zorunlu bir görev olduğunu ifade eden

seyyahlar, bekar kalmanın büyük günah olduğunu belirtmektedir. Seyyahlar, Ermeni evlilik gelenekleri için Ermeni kızlarının aile içinde katı kurallarla büyütüldüğünü bu sürecin evlendikten sonra da devam ettiğini, hiçbir haklarının olmadığını söylemektedir. Ermenilerin düğünlerinde gelinin bir odada yüzü kapalı olrak bekletildiğini ve kendisini görmeye gelen misafirlerin ellerini öptüğünü ardından gelin ile damada sunağın önünde yüzük takıldığını aktarmaktadır. Seyyahlar Rum düğünlerinin çok eğlenceli olduğunu belirterek bu düğünlerde çalgıcıların, dansçıları olduğunu, kızın çeyizinin ve gelinliğinin düğün öncesi kadınlara teşhir edildiğini sözlerine eklemektedir.

3.6.2. Doğum İlgili Adetler

Dinlerin kutsal kitabında çocuk sahibi olmak ve neslin devam etmesi çok önemlidir. Çünkü çocuk demek, hem soyun devamı hem de güç ve asker anlamlarına gelmektedir. Çocuk sahibi olmak evliliğin temel esası olarak kabul edilmiş ve çeşitli adetlerle kutlanmıştır. Örneğin, Yahudi cemaatinde bir kız dünyaya geldiği zaman anne kendisini iyi hissediyorsa ve bebekte sağlıklı ise hane içerisinde hem aile büyüklerinin hem de din görevlilerinin olduğu bir davet verilmektedir. Kız çocuğunun bu davette ismi koyulmaktadır. Yahudi inancına göre bir evlilikten doğan ilk erkek çocuk Tanrı'ya aittir. Böyle bir durumda eve haham gelmektedir. Çocuğu alıp gitmek istediğinde ise anne çocuğu almak için gelen dini görevliye gümüş ve altın eşyalar vererek çocuğun evde kalmasını sağlamaktadır (Canpolat, 2017: 143).

Gayrimüslimlerde yeni doğan çocuğun vaftiz edilmesi söz konusudur. Sözlükte "suya daldırma, yıkama" anlamında kullanılan vaftiz kelimesi dinî merasimi de ifade etmektedir. Bebek vaftizi, Hıristiyanlığın resmî din kabul edilmesinden sonra özellikle X. yüzyıldan itibaren yaygın olarak uygulanmış, XIII. yüzyılda ise Katolik Kilisesi tarafından resmen kabul edilmiştir. Batı kilisesinde vaftiz, yılda bir defa Îsâ'nın yeniden hayata gelmesinin anısına kutlanan Paskalya gününde (mart-nisan) yapılmaktadır. Ortodokslar'da ve diğer Doğu kiliselerinde, bebekler kırk veya seksen günlükken üç defa bütün vücudun suya sokulması şekliyle vaftiz uygulanmaktadır (https://islamansiklopedisi.org.tr/vaftiz, 2022).

Seyyahlar, gayrimüslimlerin inaçlarını kendi inançlarına yakın ya da bire bir gördüğü için kadınların doğumla ilgili gelenekleri hakkında detaylı bilgi verme gereği duymamıştır. Seyyahlar genel anlamda Türk geleneklerinin merak edip izlenimlerini anlatmıştır. Bu nedenle bu konuda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Gayrimüslimlerin doğum adetiyle ilgili Dorina L. Neave, Lucy Garnett ve Bernhard Stern bilgi paylaşmıştır.

Seyyah Neave, Ortodoks Ermenilerin vaftiz törenlerinde bebeklerin giysilerinin çıkarıldığını, çıplak bir biçimde papaza verildiğini, daha sonra papazın, bebeği içi ılık yağla dolu bir tekneye başı önde olacak şekilde üç kere sokarak vaftiz ettiğini ve bebeğin yıkanmadan sarılarak 40 gün boyunca vaftiz yağında kaldığını anlatmaktadır. Ayrıca törene gelen herkese haçlar dağıtıldığını, konuklardan bu haçlar vasıtasıyla bebek için kırk gün boyunca dua etmesi istendiğini söylemektedir (Neave, 1978: 107-108).

Halk bilimci ve seyyah olan Lucy Garnett İstanbul Ermenileriyle ilgili doğum sonrasına ilişkin gözlemlerinde Ermeni kadınlarının doğum sonrası adetleriyle Türk kadınlarının uygulamalarının benzerlik taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca Ermenilerin de Rumlarda olduğu gibi doğum sonrası anne ve çocuğun vaftiz törenine kadar yalnız bırakılmadığını, yalnız bırakılma gibi bir durum söz konusu olduğunda ise anne ve çocuğun kötü ruhlardan korunması için yatağın başına Meryem Ana'nın bir resminin ya da Yeni Ahit'ten bir metnin asıldığını ve yastığın altına bir dua kitabı koyulduğunu sözlerine eklemektedir. Seyyah, bebeğin doğumundan hemen sonra genel sağlık kontrolünün yapılıp bebeğin yıkandığını ve giydirildiğini, bebeğin ellerinin ve ayaklarının düzgün bir şekilde birleştirilerek çok sayıda bezle sarıldığını, vaftiz edilene kadar her gün sıcak suyla yıkandığını, vaftiz sonrası ise haftada bir kere sıcak suyla yıkandığını, yeni doğum yapan annenin üzerine törene kadar nazardan korunmak için her gece kutsal su serpildiğini ve hurma dallarının dumanıyla evde tütsü yapıldığını, annenin üç gün sonra da dünyaya gelen yeni bebeği akrabalarına ve arkadaşlarına göstermek için davet verdiğini anlatmaktadır (Garnett, 2009: 149).

Garnett, Ermenilerin üç gün sonrasında yapılan davetin önemli başka bir nedeninin kader perilerinin bebeğin kısmetini belirlemek için eve geldiğine inanmaları olduğunu söylemektedir. Ailenin akrabaların üçüncü gün akşamında aileye küçük bir somun ekmek, bir halka çörek ve bir fıçı şarap getirdiğini, annenin ve çocuğun sağlığına hep birlikte şarap içildiğini, çocuk için dua edildiğini sonrasında davetteki kadınların büyük bir çörek yapmaya koyulduğunu, çöreğin ununun elenmesinde bebeğe şans getirmesi için tüm kadınların görev aldığını, hamura paraların koyulduğunu ve pişen çörek bebeğin başında kırılarak parçalara ayrıldığını gözlemlemiştir (Garnett, 2009: 488). Seyyah, bebeğin ilk giysilerinin pamuklu mintan ve minyatür bir kapitone sabahlık olduğunu, bebeğin kollarının ve bacaklarının çekilerek düzleştirildikten sonra kapitone sargı beziyle sıkıca sarıldığını, başına kırmızı ipekten küçük bir serpuş geçirilerek beşiğe yatırıldığını ve beşiğin üstüne kırmızı bir tül kapandığını aktarmaktadır (Garnett, 2009: 524).

İstanbul Ermenilerini anlatan seyyah; bir Ermeni bebeğin sekiz günlükken vaftiz babası, erkek-kadın akrabaları ve ebe tarafından kiliseye götürüldüğünü, gösterişli bir şekilde kurallara uyarak vaftiz edildiğini, vaftiz ayininin "Gerçek Tanrı kutsal ruh inayet etsin" sözleriyle başladığını gözlemlemiştir. Ayinde rahibin mezmurlardan parçalar okuduğunu, kırmızı ve beyaz ipliklerin bükülerek bir kordon haline getirildiğini, sonrasında bebeğin kiliseye kabul töreni için saklandığını, öncelikle vaftiz babanın günah çıkararak arındığını, vaftiz babanın üzerine Kitap-ı Mukaddes koyulan çocuğu kucağına üç kez rahibin önünde diz çöktüğünü, rahibin bu sırada bebeğin başına el koyarak bazı dualar okuyarak kötü ruhları kovduğunu, vaftiz babanın batıya dönerek çocuk adına şeytana uymayacağına dair söz verdiğini aktarmaktadır (Garnett, 2009: 150).

II. Abdülhamit zamanında İstanbul'da bulunan araştırmacı Bernhard Stern, Yahudi kadınlarının genellikle kolay doğum yaptığını, doğum sonrası lohusa halinde kadının kirli kabul edildiğini, kirlilik süresinin erkek doğuran kadın için 7, kız doğuran kadın için 14 gün olduğunu, lohusa kadının yatağının başında kadınların bir hafta boyunca beklediğini; erkeklerin ise yan odada kutsal kitap okuduğunu, lohusanın kötü ruhlardan korunması için yalnız bırakılmadığını, lohusanın ve bebeğin yattığı odada lamba yakıldığını aktarmaktadır. Ayrıca erkek bebek doğuran annenin 33, kız bebek annesinin 66 gün boyunca kutsal unsurlara dokunamadığı, lohusalık süresi bitiminde ise koyun kurban edildiğini, kadının yıkanarak temizlendiğini belirtmektedir (Stern, 1903: 295).

Rum kadınlarının doğum hususlarıyla da ilgili bilgi veren Stern, Rum kadınlarının doğumlarda fazla ağrı çekmediklerini, doğumu kolaylaştırmak için kadının ayak baş parmağının kanatıldığını, gerekirse bebeği doğru pozisyona getirmek için gebenin yatağının havaya kaldırılıp sallandığını ve karnının ovulduğunu söylemektedir. Rum kadınlarının doğumla ilgili batıl inançları olduğunu söyleyen seyyah; doğumu kolaylaştırmak için evdeki tüm kapı, çanta, dolap kilitlerinin açıldığını, doğum anında yanında olan kimsenin doğum sonuna kadar dışarıya çıkamadığını, evin odalarına kutsal bakirenin eline benzeyen Cheri Panagias bitkisininin serpiştirildiğini dile getirmektedir. Ayrıca bebeğin doğumu esnasında Rumların bir horozun başını kestiğini de sözlerine eklemektedir (Stern, 1903: 300).

3.6.3. Şenlikler ve Kutlama Adetleri

Seyyahlar, gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında huzuru bozmadan eğlenebildiklerini, dinlerinin ve geçmişlerinin gereği olan şenlikleri ve kutlamaları

yapabildiklerini söylemektedir. Gayrimüslimlerin şenlikleri hakkında bilgi veren Pardoe, Yeniköy'de Rumların törenlerinden biri olan "Ateş Bayramı"na tanık olmuştur. Seyyah, bu bayramın akşamleyin yapıldığını, koyda bulunan bir kayığının odun doldurulduğunu, insanların ellerinde kağıt fenerlerle koşuştuğunu gözlemlemiştir. Sonrasında bu kayığın ve kıyı şeridinde bulunan odunların tutuşturulduğunu, ortalığın bir anda aydınlandığı belirterek kafaları kazınmış ve keten şalvar giyen bir grup erkeğin denize girip şarkılar söyleyerek ateşe odun attıklarını söylemiştir. Pardoe, kadınların bu gösteriyi minderlerin üstünde merakla izlediklerini aktarmaktadır (Pardoe, 2010: 356).

Hornby, İstanbul'daki gayrimüslimlerin Paskalya kutlamalarını gözlemlemiştir. Katolik Rumların Paskalya kutlamalarının başlamasına rağmen Protestanların kırk günlük katı bir perhiz yaptıklarını, günde iki kez herkesin kilise gittiğini aktarmaktadır. Dini hoşgörünün ön planda olduğu İstanbul'da İngilizlerinin Noeli'nden sonra Rum Noeli'nin daha sonra Ermeni Noeli'nin yapıldığı bilgisini paylaşmaktadır. Seyyah Hornaby, İstanbul'da her milletin sürekli kutlaması olduğunu söyleyerek pazar akşamları Yahudiler tarafından Mesih'leri için kandil asıldığını, cumartesi günü Yahudilerin Şabat'nın olduğunu, Frenk karnavalından sonra Rum ve Ermeni karnavallarının yapıldığını, Müslümanların cuma gününü ihya ettiğini belirtmektedir (Hornaby, 2007: 228- 229).

Rumların yaşayış biçimiyle ilgili bilgi veren Wittman, Rumların ihya ettiği günlerden birinin Meryem Ana Yortusu olduğunu, 26 Ağustos gününü Rumların çok gösterişli bir şekilde kutladığını gözlemlemiştir. Ayrıca 1 Mayıs'ta yapılan kutlamalarda Rumların ve başka grupların büyük şenlikler düzenlediğini söylemektedir (Wittman, 2011: 61).

Avrupalı seyyahlar, gayrimüslimlerin dinlerine ve yaşayışlarına ilişkin şenlikleri ve kutlamaları Müslüman halka zarar vermeden yaptıklarını söylemektedir. Bu konuda gayrimüslimlerin özgür olduğunu belirten seyyahlar, İstanbul'da çeşitli milletlerin bir arada olması nedeniyle her gün için farklı bir adla kutlama yapıldığını aktarmaktadır.

3.6.4. Boşanma Adetleri

Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler aile hukukunda kendi dinlerinin gerektirdiğini yapmakta özgür bırakılmışlardır. Dolayısıyla boşanmalarında halinde de kendi din adamları ve kendi cemaat mahkemeleri yetkilendirilmiştir. Boşanmak isteğinde olan kadın ya da erkek gayrimüslimler gerekli şartların oluşmuş olması halinde kendi din otoritelerine başvurarak boşanma talebinde bulunmuşlardır (Karataş, 2009: 65).

Seyyahlar gayrimüslim ailelerin boşanmasıyla ilgili bilgi vermektedir. Gayrimüslim kesimin boşanmasıyla ilgili bilgi veren Henry John Van Lennep, Hristiyanlar arasında boşanmanın kesinlikle yasak olduğunu vurgulamıştır. Özellikle üçüncü evliliğin kati suretle yapılamayacağını belirtmiştir. Ayrıca kadın ve erkeğin arasında Türkler de olduğu gibi orantısız yaş farkının olmadığını ve Türkler ile Yahudilerdeki gibi boşanma olayının kolay olmaması nedeniyle Hristiyanlıkta boşanmaya nadir rastlandığını dile getirmiştir (Lennep, 1870: 265).

Adolphus Slade da Lennep'in verdiği bilgileri onaylayarak Ermeni toplumunda boşanmanın doğru karşılanmadığını ve izin verilmeyen bir husus olduğunu ifade etmiştir. Rumlar arasında boşanmanın sadece üç sebeple gerçekleşeceğini açıklamıştır. Bu sebepler: İhanet, alkol bağımlılığı ve pis kokan nefestir. Pis kokan nefes için adaletin tam sağlanabilmesi için gazometrelerin kullanıldığını söylemektedir (Slade, 2012: 164-165).

Lucy Garnett, Rum çiftler arasında çözülmesi imkansız bir neden olmadıkça boşanmanın gerçekleşemeyeceği bilgisini vermektedir. Boşanma olayının erkeği maddi olarak zor duruma sokması ve boşanan çiftlerin toplum tarafından dışlanması nedeniyle Rumlar arasında boşanma olayı çok fazla yaşanmamaktadır. Hatta Garnet, kendisinin uzun süredir bölgede olmasına rağmen iki boşanma haberini duyduğunu söylemiştir. (Garnett, 2009: 32).

Yahudilikte boşanma olumlu karşılanan bir durumdur. Boşanma konusunda erkek yetkili kılınmıştır. Erkek evliliğiyle ilgili hazırladığı gerekçeli kararını şahitler önünde eşine vererek eşinden boşanmış olmaktadır (Kennel, 1995: 490). Musevilikte kadının tekrar eski kocasıyla evlenme durumu zorlaştırılmıştır. Kadın ancak kocasından ayrıldıktan sonra başka bir erkekle evlilik yapmamışsa eski kocasıyla evlenebilmektedir. Ancak boşandıktan sonra başka biriyle evlenmişse evlendiği kişi ölse bile eski kocasıyla tekrar evlenememektedir (Karataş, 2009: 63).

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin evlenme, boşanma gibi konularda olduğu gibi veraset hukukuna dair meseleleri de kendi cemaat mahkemelerinde çözme hakları bulunmaktadır. Yahudilikte kız çocuklarına hiçbir şey verilmemekte mirasın tamamını erkek çocuklar almaktadır. Kızlar sadece erkek varislerin olmadığı durumlarda mirasta hak sahibi olmaktadır. Aynı zamanda ölen kişinin geride kalan dul eşinin de miras alma hakkı yoktur. Çocukları olmayan bir erkeğin vefatında miras şu şekilde pay edilmektedir. Hristiyanlıkta değişik zamanlarda veraset konusunda değişik uygulamalar olmuştur. Belli bir dönem kilise hukukunda "trimoiria" olarak adlandırılan veraset sistemi uygulanmıştır. Bu uygulamada miras üç

eşit parçaya bölünmektedir. Bunlardan ilk kısmı cenaze masrafları için ayrılmakta, ikinci kısmı yaşayan eş, üçüncü kısmı ise ikinci ve üçüncü dereceden akrabalara verilmektedir (Karataş, 2009: 91).

Avrupalı seyyahlar, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim ailelerin boşanmaları hususunda; Hristiyanlarda kesinlikle boşanmanın söz konusu dahi olamayacağını, dinin zorlayıcı hükümleri ile Hristiyanlıkta boşanmaların nadir görüldüğünü söylemektedir. Seyyahlar, Ermeni ailelerinde katı kuralların uygulandığını ve boşanmaya izin verimediğini, Rum ailelerinde de boşanmanın zorlaştırıldığını ancak ihanet, alkol bağımlılığı ve pis kokan nefes yüzünden boşanmanın olabileceğini aktarmaktadır. Yahudilikte ise boşanmanın normal karşılandığını belirten seyyahlar, boşanma için gerekçeli kararın hazırlanmasıyla boşanmanın gerçekleşebileceğini ancak erkeğin eski karısıyla tekrar evlenmesi için kadının boşanmadan sonra hiçbir evlilik yapmamasının gerektiğini dile getirmektedir.

3.6.5. Dini İnançlar

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler ibadet özgürlüğüne sahiptir. Seyyah Porter, 19. yüzyılda gayrimüsimlerin çoğunun zengin olduğunu, kendi evlerinin olduğunu hatta Galata'da Hristiyan kiliselerinin ve manastırlarının bulunduğunu belirtmiştir. Amerikalı seyyah De Kay da gayrimüslimlerin dini ibadetlerini yapmakta serbest olduğunu onaylayarak Hristiyan rahiplerin sokaklarda rahatça dolaşabildiğini ifade etmektedir (De Kay, 2009: 60).

Osmanlı topraklarında üç semavi dinin olduğunu söyleyen seyyah Ubucini, Türk topraklarında, tüm inançların serbestçe yaşandığını dile getirmiştir. Diğer dinlerin ayinlerinde hiçbir kısıtlamanın olmadığını hatta ayin sırasında askerlerin koruyuculuk yaptığını söylemektedir. Seyyah; İstanbul ve İzmir bölgesindeki gayrimüslimleri gözlemlemiştir. Gayrimüslimlerin bu bölgede kendi vatanlarından daha serbest davrandıklarını, törenlenleri gereği sokakta mumlar, haçlar ve ilahiler eşliğinde yürüdüklerini aktarmaktadır (Ubucini, 1977: 88).

Pardoe, Rumların ortamdaki özgürlüğünü kullanarak olur olmaz zamanlarda Pazar ayinleri yaptıklarını, Rum köyünde herkesin çan yerine şafak vakti sedir ağacından yapılan iki değnekle uyandırıldığını, bu sesin herkese çığlık gibi geldiğini aktarmaktadır. Bu sesi duyan kadınların en iyi kıyafetleriyle dışarı çıktığını söyleyen seyyah, dini kuralların herkes tarafından uygulandığına işaret etmektedir (Pardoe, 2010: 460).

Gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi dini gün ve tatillere sahip oldukları bilgisini veren White, özellikle Ermenilerin Katolik ve Protestan mezhebinin birçok dini güne ve tatile sahip olduğunu belirtmektedir. Fontmagne İstanbul'daki Ermeni patriğinin sadece dini ayinler yapmadığını, ülkesini de temsil ederek milliyetçi hareketlere yön verdiğini açıklamaktadır (White, 1845: 4).

Eliza Schneider, Bursa'da bazı Rum ve Ermenilerin mezheplerinin gereğini yerine getirmediklerini, manevi inançlarını kaybettiklerini, ibadetlerini uygun biçimde yapmadıklarını ve ahlaki değerlerini kaybettiklerini söylemektedir (Schneider, 1846: 56).

Guillaume Martin din adamlarının görevlerini kötüye kullandığını, Ortodoks olan Rumların din adamlarının cahil, para düşkünü, boş inançlları olduğunu hatta Rum Papazlarının sadaka istemekten utanmadıklarını aktarmaktadır. Ayrıca Rum papazlarının yönettiği ibadetlerin gösteriş olduğunu, içi boş uygulamaların yapıldığını sözlerine eklemektedir (Martin, 2007: 157- 158).

Avrupalı seyyahlar, gayrimüslimlerin dini hayatlarını özgürce yaşadığını, İstanbul'da birçoğunun zengin olduğunu ve Hristiyan kilise ve manastırlarında serbestçe dinlerinin gerektirdikleri yaptıklarını söylemektedir. Ayinlerinde hiçbir kısıtlamanın olmadığı hatta ayin sırasında askerlerin koruyuculuk yaptığı bilgisini paylaşmaktadır. Gayrimüslimlerin yaşadığı bölgede kendi vatanlarından daha serbest davrandıklarını, törenleri gereği sokakta mumlar, haçlar ve ilahiler eşliğinde yürüdüklerini gözlemlemişlerdir. Özellikle Rumların; Pazar ayinleri için şafak vaktinde kadınların en iyi kıyafetleriyle dışarı çıktığını, dini kuralların herkes tarafından uygulandığı belirtilmektedir. Ermenilerin Katolik ve Protestan mezhebinin birçok dini güne ve tatile sahip olduğunu belirtmektedirler.

3.6.6. Ölüm Adetleri

Seyyahlar, Gayrimüslimlerin cenaze günü görüntülerini gözlemlemiş ve not etmiştir. Mesela Lady Hornby, bir Ermeninin evinin önünden geçerken bir tabutun dışarıya çıktığını görmektedir. Ölü tabutla evden çıkarken kadınların davranışlarını gözlemleyen Hornaby, şu cümleleri kurmaktadır: Kadınlar evin penceresinin kafeslerini açmış, gözlerini cenaze alayına dikmiştir. Hepsinin gözlerinde acı görünmektedir. Kadınlar cenaze evden çıkmadan son kez vedalaşıp üstlerini başlarını yolarak ağıtlar yakmaktadır. Bu feryat halleri kendilerini yıpratmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Ölen kişi ne kadar yüksek sesle ağıt yakılsa da geri gelmeyecekti (Hornby, 2007: 206).

De Kay, İstanbul'da tanık olduğu bir Rum cenaze töreninde ölünün en iyi kıyafetini giydirildiğini ve ölünün üstünün tamamen açık olduğunu gözlemlemiştir. Mezarlığa ulaşıldığında ölünün üstünden kıyafetlerinin çıkarıldığını söyleyen seyyah, bu sırada başka bir tören yapılmadığını, zenginse mezarlığın baş tarafına mermer parçası koyularak yazılar yazıldığını ve ayinler yapıldığını belirtmektedir. Seyyah, ölen Rumun fakir olması durumunda defin işleminden sonra hemen mezarlığın terk edildiğini aktarmaktadır (De Kay, 2009: 98).

Pardoe, Rumların ölüm merasimleriyle ilgili izlenimlerini şu cümlelerle dile getirmektedir: Rumların evlendikleri zaman başlarının üstüne taktıkları taçları, öldükleri zaman da tabutunun üstüne koyulmaktadır. Öncesinde ölen kişi güzel bir şekilde giydirilmekte ve makyaj yapılmaktadır. Ellerine mücevherleri de takılmaktadır. Cenaze sokak sokak gezdirilmektedir. Ölünün ardından ağlayan, kendini parçalayan kadınlar bulunmaktadır. Tören bitince mücevherler ölüden alınmakta ve ölü toprağa verilmektedir (Pardoe, 2010: 546- 549).

Reid, Ermenilerin ölünün mezarlığa arkadaşlarının ve tanıdıklarının kollarının uzatarak ellerinin üstünde getirdiğini, pembe ve mavi elbiseli çocukların mezarlıkta şarkılar söylediğini, mezarlıkta Ermeni cüppe ve kalpağı giyinen papazların olduğunu gözlemlemiştir (Reid, 1840:168). Fransız seyyah Nerval, İstanbul'daki Rumların cenaze törenlerini gözlemlemiştir. Rumların cenaze alayındakilerin çok üzüntülü görünmediğini, en güzel elbiseleri giydirilen ve yanaklarına allık sürülen ölünün çiçekler içerisindeki tabuta yatırıldığını gözlemlemiştir. Ortodoks papazlarının olduğu alayda kilisenin genç mensuplarıyla şık giyimli cenaze sahilerinin de bulunduğuna dikkat çekmiştir (Nerval, 2002: 10).

Fransız elçisinin yanında rahip olarak Anadolu topraklarına gelen Guillaume Martin; Rumların ve Ermenilerin mezarlarında dut ağaçları ve karaağaçların olduğunu, Rumların ölülerini gömmeden önce yıkadıklarını, cenaze mezarlığa götürülürken cenazenin önünde ağlaşan, saçlarını yolan, ölüye övgüler düzen kadınların olduğunu, mezarın yanına geldiklerinde çığlıkların ve hıçkırıkların arttığını söylemektedir. Ayrıca mezarlık ziyareti hususunda Ermenilerin Rumlardan daha iyi olduğunu, Rumların da sık sık akrabalarının mezarlarına gidip ağlayarak dua ettiğini, özellikle Paskalya sırasında hep beraber giderek akrabalarına dua ettiklerini gözlemlemiştir (Martin, 2007: 118).

Avrupalı seyyahlar, gayrimüslimlerin ölüm adetleri gözlemlerinde, Ermenilerin ölümlere üzüldüğünü hatta ağıt yaktıklarını ancak giden kişinin geri gelmeyeceğini söylemektedir. Gayrimüslimlerde ölünün en güzl kıyafetlerinin giydirilerek, ölüye

makyaj yapıldığını ve yakınları tarafından mezarlığa götürülerek kıyafetlerinin çıkarılması neticesinde ölünün gömüldüğünü aktarmaktadır. Seyyahlar, Rum cenazelerinde üzüntünün olmadığını herkesin ölüye son görevini yapmak için en iyi kıyafetini giyerek papazların peşinde mezarlıkta bulunduğunu söylemektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadın, toplumun oluşmasını sağlayan en etkili unsurdur. Tarihsel süreçte yapılan araştırmalar kadının farklı roller üstlendiğini gösterse de eski Türklerden günümüze kadar kadının değeri ve yaptıkları yadsınamamaktadır. Eski Türklerde kadın, erkekle eşit haklara sahip olmuş, devlet yönetimine katılmış ve aileyi ayakta tutmuştur. Kadının hakları eski Türkler döneminden beri sürekli ele alınmıştır. Bazen dönemin şartlarına bağlı olarak kadınların hakları kısıtlanmıştr. Osmanlı Devleti'nde özellikle 15. yüzyıldan sonra kadının mahremiyetiyle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmış ve kadınların haklarına sınırlamalar getirilmiştir.

Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlar, dönemin modasının etkisiyle Anadolu'ya gelerek kapalı kapılar ardındaki aile kültürünü ve kadını gözlemlemiş ve eserlerinde anlatmıştır. Ayrıca kendi ülkelerindeki yaşam tarzıyla ve kadın unsuruyla karşılaştırmalar yapmışlardır. 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlar, Müslüman ve gayrimüslim kadınları inceleyerek kadınların fiziki özelliklerini, dış görüntüsünü, kılık kıyafetlerini, eğitim durumlarını, takılarını, aile durumlarını, evlenme, boşanma, doğum ve ölüm adetlerini, dini inançlarını seyahatnamelerde anlatmıştır. Avrupalı seyyahların gözlemlerinde kadın imgesiyle ilgili aynı görüşlere yer vermesi bu bilgilerin doğru olduğunu ve değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

19. yüzyılda Laydi Hornaby, Spencer, Pardoe gibi seyyahlar kadınların fiziki özelliklerinde orta boylu ya da biraz daha uzun olduğunu, düz ya da kemerli burunlu, beyaz tene, küçük ellere ve ayaklara sahip olduklarını, ince belli olmalarına rağmen taşıdıkları elbiselerin ağırlığı nedeniyle yürüyüşlerinin tuhaf olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ayrıca seyyahlar, Müslüman kadınların bakımlarına dikkat ettiklerini, örtündüklerini, ferace, yaşmak gibi kıyafetleri kullandıklarını; varlıklı kadınların ise ipek kumaşı tercih ettiğini, renkli terlikler giydiklerini, kadınların seçtikleri kıyafetlerde renk uyumunun muazzam olduğunu belirterek genç kadınların daha çok pembe ve leylak tonlarını, yaşlıların ise koyu renk kıyafetleri tercih ettiklerini söylemektedir. Kadınların ev içinde çiçek desenli şalvar üstüne iç gömlek giydiklerini, gömleğin üstüne de belden aşağı iki tarafında yırtmaç olan yelek tercih ettiklerini, boyu bileğe kadar uzayan, kolları uzun ve yırtmaçlı kaftanlarla kıyafetlerini tamamladıklarını anlatmaktadırlar. Müslüman kadınların örtü ve sadece gözlerini açıkta bırakan peçe

kullandığını vurgulayan seyyahlar, başlarındaki yaşmağın iki parçadan oluştuğunu, üst zümre kadınlarında yaşmağın beyaz ve şeffaf olarak kullanıldığını gözlemlemektedir. Müslüman kadınların vücut hatlarını belli etmeyen bol kıyafetler giydiklerini, bu görünümün göze hoş gelmediğini, kadınların makyaj malzemesine önem vermesine rağmen makyaj eğitimi almadıkları için bu malzemeleri kullanamadıklarını belirtmektedir. Avrupalı seyyahlar; kadınları kılık- kıyafet yönüyle Batı'yı taklit etmeleri ve yemek, içmek ve süslenmekten başka uğraşlarının olmaması nedeniyle eleştirmekte, misafirperverlik ve samimiyet noktasında övmektedir. Özellikle Osmanlı topraklarının doğusunda kalan kadınların yabancılara karşı daha tedbirli ve uzak durduğunu, Türkmenlerin ve Kürtlerin cesur ve sert, Rumların neşeli ve hareketli, Yahudilerin zeki ve becerikli, Ermenilerin ise Türklerle benzer özelliklere sahip oldukları belirtmektedirler.

Seyyahlar, Müslümanların ve Ermenilerin giyimlerindeki tek farkın terlik renkleri olduğunu dile getirmektedir. Ermenilerin kırmızı, siyah; Müslümanların ise sarı terlik tercih ettiklerini, Yahudi kadınlarının hoş fiziğe sahip olduklarını ve güzel göründüklerini, Ermeni kadınlarının manidar ve büyük gözlere sahip olduğunu, örtüsüz gezmediklerini, yumuşak bakışlarıyla kibar olduklarını belli ettiklerini, siyah saçlarıyla evlenilecek kadın olarak yetiştirildiklerini söylemektedir. Rum kadınları için güzelliklerini teşhir etmeyi ve süslenmeyi sevdiklerini, cana yakın, girişken olduklarını, korse kullandıkları için vücut hatlarının güzel göründüğünü, bu kadınların hem iyi bir eş hem de iyi bir anne olduğunu belirtmektedir. Rum kadınlarının görüntüsünü ilgi çekici bulan seyyahlar, bu kadınların türbanlarını ve saçlarını abartılı bir şekilde yaptıklarını hatta türbanlarının üstünü doğal çiçeklerle süslediklerini ve her an, her yere rahatlıkla gidebilecek gibi günlük kıyafetlerine özen gösterdiklerini, yüzlerini gizlemediklerini aktarmaktadır. Yahudi ve Ermeni kadınların yüzlerini örtme konusunda Türkler kadar dikkatli olmadıklarını, Yahudi kadınlarının evlenmeden önce saçlarının bakımına önem verdiklerini, evlendikten sonra ise saçlarını tamamen kapadıklarını hatta ikinci örtüyü bile kullandıklarını, Ermeni kadınlarının; Türk kadınlarına çok benzediğini siyah, yeşil, mavi pelerin kullandığını, başlarındaki beyaz örtülerin kar beyazı gibi olduğunu sözlerine eklemektedirler. Rum kadınlarının süse düşkün olduğunu belirten seyyahlar, saçında ve kollarında dikkat çekici takılar olduğunu, kültürlü, girişken, eğlenceye düşkün ve sempatik olduğu, evlerine konuk olunduğunda misafirperver olmak adına her şeyi yaptıklarını, samimi davrandıklarını, ikram olarak şekerleme ve reçeli kullandıklarını belirtmektedir. Avrupalı seyyahlar, Ermeni kadınların gündelik hayatlarında ev işlerinin ve otoritenin hakim olduğunu, erkeklerin izni olmadan

konuşmadıklarını ve oturmadıklarını, Yahudi kadınlarının bakımlı ve temiz olduklarını dile getirmektedir.

Seyyahlar, kadınların gündelik hayatlarında toplumdan soyutlandıklarını algısının yanlış olduğunu, kadınların pazar ve sokaklarda gezebildiklerini, hamam, mesire alanları gibi yerlerde eğlenebildiklerini, Anadolu'daki kadınların ise ailenin geçimine katkıda bulunduğunu, kadınların tarım, hayvancılık çömlekçilik gibi işlerle uğraşarak faydalı olduklarını söylemektedir. Ailenin oluşmasıyla ilgili gözlemlerde bulunan seyyahlar, evlilik sürecini kadınların yönettiğini, kızların küçük yaşta evlendirildiğini, erkeklerin ise evleneceği kızı hiç görmediğini, düğünlerin on gün sürdüğünü, gelinin çeyizinin herkese gösterildiğini ve gelinin hamama götürüldüğüne ifade etmektedir.

Gayrimüslimlerin hayatlarını dönüm noktalarına ışık tutan Avrupalı seyyahlar, Yahudilikte evliliğin zorunlu bir görev olduğunu, bekar kalmanın büyük günah olduğunu belirtmektedir. Ermeni evlilik gelenekleri için Ermeni kızlarının aile içinde katı kurallarla büyütüldüğünü bu sürecin evlendikten sonra da devam ettiğini, hiçbir haklarının olmadığını, Ermenilerin düğünlerinde gelinin bir odada yüzü kapalı olrak bekletildiğini ve kendisini görmeye gelen misafirlerin ellerini öptüğünü ardından gelin ile damada sunağın önünde yüzük takıldığını aktarmaktadır. Seyyahlar Rum düğünlerinin çok eğlenceli olduğunu belirterek bu düğünlerde çalgıcıların, dansçıları olduğunu, kızın çeyizinin ve gelinliğinin düğün öncesi kadınlara teşhir edildiğini sözlerine eklemektedir.

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olmadığını da belirten seyyahlar, bazı üst gelire sahip erkeklerin gösteriş için çok eşliliği tercih ettiğini ifade etmektedir. Seyyahlar, kadınların aile içinde kocalarına karşı sorumluluklarını yerine getirdiğinden aksi durumda yaşanan kötü olaylarda kadının ve erkeğin boşanma hakkı olduğundan ancak boşanmayı kadınların istemediğinden bahsetmektedir.

Seyyahlar, Müslümanların dinlerine düşkün olduklarını, ezan okunduğunda herkesin camiye koştuğunu, kadınlara aile içerisinde sadece dini eğitimler verildiği için kadınların ibadetlerini aksatmadan yaptıklarını, beyaz tülbentlerini örterek günün belirli saatlerinde beş vakit namaz kıldığını, dini duyguların kadınlarda içgüdüsel olduğunu söylemektedir. Gayrimüslimlerin de ibadetlerini yapmakta Müslümanlar kadar özgür olduklarını, dinlerinin gerektirdiği törenleri rahatlıkla yapabildiklerini hatta ayinler sırasında askerlerin güvenliklerini sağlamak amacıyla yanlarında beklediklerini gözlemlemektedir. Seyyahlar, gayrimüslimleri kendi milleti olarak gördüğü için onların gelenekleri hakkında detaylı bilgi verme gereği duymamıştır.

Pardoe ve Garnett gibi seyyahlar genellikle Osmanlı topraklarındaki kadınların eğitimlerinin yetersiz olduğunu dikiş, nakış ve çiftlik işleriyle uğraştıklarını ifade etmektedir. Kadınların hayatlarının dönüm noktalarına (evlenme, doğum, boşanma, ölüm) ilişkin bilgiler veren seyyahlar, kadınların geniş ailede yaşadıklarını gözlemlemiştir. Saray kadınlarının haremde, erkeklerin ise selamlık denen yerde yaşadıklarını, Müslüman kadınların aile içerisinde gayrimüslim kadınlara göre daha rahat olduklarını, Müslüman kadınların çocukları çok sevdiğini hatta çocuk sayısının çokluğuyla övündüklerini, çocuk bakımı konusunda eğitim aldıkları takdirde çocuk ölümlerinin azalacağını; Ermeni ve Yahudi ailelerindeki kadınların ise çocuk bakımında yetersiz olduklarını belirtmektedir. Müslüman ve Ermeni kadınlarda boşanmanın mümkün olabildiğini, Yahudilerde ise boşanmanın söz konusu bile olamayacağını aktarmaktadır. Ölüm konusunda Müslümanların ve gayrimüslimlerin benzer üzüntüyü yaşadıklarını aktaran seyyahlar, Müslümanların ahiret inançları nedeniyle üzüntülerinin kısa sürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Müslümanların cenazeyi yıkadığını, gayrimüslimlerin ise ölüyü giydirip süslediklerini ve sokak sokak gezdirdiklerini cümlelerine eklemektedir.

Sonuç olarak 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı erkek seyyahlar, kadınların örtülü olduğunu, erkeklerin kadınlara yanaşmasının yasak olduğunu, gayrimüslim kadınların da Müslüman kadınlardan etkilenerek kapandıklarını ancak kullandıkları terlik rengiyle milletin ayırt edilebildiğini gözlemlemiştir. Kadın seyyahlar, dönemin koşulları nedeniyle İstanbul'u ziyaret edebilmiş ve kadınları harem ortamında gözlemlemiştir. Dolayısıyla çalışmada Osmanlı kadınıyla ilgili detaylı bilgiye kadın seyyahlar yoluyla ulaşılmıştır. Ancak kadın seyyahlar da Müslüman kadınların yaşayışını merak etmiş ve izlenimlerini Müslüman kadınlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle çalışmada gayrimüslim kadınlara ilişkin gözlemler yetersiz kalmıştır. Ayrıca kadınların İstanbul dışındaki farklı şehirleri ziyaret etmemesi, erkek seyyahlarında kadınları sadece dış görünüşüyle örtülü olarak ele alması çalışmanın İstanbul kadınını yoğun olarak ele almasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Akkanat, C. (2009). Seyahatnameler. *Kültür Dergisi*, 13(1), 14-15.

Akman, F. B. (2011). *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Aksoy, İ. (2017). Toplumsal ve siyasal süreçte Türk kadını. *Yasama Dergisi*, 32, 9-18.

Akyılmaz, G. (2000). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*. Konya: Göksu Yayınları.

Akyılmaz, G. (2017). Osmanlı Devleti'nde kadınların mülkiyet hakları ve karşılaştıkları hukuki sorunlar. *Türkiye Barolar Birliği De*rgisi, 17(3), 331.

Akyüz, Y. (2001). Kadınların okul yöneticiliği. *Tarih Toplum Degisi*, 207, 57-63.

Altındal, A. (1977). *Türkiye'de Kadın*. İstanbul: Havass Yayınları.

Amicis, E. (2006). *İstanbul*. (Beynun Akyavaş, Çev), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aracı, E. (2020). İstanbul'da bir hoş sada . 10 Ocak 2022 tarihinde, file:///C:/Users /Admin/Downloads/Anna_Grosser_Rilke_in_Istanbul_ Anna_Gros.pdf adresin den erişildi.

Arsal, S.H. (2002). *Eski Türklerin Hususi Hukuku Türkler*. (3.Baskı), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arundell, F. (2014). *Anadolu'da keşifler*. (Atabay Topbaş, Çev). İstanbul: Sistem Ofset Yayıncılık.

Aydın, M. A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Badem, C. (2011). Amiral Adolphu Slade'in osmanlı donanmasındaki hizmetleri ve osmanlı imparatorluğu üzerine gözlemleri. *Türkiyat Mecmuası*. 22 Şubat 2022 tarihinde, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173011 adresinden erişildi.

Balcıoğlu, İ. (2011). *Şiddet ve Toplum*. İstanbul: Bilge Yayınları.

Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Berber, O. (2009). Türk kültüründe eğlence ve birlik unsuru olarak düğünler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 3-4.

Beşiryan, A. (2004). Osmanlı bankası arşiv ve araştırma merkezi kütüphanesinde 19. yüzyıl Osmanlı tarih yazımına ışık tutabilecek batılı kaynaklardan seçmeler. 15

Şubat 2022 tarihinde, http://www.obarsiv.com/guncel-kutuphane-haftasi-metin.html adresinden erişildi.

Burgess, R. (1835). *Greece and the Levant or Diary of a Summer's Excursion in 1834: With Epistolary Supplements*. (2.Baskı), London.

Burnaby, F. (2005). *At Sırtında Anadolu*. (Fatma Taşken, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Busch, M. (1881). *Die Türkei: Reise-Handbuch Für Constantinopel, Die Untere Donau, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnien und Albanien*. (3. Baskı), Triest, Literarisch-artistische Anstalt; Wien, Buchhandlung Moritz Perles.

Caferoğlu, A. (1968*). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Yayınları.

Canatan, K. (2011). *Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi*. (2. Baskı), İstanbul: Açılım Kitap.

Carne, J. (1826). *Letters From The East: Written During a Recent Tour Through Turkey, Egypt, Arabia, The Holy Land, Syria, and Greece*. (2.Baskı), London.

Chandler, R. (1825). Travels İn Asia Minor And Greece. (2. Baskı), Oxford.

Christmast, H. (2012). *İstanbul ve Ege yollarında 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*. (Mustafa Özbaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Cinpolat, S. (2017). Yahudilikte çocuk sahibi olma ve çoğalmanın yeri ve önemi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(51), 35.

Clement, C. (1895*). Constantinople*. (3. Baskı). New York: Boston

Çetin, Z. (2014: 49). Avrupalı gezginler gözüyle 19. yüzyılda Aydın ve çevresi. 16 Şubat 2022 tarihinde, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/adusobed/article/view /5000177626 adresinden erişildi.

Davis, F. (2009). *Osmanlı hanımı*. (Bahar Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

De Fontmagne, B. D. (1977). *Kırım harbi sonrasında İstanbul*. (Gülçiçek Soytürk, Çev). Kervan Kitapçılık, İstanbul.

De Kay, J. E. (2009). *1831-1832 Türkiye'sinden görünümler*. (Serpil Atamaz Hazar, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Demirci, K. (1993). Cenaze. Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt.7, ss. 353). İstanbul.

Deyrolle T. (t.y.). *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*. (Reşat Ekrem Koçu, Çev.). İstanbul: Çığır Neşriyat.

Donuk, A. (1980). Çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile. *Tarih Dergisi*, 33, 30.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Döndüren, H. (1995). *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları.

Düğer, S. (2015). Batılı kadın seyyahlar imgeleminde Osmanlı kadını. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*29,71-90.

Elliott, C. B. (1838). *Travels in The Three Great Empires of Austria, Russia and Turkey*. (2.Baskı), London.

Ellison, G. (2009*). İstanbul'da bir konak ve yeni kadınlar*. (Neşe Akın, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Emerson, J. (1829). *Letters from the Aegean*. New York.

Ercoşkun, T. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda evlilik ve nikâha dair düzenlemeler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ergin, M. (1988). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

Ergün, C. (2018). *19. yüzyıl seyyahlarının gözünden Batı Anadolu'da Ermeniler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. Türkler. (Cilt.3, ss. 63). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Eroğlu, A.H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Eroğlu T. ve Kılıç H. (2005). Türk inançları ve inanışları. 15 Ocak 2022 tarihinde, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/897/10045 adresinden erişildi.

Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Basın Yayınları.

Faroqhi, Suraiya (2002). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam ortaçağdan yirminci yüzyıla*. (Elif Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fellows, C. (1839). *A Journal Written During an Excursion in Asia Minör*. London.

Frankland, C. C. (1829*). Travels to and from Constantinople in the Years 1827 and 1828*. London.

Galt, J. (1812). *Voyages and Travels in The Years 1809, 1810 And 1811*. Londra.

Garnett, L. M. J. (2009). *Türkiye'nin kadınları ve folklorik özellikleri*. (Nurettin Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Genç, E. S. (2010). Xıx. Yüzyıl İstanbul'u Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Gökalp, Z. (1990). *Türk Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyet Tarihi.* İstanbul*:* Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güler, A. (1992). İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi. (Cilt.1, ss. 92). Ankara: T**.** C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

Gündüz, A. (2012). Tarihsel süreç içeresinde Türk toplumunda ve devletlerinde Kadının yeri ve önemi. *International Journal of Social Science*, 5, 144-145.

Gürer, S. (2010). *XVII-XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu.* Yayınlanmamış doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, Ankara.

Gürhan, V. (2017). 18.yüzyılda Osmanlı toplumunda kadın. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, :6(3), 1651.

Gürsoy Ş.(2017). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı*. İstanbul: Bilim Basımevi.

Gürtuna, S.(1999). Osmanlı Kadının Giyim Kuşamı. Osmanlı. (Cilt.9, ss. 190). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Hamilton, W.J. (2013). *Küçük Asya.* (Kasım Toraman, Çev.). Ankara: Midas Kitap.

Harvey, A. J. T. (1871). *Turkish Harems and Circassian Homes*. London.

Hornby, E.B. (2007). *Kırım savaşı sırasında İstanbul*. (Kerem Işık, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Howard, G. W. F. (1978). *Türk Sularında Seyahat*. (Şevket Serdar Türet, Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

İnal, B. (2018). *19. yüzyılda ingilizce yazılmış seyahatnamelere göre anadolu'da sosyal kültürel ve ekonomik hayat*. Yayımlanmamış doktora tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.

İnan, A. (1987). *Altayyenisey Şamanlığında Eski Unsurlar Makaleler Ve İncelemeler*. Ankara: TTK Yayınları.

Jolliffe, T. R. (1827). *Narrative of an Excursion from Corfu to Smyrna; Comprising a Progress Through Albania and the North of Greece*. London.

Kabbanı, R. (1986). *Europe's Myths Of Orient*. London: Devisi and Rule MacMillan Press.

Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk Milli Kültürü*. (10. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kara, Ç. (2016). Etnograf Lucy Garnett'in harika osmanlı masalları. *International New Tendencies Congress in Ottoman Researches*, 7(9), 145.

Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 119.

Karataş, İ. (2009). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı (Bursa Örneği)*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Scherzer, K.V.(2001). *İzmir 1823*. (İlhan Pınar, Çev.). İzmir Büyükşehir Belediyesi.

Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divan-ı Lûgat'it Türk Tercümesi.* (Besim Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kavuncu, M. (1999). Osmanlılarda aile ve kadın. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 147.

Keppel, G. (1831). *Narrative Of A Journey Across The Balcan, By The Two Passes Of Selimno And Pravadi: Also Of A Visit To Azani, And Other Newly Discovered Ruins İn Asia Minor İn The Years 1829-1830*. (2. Baskı), London.

Kırca, H. S. (2010*). İngiliz seyyah sir Charles Fellows'un eserlerinde Türkiye ve Türk imajı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Kinneir, J. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814; With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of The Ten Thousand*. London.

Knight, W. (1839). *Oriental Outlines; or, a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece, & Tuscany*. London.

Knut H. ve Christian A. (2009. *İstanbul'da iki İskandinav seyyah*. (Banu Gürsaler, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Köymen, M. A. (1973). *Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı*. Ankara: Güven Matbaası.

Kurnaz, Ş. (1991). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1996). *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kurt, A. (1999). *Osmanlı Toplumunda Poligami*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Kuş, A. (2014). XIX. yüzyılın ilk yarısında W. J. Hamilton'a göre Samsun ve çevresi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2),1-10.

Kuş, A (2015). *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Kuş, A. (2019). Edmund Spencer'ın eserlerinde Kafkasya/Orta Asya ve Karadeniz'de Rus yayılmacılığına karşı izlenen İngiliz politikasının izdüşümleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (26)2, 418. 8 Ocak 2022 tarihinde, https://dergipark. org.tr/tr/download/article-file/676038 adresinden erişildi.

Küçük, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi. Ankara: Osmanlı- Yeni Türkiye Yayınları.

Lennep, H. V.J. (1985). *The oriental album: twenty ıllustrations; in oil colors of the people and scenery of Turkey*. (Pars Tuğlacı, Çev.). İstanbul: Altayhan Matbaası.

Lewis, R. (1973). *Osmanlı Türkiye'sinde gündelik hayat*. (Mefkûre Poray, Çev.). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Löschburg, W. (1998). Seyahatin kültür tarihi. (Jasmin Traub,Çev.). Ankara, Kültür Yayınları..

Mac Farlane, C. (1829).*Constantinople İn 1828, Saunders And Otley, Conduit Street.* London.

Madden, R. (1833). *Richard. Travels İn Turkey*. London.

Maden, D. (2010). *Batılı seyyahlara göre Osmanlı haremi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Madran E. (1989). Seyahatnamelerde Anadolu Kenti. IX.Türk Tarih Kongresi, (21- 25 Eylül 1981), C.III, Ankara: TTK Yayını.

Mandaloğlu, M. (t. y.) İslamiyetten önce Türklerde aile hukuku. *Türkiyat Dergisi*. 16 Ocak 2022 tarihinde, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206964 adresinden erişildi.

Martim G. (2007*). İstanbul'a seyahat (Voyage a Constantinople, 1821*). (İsmail Yerguz, Çev.). İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Müller, G. M. (1978). *İstanbul'dan mektuplar*. (Afife Buğra, Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Meryon, C. L. (1846). *Travels of Lady Hester Stanhope; Forming the Completion of Her Memoirs.* (1. Baskı), London.

Moltke, H. V. (1999). *Moltke'nin Türkiye mektupları*. (Hayrullah Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Motraye A. (2007). *La Motraye Seyahatnamesi*. İstanbul: İstiklal Yayınevi.

Murat Efendi (2007). *Türkiye manzaraları*. (Alev Sunata Kırım, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Müller, G. A. (2010). *Ondokuzuncu asır biterken İstanbul'un saltanatlı günleri*. (Hamdiye Betül Kara, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Namal A. (2018). *19. yüzyıl biterken bir avrupalı araştırmacı-muhabir gözüyle Osmanlı'da doğum ve lohusalık gelenekleri*. (Ömer Usmanbaş, Çev.). Ankara: İslam Tıbbı. Türkiye Klinikleri.

Napıer, E. (1842). *Excursions Along the Shores of the Mediterranean*. (2. Baskı), London.

Neave, Dorina L. (1978). *Eski İstanbul'da hayat*. (Osman Öndeş, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Nerval, G. (2002). *Doğuya seyahat* . (Muharrem Taşçıoğlu, Çev.). Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Onay, İ. (2012). Eski Türk toplumunda aile düzeni ve bunun dini, siyasi hayata yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, 347-357.

Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı Toplumunda Aile*. (6. Baskı), İstanbul: Pan Yayıncılık.

Os, N. V. (2002). *Milli kıyafet: Müslüman Osmanlı kadını ve kıyafetinin milliyeti.* (Hasan Celal Güzel, Çev.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ögel, B. (1979). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* (2. Baskı), Ankara: Kömen Yayın ve Dağıtım.

Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. (4. Baskı), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Önen, Y. (1969). Türkiye hakkında seyahatnameler. *Ankara Üniversitesi DTCF Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 5.

Pardoe, J. (2010). *Sultanlar şehri İstanbul*. (M. Banu Büyükkal, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pekolcay, A. (1992). *Mevlid*. (11. Baskı). İstanbul: Kültür Yayınları.

Pertusier, C. (1820). *Picturesque Promenades ın and Near Constantinople and on the Waters of Bosphorus*. London.

Porter, D. (1835). Costantinople and ıts environs in a series of letters, exhibiting the actual state of manners, customs and habits of the Turks, Armenians, Jews and Greeks as modified by the policy of Sultan Mahmoud. Newyork. 11 Ocak 2022 tarihinde, https://play.google.com/books/reader?id=fCRCAAAAIAAJ&pg=GBS.PA26&html. adresinden erişildi.

Pınar, İ. (1998). *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, İzmir, Antalya, Diyarbakır, Konya.* İzmir: Akademi Kitabevi.

Pınar, İ. (2001). *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve izmir: yabancıların gözüyle Osmanlı döneminde İzmir (1608-1918*). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Pfeiffer, I. (2012). *Reise in Das Heilige Land: Konstantinopel, Palästina, Ägypten İm Jahre 1842*. (2. Baskı), Promedia: Wien.

Raczynski, E.(1980). *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat*. (Kemal Turan, Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Ramsay, W. (1960). *Anadolu'nun tarihî coğrafyası*. (Mihri Pektaş, Çev.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Rasonyı, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Reid, J. (1840). *Turkey And The Turks, Being The Present State Of The Ottoman Empire*. London.

Rilke, A. G. (2011). *Avrupa saraylarından Yıldız'a İstanbul'da bir hoş se*da. (Deniz Banoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Robinson, G. (1837). *Travels in Palestine and Syria*. (2. Baskı), London.

Akşin S. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi. *Kebikeç Yayınları.* 22 Ocak 2022 tarihinde, http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/2.pdf adresinden erişildi.

Sağlam, S. (2013). Türkiye seyahatnamelerine dair. *Türk Yurdu Dergisi*, 33(310), 24-31.

Sancar, A. (2008). *Osmanlı Kadını Efsane ve* Gerçek. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Saylan, K. (2016). Seyyahların gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönmei). *Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*. 25 Şubat 2022 tarihinde, https://kutuphane. gumushane.edu.tr/media/uploads/kutuphane/files/seyyahlarin_ozuyle_gumushane. pdf adresinden erişildi.

Schiffer, R. (1999). *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi Editions.

Schneıder, E. C. A. (1846). *Letters from Broosa, Asia Minor*. Chambersburg.

Sevinç, N. (1987). *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Slade, A. (2012). *Müşavir Paşa'nın Kırım harbi anıları*. (Candan Badem, Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith A. R. (2015). *İstanbul'da bir ay*. (Mehmet Şerif Erkek, Çev.). Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 13-14.

Smyth, W. W. (1854). *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*. New York: Redfield.

Spencer, E. (1838). *Travels in the Western Caucasus: Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836*. (2. Baskı), London.

Stern B. (1903). *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der Moslemischen Nachbarländer und der Ehemaligen Vasallenstaaten*. Vol: Berlin.

Stuart, C. (1854). *Journal of a Residence in Northern Persia and the Adjacent Provinces of Turkey.* London.

Swan, C. (1826). *Journal of a Voyage up the Mediterranean: Principally Among the Islands of the Archipelago and in Asia Minor*. (2. Baskı), London.

Şahin, G. (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

TDK (1988). Türkçe Sözlük (Seyahatname). (Cilt. 2, ss. 1291). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tekin, A. S. (2020). James Silk Buckingham'ın gözünden XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri (Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, Kerkük, Kifri ve Bağdat). *İrtad Dergisi*, 4. 9 Ocak 2022 tarihinde, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1155037 adresinden erişildi.

Tekinsoy Y. E. (2020). İngiliz Jeolog Warington Wilkinson Smyth'in Gözünden 1842 Yazında Tokat. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 25 Şubat 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/ article-file/1435912 adresinden erişildi.

Tellioğlu, İ. (2016). İslam Öncesi Türk toplumunda kadının yeri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.* 26 Şubat 2022 tarihinde, https://dergipark. org.tr/tr/download/article-file/712902 adresinden erişildi.

Tezcan, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Thornton, T. (2010). *Bir İngiliz tacirin izlenimleriyle Osmanlıda siyaset, toplum, din, yönetim (1793-1807*). (Ercan Ertürk, Çev.). İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi*. (Teoman Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

Türkdoğan, O. (1992). *Türk Ailesinin Genel Yapısı Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Türköne, M (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültür*ü. Ankara: Ark Yayınları.

Ubucini, J. H. A. (1977). *1855'te Türkiye*. (Ayda Düz, Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Uçar, S. (2020). *Kadın dünyasında Türk modernleşmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ulugün, F. Y. (2008). Seyahatnamelerde Kocaeli ve çevresi. 26 Şubat 2022 tarihinde, https://docplayer.biz.tr/19691016-Seyahatnamelerde-kocaeli-ve-cevresi.html adersinden erişildi.

Uzun, S. (2016). *Batılı seyyahlara göre II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da gayrimüslimler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Uydu, M. (1995). *Türk İslâm Bütünleşmesi*. İstanbul: Hamle Basın.

Üçel-Aybet, G. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünal, A. (1998). *Yahudilik'te Hristiyanlıkta ve İslam'da evlilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Üstündağ Ö. N. (2019). *Bir İngiliz tacirin izlenimleriyle Osmanlıda siyaset, toplum, din, yönetim (1793-1807*). (Ercan Ertürk, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

White, C. (1845). *Three Years in Constantiople or Domestic Manners of the Turks in 1844.* Londra.

Wittman, W. (2011). *Osmanlı'ya yolculuk 1799-1800-1801*. (Belkıs Dişbudak, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Yakut, E. (2002) Eski Türklerde hukuk. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 1(3), 401-426.

Yazbak, M. (2006). *Child Marriage in the Ottoman Empire, Encyclopedia of Women & Islamic Cultures.* (3. Baskı), Brill, Leiden: Boston.

Yenen, M. (1994). Julia Pardoe. (Cilt. 6, ss. 221-222). İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadın kimliğinin biçimlenmesi. *ÇTTAD*, 9(21), 191-212.

Yılmaz, Ö. (2013). *Seyyahların kaleminden bir kentin kimliği: 19. yüzyıl Trabzon Örneği (Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*). *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 28(2), 587-614 27 Şubat 2022 tarihinde, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58883 adresinden erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Ebru KUKU lisans eğitimini Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde tamamladı. Bitirme tezini "II. Abdülhamit Dönemi" üzerine yaptı. Lisans eğitimi sırasında Pedagojik Formasyonu tamamladı. Yüksek lisans eğitimine Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında devam etmektedir.